

Reetu Suominen

TYÖNTEKIJÄN VAI TEHTAAN EHDOLLA

Frenckellin työväestön avustuskassatoiminta 1902–1930

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Marraskuu 2022

TIIVISTELMÄ

Reetu Suominen: Työntekijän vai tehtaan ehdoilla – Frenckellin työväestön avustuskassatoiminta 1902–1930
Pro gradu -tutkielma, 81 sivua.
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta / Historian tutkinto-ohjelma
Marraskuu 2022

Tässä pro gradu -tutkielmassa käsittelen Tampereella toimineen Frenckellin paperitehtaan työntekijöiden sairaus-, hautaus- ja eläkeapukassojen toimintaa vuosina 1902–1930. Avustuskassatoiminnalla tarkoitetaan kassan jäsenten keskinäiseen avunantoon pohjautunutta toimintaa, jossa kerättyjen maksujen avulla jäsenille maksettiin avustuksia esimerkiksi sairaustapauksissa ja työkyvyttömyyden kohdatessa. Avustuskassat ovat osa sosiaalisen turvan kokonaisuutta, jossa erilaisin yhteistoiminnallisin järjestelyin pyrittiin vähentämään esimerkiksi sairaudesta johtuvaa sosiaalista ja taloudellisesta turvattomuutta.

Lähteinä toimivat kassojen yleisten kokousten pöytäkirjat, joiden kautta tarkastelen kassojen kokouksissa käytyä keskustelua, toimintaan liittyviä haasteita ja kehityskohtia sekä jäsenistön ja muiden kassan toimintaan osallistuneiden tahojen välisiä suhteita. Tehtaiden yhteyteen perustetut avustuskassat eivät yleensä toimineet vain työntekijöiden kesken, vaan työnantajalla oli merkittävä rooli kassojen perustajina ja taloudellisina tukijoina. Lisäksi käyn läpi Suomen Virallisen Tilaston (SVT) tekemiä avustuskassoja käsittelemiä tutkimuksia 1900-luvun alusta ja vertaan, miten Frenckellin paperitehtaan kassat suhteutuvat kassojen valtakunnalliseen kehitykseen.

Pöytäkirjoja läpikäymällä analysoin sitä, mitä näkemyksiä ja mielipiteitä jäsenistöllä oli kassojen toiminnasta. Kassojen jäsenmaksut pidätettiin jäsenten palkasta, joten jäsenistöllä oli tiettyjä odotuksia avustuskassojen tarjoaman turvan suhteen. Keskustelua käytiin usein jäsenmaksujen suuruudesta ja saatujen avustusten vaatimattomuudesta. Lisäksi työntekijät joutuivat osallistumaan päätöksiin kassojen sääntöjen uudistamisesta ja harkinnanvaraisista avustuksista tilanteissa, joissa kassan säännöt eivät selkeästi sanelleet avustusperustetta.

Avustuskassojen historian tutkimus on osa hyvinvointivaltion historian tutkimusta, ja avustuskassat osa sosiaalisen turvan järjestelyä ajalta, jolloin julkisen vallan rooli kansalaisten sosiaaliturvan järjestäjänä oli vielä varsin vaatimaton. Tehdaskassojen kautta työväestöä veloitettiin yhteisvastuun kautta ottamaan vastuuta omasta terveydestään ja osallistumaan päätöksentekoon myös omien työtovereidensa sosiaalisesta turvasta. Avustuskassojen toiminnassa onkin 1900-luvun alkupuolella havaittavissa vahva sosiaalinen kontrolli, ja avustuksen saaminen ja suuruus vaihteli jäsenten sosiaalisen aseman mukaan.

Avainsanat: Avustuskassat, sosiaalinen turva, mutualismi, Frenckellin paperitehdas, puunjalostusteollisuus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1 Työväestön muotoutuminen ja sosiaalinen kysymys Suomessa.....	2
1.2. Frenckellin paperitehdas	6
1.2 Tutkimuskysymykset	9
1.3 Tutkimuskirjallisuus.....	10
1.4 Lähteet, rajaus ja metodi	11
2. Avustuskassatoiminta sosiaalisen turvan järjestelyinä.....	13
2.1 Varhaiset turvajärjestelyt	13
2.2 Keskustelu sosiaalivakuutuksesta	18
2.3 Kassatoimintaa Euroopassa.....	22
2.4 Terveysolot Tampereella.....	24
3. Avustuskassatoiminta osana tehtaan järjestystä.....	27
3.1 Jäsenyys	27
3.2 Jäsenten, johtokunnan ja tehtaan johdon väliset suhteet.....	30
3.3 Maksut.....	35
3.4. Sairastuminen.....	41
3.5 Eläkkeet.....	47
3.6 Tehdasyhtiön roolin vahvistuminen.....	51
3.7 Toiminnan kehittäminen	56
4. Avustuskassojen tarjoamat palvelut.....	59
4.1 Lääkäripalvelut.....	59
4.2 Lääkekulut.....	65
4.3 Hautausapu.....	66
4.4 Lainat	67
5. Tehtaan lopettaminen	71
6. Lopuksi.....	72
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	75

1. Johdanto

Tässä työssä tarkastelen kaupunkityöväestön avustuskassatoimintaa Frenckellin paperitehtaalla Tampereella vuosina 1902–1930. Avustuskassatoiminnalla tarkoitetaan jäsenten keskinäiseen avunantoon eli mutualismiin pohjautunutta henkilövakuutusta muistuttavaa toimintaa, jossa jäsenet loivat itselleen ja kassan muille jäsenille sosiaalista turvaa taloudellisten avustusten muodossa. Erilaisia kassoja luotiin erilaisia sosiaalisia riskejä varten. Kassoja oli esimerkiksi sairauden, vanhuuden tai kuolemantapauksissa hautauskulujen ja leskien ja orpojen turvaksi. Avustuskassatoiminta ja sen kasvu linkittyvät Suomen teollistumisen kiihtymiseen 1800-luvun lopulla, sillä kaupungeissa ja teollisuuden piirissä sosiaalisia riskejä vastaan turvauduttiin eri tavoin kuin maatalouden piirissä.

Avustuskassatoiminta ja sen tarkastelu liittyvät pitkäikäiseen ja edelleen ajankohtaiseen keskusteluun siitä, kenellä on vastuu omasta terveydestään. Missä suhteessa ovat yksilön ja yhteiskunnan vastuut? Tämän kautta varhaisemman kassatoiminnan tarkastelu liittyy osaksi hyvinvointivaltion historian tutkimusta. Se käsittelee Suomen yhteiskunnan taloudellisen liberalismien aikaa, jolloin julkisen vallan rooli haluttiin pitää pienenä ja korostaa yksilöiden omaehtoista järjestäytymistä asioidensa edistämiseksi. Suomalaisen hyvinvointivaltion ja vahvan julkisen sektorin rakentuminen erityisesti toisen maailmansodan jälkeen ei ollut kehityksen vääjäämätön suunta, vaan Suomen sosiaaliturvajärjestelmä olisi voinut rakentua myös hyvin eri tavalla. Sosiaalisen turvan erilaiset toteutusmuodot heijastelevat myös oman aikakautensa arvoja ja yhteiskunnallista tilannetta. Avustuskassatoimintaa sellaisena, kuin se 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa esiintyi, ei todennäköisesti olisi syntynyt, jos esimerkiksi julkinen sektori olisi huolehtinut laajemmin terveydenhuollosta ja eläkkeiden järjestämisestä.

Avustuskassatoiminnan tarkastelu on myös teollistumisen ja kansalaisyhteiskunnan historian tutkimusta. Teollistuminen muovasi yhteiskuntarakennetta ja siirsi Suomea sääty-yhteiskunnasta kohti kansalaisyhteiskuntaa. Teollistuminen toi vaurautta, mutta vaurauden lisäksi muodostui myös uusia sosiaalisia ongelmia. Työväestön avustuskassat niin tehtaiden kuin työväenyhdistysten piirissä olivat osoitus uudenkaltaisista tavoista järjestää sosiaalinen turva. Maaseudulla ja maatalouden piirissä sosiaalinen turva oli pitkälti rakentunut suvun, perheiden ja tilojen yhteyteen. Kaupungeissa lähiyhteisöjen merkitys ei tietenkään kokonaan kadonnut vaan sen rinnalle rakentui uusia yhteisöjä, jotka pohjautuivat esimerkiksi tiettyyn työpaikkaan tai luokka-asemaan.

1.1 Työväestön muotoutuminen ja sosiaalinen kysymys Suomessa

Suomen teollistumisesta ei voida puhua vain lineaarisena kehityksenä. Ennen 1800-lukua Suomessa oli jo ruukkeja ja sahoja, jotka muodostivat Suomen vientiteollisuuden pohjan. Teollisuuden merkitys Suomen taloudelle oli tuolloin vielä varsin pieni, ja valtaosa väestöstä tienasi elantonsa maatalouden piirissä. Suurteollisuuden voidaan sanoa tulleen Suomeen 1840-luvulta alkaen, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeen Suomesta voidaan käyttää nimitystä teollinen yhteiskunta. Teollistuminen tapahtui siis vaiheittain ja alueet kehittyivät Suomessa eri tahtiin. Teollisuuden ja teollisen käsityön työntekijöiden määrä kasvoi erityisesti 1890-luvulla. Kehitys oli 1800-luvun jälkipuoliskolla suhteellisen tasaista, ja hitaasti teollistuminen muutti myös yhteiskunnan rakennetta.¹

Teollistumisen myötä Suomeenkin muodostui työväenluokka, joka hankki elantonsa palkkatyöllä. Teollistumisella oli lukuisia sosiaalisia seurauksia ja sen tuomia muutoksia tarkasteltiin sekä myönteiseltä että kielteiseltä kannalta. Kuvaukset Englannin teollisuustyöläisten kurjista oloista levisivät ympäri Eurooppaa, ja kehityksen pelättiin toteutuvan samalla tavalla myös muissa maissa.² Pertti Haapala teoksessaan *Tehtaan valossa* huomauttaa, että teollistumisen puolustajat olivat 1800-luvulla enemmistö, ja teollistumisen tuomia positiivisia muutoksia esimerkiksi Tampereella on vaikea kiistää. Keskusteluun vaikuttivat Englannista levinneet yleistyksiset työväestön huonoista oloista.³

Suomesta tuli markkinatalous 1860–1880-luvuilla, kun maan taloutta avattiin säätämällä elinkeinovapaus, vapauttamalla työvoiman liikkuvuutta ja uudistamalla taloudellista lainsäädäntöä. Elinkeinovapaus astui Suomessa voimaan 1879, viisitoista vuotta myöhemmin kuin Ruotsissa.⁴ Taloudellinen liberalismi sai siis jalansijaa Suomessa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kun työvoima ja pääoma saivat liikkua vapaasti, tarvittiin uusia ratkaisuja myös sosiaalisen turvan järjestelyihin.

Sosiaaliseen kysymykseen herättiin myös Suomessa, ja saksalaista keskustelua sosiaalireformeista seurattiin tarkkaan. Keskustelu reformeista alkoi noin 1870-luvulla ja lainsäädäntötyö aloitettiin 1880-luvulla. Pelkästään teollisuustyöväen oloihin ei kiinnitetty huomiota, vaan myös maaseudun epäitsenäisen väestön huonoihin oloihin haluttiin parannusta. Vaikka keskustelua käytiin, sen muuttuminen teoksi oli autonomian ajan jälkipuoliskolla vähäistä.⁵ Sosiaalisen turvan muotoja

¹ Jaakkola 1994, 74.

² Englannin teollisuusproletariaatin kurjistumisesta kts. esim. Friedrich Engels: Työväenluokan asema Englannissa (1845).

³ Haapala 1986, 11–12.

⁴ Heikkinen 2019, 126.

⁵ Jaakkola 1994, 72.

autonomian ajan loppupuolella olivat muun muassa vaivais- ja köyhäinhoito, avustuskassat, lähiyh-teisöt sekä yksityinen hyväntekeväisyys.⁶

Sosiaalisen kysymyksen ratkaisu kiinnosti suomalaista puoluekenttää, mutta ratkaisut siihen olivat erilaisia. Fennomaanien ja myöhemmin vanhasuomalaisten mukaan valtion tehtävänä oli sovittaa yksilöiden ja luokkien intressit, koska kansallisvaltioon kuului tietynlainen yhteishyvänsä piirre. Liberaalit taas edustivat näkemystä, jonka mukaan valtio tuki yksilöiden intressien mukaisen yhteisen hyvän toteutumista.⁷ Sosiaaliliberalismi ja työväestön aseman parantaminen reformien avulla keräsi kannatusta suomalaisuusliikkeen parissa, kun taas liberaalit kannattivat työntekijöiden vapaita yhteenliittymiä ja valtion pientä roolia sosiaalisen kysymyksen ratkaisuisissa.

Suomalaisuusliikkeen johtaja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen käsitteli sosiaalista kysymystä esimerkiksi kirjoituksessaan *Työväenseikka*. Hänen mukaansa kansallinen sosiaalipolitiikka tuli tarpeen, sillä työntekijöiden aineelliseen hyvinvointiin panostaminen paransi työntekijöiden tuottavuutta.⁸ Kun 1880-luvulla käsiteltiin ensimmäistä varsinaista työsuojelulakia, korostettiin sitä puoltavissa perusteluissa muun muassa kansainvälisen kilpailukykyyn parantamista ja ”yhteiskunnallisen vaaran” torjumista. Vuonna 1895 työnantajalle määriteltiin vastuu työtapaturmista.⁹ Reformien avulla pyrittiin siis parantamaan työvoiman tehokkuutta ja torjumaan työväenluokan radikalisoitumista.

Sosiaalisen kysymyksen ratkaisut olivat erilaiset sosiaalireformistien ja liberaalien opeissa. Sandra K. Schneider jakaa maiden sosiaaliturvajärjestelmät raskaan otteen (Heavy hand approach) ja kannustavan otteen (Helping hand) periaatteisiin. Raskaan otteen järjestelmissä valtion tehtävänä oli vähentää sosiaalista levottomuutta laajoilla julkisilla sosiaaliturvauudistuksilla (esim. Bismarckin Saksa), kun taas kannustavan otteen mallissa valtion tehtävänä oli tukea työväen omia keskinäisiä järjestelmiä ja tällä tavoin integroida työväenliike osaksi yhteiskuntaa (esim. Englanti, Ranska ja Italia). Liberaalien ihanteena oli yhteiskunta, jossa kansalaisyhteiskunta oli tehokkaasti organisoitunut ja työväestö ajoi itse omia etujaan esimerkiksi ammattiyhdistyksissä. Tavoitteena oli itseohjautuva kapitalistinen yhteiskunta.¹⁰ Avustuskassat sopivat hyvin tähän liberaaliin malliin, sillä niiden kautta työväestö ehkäisi esimerkiksi sairauden ja työkyvyttömyyden riskejä.

Keskinäisen avunannon eli mutualismin tarkoituksena on luoda yhteisellä toiminnalla sosiaalista turvaa peruseriaatteina tasavertaisuus ja yhdenvertaisuus. Suomessa kassatoiminta kasvoi ja kehittyi

⁶ Jaakkola 1994, 72.

⁷ Kettunen 2019, 206.

⁸ Kettunen 2019, 209.

⁹ Kettunen 2019, 210.

¹⁰ Jaakkola 1994, 95.

erityisesti 1800-luvun lopulla. Tätä ennen kassatoimintaa harjoitettiin esimerkiksi käsityöläisten ammattikuntakassoissa. Malli tehdaskassoille saatiin saksalaisista *Fabrikkasseneista* ja yleisten työväenkassojen malli Englannin *friendly societieista*.¹¹ Friendly societyt olivat Iso-Britanniassa erityisesti ammattitaitoisen työväestön keskuudessa suosittuja, ja arviolta vuonna 1891 lähes puolet Iso-Britannian aikuisista miehistä olivat niissä jäseninä. Avustusten taso kuitenkin vaihteli, ja suurin osa liittyi lähinnä hautausapurahastoon. Työväestön köyhemmällä osuudella oli heikosti mahdollisuuksia hankkia Friendly Societien tarjoamia, melko kalliitakin osuuksia sairausavustusten piiriin.¹²

Sairauksia lisäsivät työväestön heikko ravitseminen, ahtaat ja kurjat asuinolot ja elinympäristön epähygieenisuus. Esimerkiksi likavedet saattoivat vesijohdottomilla alueilla päätyä juomavesikaivoon. Myös erilaiset puutostaudit ja ruoansulatuselinten sairaudet olivat tyypillisiä erityisesti tehdastyöläisten keskuudessa.¹³ Sairaskassoilla pyrittiin vähentämään sairauksista johtuvaa taloudellista haittaa sekä pienentämään toimeentulon epävarmuuden tuomaa turvattomuuden tunnetta.

Työnantajilla oli lainmukainen velvollisuus huolehtia työntekijöistään, ja tehtaiden apukassat olivat yksi tapa täyttää tätä velvollisuutta. Sairaskassoista oli työntekijöille paljon apua hädän hetkellä, mutta kassamaksut herättivät myös vastustusta. Lähes kaikkiin suurempiin tehtaisiin perustettiin ensiksi sairaskassa, ja myöhemmin toimintaa laajennettiin perustamalla eläkekassoja. Aloite ja alkupääoma kassalle saatiin usein työnantajilta, mutta hallinto jäi pitkälti työntekijöiden itsensä käsiin.¹⁴

Ennen vuonna 1879 säädettyä elinkeinovapautta tehtaiden työntekijät olivat vuosipalkollisia, jotka kuuluivat työnantajansa laillisen suojelun piiriin.¹⁵ Kaikkien maata omistamattomien työkykyisten oli hakeuduttava palvelukseen. Tästä syystä työväestön omaehtoinen toiminta omien olojensa parantamiseksi saattoi jäädä melko vähäiseksi, sillä patriarkaalinen suojelujärjestelmä, jota ylläpitivät esimerkiksi talojen isännät ja tehtaiden johtajat, otti vastuun sosiaalisen turvan järjestämisestä.

Laillisen suojelun järjestelmä toi velvollisuuksia myös työnantajalle. Palkollisille oli järjestettävä ruoka ja asunto sekä turvata toimeentulo sairauden tai työkyvyttömyyden aikana. Vähävaraisuuden tai onnettomuuksista aiheutuneiden äkillisten työkyvyttömyyksien takia huoltovelvollisuus saattoi siirtyä työnantajalta vaivashoidolle, mutta lähtökohtaisesti laillisen suojelun järjestelmä velvoitti isäntää tai työnantajaa olemaan vastuussa palkollisten huollon järjestämisestä.¹⁶

¹¹ Jaakkola 1993, 25–26.

¹² Finlayson 1994, 137.

¹³ Jaakkola 1994, 84–85.

¹⁴ Haapala 1986, 67–68.

¹⁵ Jaakkola 1985, 13–14.

¹⁶ Jaakkola 1985, 14.

Maalaisyhteiskunnassa isännän ja palkollisten suhde oli usein henkilökohtainen, mutta kaupungeissa työnantajan ja työntekijöiden välinen suhde jäi helposti etäiseksi. Kassatoiminnassa aiemmin henkilökohtainen suhde pyrittiin muuttamaan työntekijöiden väliseksi yhteisvastuuksi. Työntekijät otettiin mukaan päättämään sairausavustuksista ja ottamaan vastuuta siitä, missä tilanteissa yhteisten varojen käyttö on hyväksyttyä ja milloin ei.¹⁷

Ratkaisuja sosiaalisen kysymyksen ja sosiaalisen turvan kehittämisen suhteen pyrittiin kehittämään ja ulkomaista keskustelua seurattiin tarkasti. Helsingin työväenyhdistyksen asettama komitea ehdotti 1887 koko maan kattavan yleisen sairaus- ja tapaturmavakuutuslaitoksen perustamista. Tämän laitoksen piiriin olisivat kuuluneet kaikki teollisuus- ja kaupunkityöntekijät. Komitea ei ollut asian suhteen yksimielinen, vaan sairausvakuutus haluttiin järjestää ennemminkin vapaaehtoisten sairauskasojen kautta.¹⁸ Sosiaalidemokraattisen puoleen Forssan puoluekokouksessa 1903 hyväksytyssä puolueohjelmassa, niin sanotussa Forssan ohjelmassa, hyväksyttiin laaja kirjo erilaisia reformeja, joista yksi oli työväenvakuutusvaatimus. Tähän verotuloilla kustannettavaan ”kansanvakuutukseen” kuuluivat muun muassa sairaus-, tapaturma-, vanhuus-, ansiokyvyttömyys- ja työttömyysvakuutukset.¹⁹

Apukassoista säädettiin vuonna 1897 asetus, joka virallisti apukassojen aseman. Kaupunkityöväestön sosiaaliturvaa lähdettiin siis kehittämään avustuskassajärjestelmän pohjalta. Suurta muutosta toimintaan tämä ei tehnyt, ja vastuu kassatoiminnan järjestämisestä jäi pitkälti työntekijöille. Jos apukassa sai työnantajalta taloudellista avustusta, asetuksen mukaan työnantajalla oli oikeus valita apukassan hallituksen jäsenistä ja tilintarkastajista enintään puolet. Lisäksi asetuksessa säädettiin sairaskassan ja eläkekassan erottamisesta niin, että molemmilla kassoilla on omat sääntönsä ja varansa. Valtio ei puuttanut toiminnan järjestämiseen, mutta valvoi toiminnan lainmukaisuutta.²⁰ Erilaiset avustuskassat toimivat siis varsin itsenäisesti suhteessa julkiseen valtaan. Jäsenille kassat kuitenkin tarjosivat paremman ja vakaamman tulonlähteen kuin julkisen vallan tarjoamat avustukset.²¹

Vuonna 1889 noin 40 prosenttia Suomen teollisuustyöntekijöistä ja kaupunkityöntekijöistä kuului avustuskassoihin. Tämä tarkoitti noin kahta prosenttia koko maan ammattia harjoittavasta väestöstä. Tampere oli Suomen kassatoiminnan keskus, jossa 78 prosenttia työväestöstä kuului kassoihin. Tampereen osuus oli noin viidesosa koko Suomen kassojen jäsenistä. Aktiivisinta kassatoiminta oli tekstiiliteollisuuden piirissä, jossa jopa 94 prosenttia työväestä kuului avustuskassoihin. Metall- ja pape-riteollisuudessa osuus oli noin kaksi kolmasosaa työntekijöistä. Tekstiiliteollisuudessa palkat olivat

¹⁷ Jaakkola 1985, 16.

¹⁸ Jaakkola 1994, 98.

¹⁹ Jaakkola 1994, 100.

²⁰ AsK 35/1897 § 6–7 & Jaakkola 1993, 36 & Jaakkola 1985, 96.

²¹ Markkola 2007, 222.

keskimäärin pienemmät kuin metalli- ja paperiteollisuuden puolella. Avustuskassat eivät siis olleet vain hyvin toimeentulevien työntekijöiden sosiaalisen turvan muoto. Avustuskassojen toimimisen kannalta tulotasoa merkittävämpiä tekijöitä olivat yhteisön koko ja sen jäsenten aktiivisuus. Naisten osuus tehdaskassojen jäsenistä oli noin kolmannes, ja enemmistö yleisten kassojen ja avustusrenkaiden jäsenistä oli naisia.²²

Sairauskassojen rinnalle perustettiin myös apurenkaita. Apurenkaat olivat yhdistyksiä, joilla ei ollut varsinaista jäsenmaksua. Tarvittavat varat kerättiin kertaluontoisina maksuina jäseniltä avustustilanteita varten. Näiden renkaiden tarkoituksena oli esimerkiksi täydentää sairaskassan apua, jota ei 1800-luvun lopulla koettu riittäväksi. Apurenkaissa ei myöskään ollut käytössä säännöllisiä maksuja, jotka rasittivat jäsenistön taloutta ja herättivät tyytymättömyyttä. Avustusrenkaiden kehityksessä oli suuri nousu 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Niiden kasvu jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, ja toiminta hiipui jo 1910-luvulla.²³

Miksi yleiset kassat eivät menestyneet Suomessa, toisin kuin läntisessä Euroopassa? Jaakkolan mukaan syynä tähän olivat Suomen hidas kaupungistuminen ja tiiviit teollisuusyhteisöt. Teollisuuslaitosten ympärille syntyi työntekijöiden tiivis yhteisö, joka huolehti omistaan. Kun työväenliike kasasi jäsenistöä yhteen näistä aiemmin eriytyneistä yhteisöistä 1800-luvun lopulla, olivat tehdaskassat vaikeampi osaksi teollisuustyöväestön sosiaalista turvaa. Tästä syystä yleisten työväenkassojen oli vaikeampi kasvattaa jäsenistöään.²⁴

1.2. Frenckellin paperitehdas

Abraham Häggman perusti paperitehtaan Tammerkosken rannalle 1783. Häggmanin paperitehdasta voidaan pitää Tampereen kaupungin ensimmäisenä varsinaisena tehtaana. Tuotanto ja työntekijämäärä tehtaalla oli varsin vaatimaton, mutta paperin hinta oli 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa suuri, koska tuottajia ei Suomessa ollut. Paperia valmistettiin lumpusta, ja tehtaalla oli palveluksessaan lumppukauppias, jonka tehtävänä oli etsiä ja ostaa vaatelumppueriä. Yhtenä syynä Häggmanin paperitehtaan vaatimattoman suuruiseen tuotantoon on pidetty lumpun ostovaikeuksia.²⁵

Häggman myi osuutensa tehtaasta Hatanpään kartanon omistajalle Lars Gustaf Lefrénille vuonna 1808. Lefrénin omistuksessa tehdas kasvoi, ja vuonna 1825 tehtaalla oli jo 53 työntekijää, mikä teki

²² Jaakkola 1993, 34 & 157.

²³ Jaakkola 1994, 156.

²⁴ Jaakkola 1993, 36.

²⁵ Rasila 1988, 511–514.

siitä Tampereen suurimman teollisuuslaitoksen. Lefrén itse kuoli samana vuonna, mutta hänen vaimonsa Catharina otti tehtaan hoidettavakseen.²⁶

Vuonna 1832 paperitehtaan osti kirjanpainaja Johan Christoffer Frenckell. Hän ei ollut perheensä ensimmäinen paperitehtailija, sillä hänen isänsä omisti Turun seudulla Järvenojan paperitehtaan. Järvenojasta tehdas siirrettiin Myllykylään. Johan Christoffer työskenteli Helsingissä, ja Tampereen paperitehtaan ensimmäiseksi johtajaksi palkittiin Thomas Clayhills. Johan Christofferin kuoltua 1844 hänen poikansa Frans Wilhelm Frenckell muutti Tampereelle ja ryhtyi tehtaan toiseksi johtajaksi Clayhillsin ohella.²⁷

Frenckellin paperitehdas siirtyi manufaktuuri-toiminnasta koneelliseen teollisuuteen vuonna 1840, kun tehtaalle saatiin paperikone, jonka avulla voitiin valmistaa paperia rullana yksittäisen arkkien sijaan. Frenckellin paperitehdas oli ensimmäinen Suomessa, joka otti tämänkaltaisen paperikoneen käyttöönsä.²⁸

Viljo Rasila on laskenut eri lähteiden, kuten manufaktuurihallituksen tilastojen ja seurakunnan väkilukutaulujen mukaan, että Frenckellin paperitehtaalla työskenteli 1800-luvun puolivälissä noin 150 työntekijää, joista alle 15-vuotiaita oli noin 20 ja naisia muutama. Tämän lisäksi tehdasyhteisöön kuului noin 50 työntekijän vaimot ja noin 100 lasta.²⁹

Tampereen asukasmäärä kasvoi nopeasti 1800-luvun lopulla. Kun vuonna 1880 kaupungissa oli asukkaita 13 750, vuosisadan vaihteessa vuonna asukkaita oli jo 35 000. Tehtaiden työntekijät ja ulkotyöntekijät muodostivat yhdessä enemmistön Tampereen asukkaista. 1900-luvun vaihteessa Tampereella näihin työntekijäryhmiin kuului yhteensä 65,5 prosenttia asukkaista, kun Helsingissä vastaava osuus oli 45,4 prosenttia, Viipurissa 48,1 ja Turussa 49,7 prosenttia asukkaista.³⁰ Tampere oli siis varsin leimallisesti teollisuus- ja työläiskaupunki.

Tampereen kaupungin väestönkasvu oli todella nopeaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Vuonna 1900 kaupungissa oli 36 300 asukasta, ja väkimäärä kasvoi vuosittain noin 7–11 prosenttia. Tampereella suuri osa asukkaista työskenteli teollisuuden parissa ja kaupunki oli leimallisesti tehdaskaupunki, mutta 1900-luvun aikana teollisuustyöväestön osuus laski hiljalleen.³¹

²⁶ Rasila 1988, 603–604.

²⁷ Rasila 1988, 604–605.

²⁸ Rasila 1988, 608.

²⁹ Rasila 1988, 611–612.

³⁰ Kanerva 1986, 12.

³¹ Harjula 2003, 73.

Ennen 1870-lukua noin puolet tehtaan väestä asui tehtaan omistamissa työväenasunnoissa tehtaan vieressä, ja loput todennäköisesti vuokralla yksityisillä.³² Yksilön terveys ja elinkeinoelämän sujuvuus joutuivat vastatusten, kun tehtaiden aiheuttamista terveyshaitoista alettiin keskustella. Tampereella teollisuutta oli pakkautunut Tammerkosken rannoille aivan lähelle asutusta. Esimerkiksi Frenckellin paperitehtaan aiheuttamasta pahasta löyhkästä oli tehty yksittäisiä valituksia jo 1880-luvulla. Kaupungin kasvu 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa tarkoitti sitä, että yhä useampi asuinrakennus sijaitsi teollisuuslaitoksen vieressä.³³

Suurin osa varhain perustetuista tamperelaisista teollisuuslaitoksista ei ollut kovin pitkäikäisiä. Poikkeuksen tässä tekevät Finlaysonin puuvillatehdas sekä Frenckellin paperitehdas. Finlaysonin menestyksen yhtenä selityksenä on pidetty yhtiön saamia suuria lainoja ja muita etuja, mutta paperitehdas pärjäsi myös ilman erityisiä etuja. Selvitäkseen yritysten tuotteilla piti olla kysyntää, minkä lisäksi Tampereen kaupungin vapaakaupunkioikeudet toivat tehtaille hyötyä.³⁴

1800-luvun puolivälissä Frenckellin paperitehdas oli työntekijämäärältään vielä Suomen kolmen tai neljän suurimman tehtaan joukossa, mutta vuosisadan jälkipuoliskolle tullessa tehtaan merkitys väheni. Yhtenä syynä tähän olivat muuttuneet tuotantotavat. Paperia tehtiin yhä enemmän lumpppujen sijaan paperista, ja Frenckellille nousi uusia kilpailijoita vielä rakentamattomien koskien varsille. Puupohjaiseen paperiin siirryttäessä Tampereen oma paperiteollisuus jäi valtakunnallisesti jälkeen kilpailijoistaan.³⁵

Rasilan mukaan Frenckellin paperitehtaalla olisi ollut hyvät edellytykset siirtyä valmistamaan paperia puusta jo aikaisemmin, mutta tehdas päästi hyvän mahdollisuuden valumaan hukkaan. Puumassasta valmistetun paperin idean kehitti saksalainen kutomomestari Friedrich Keller 1840-luvulla. Vuonna 1857 Ruotsiin perustettiin ensimmäinen puuhiomo. Frenckellillä olisi ollut mahdollisuus perustaa puuhiomo aiemminkin, sillä tehtaan tiedossa oli jo vuonna 1853 Viipurissa oleskellut henkilö, joka tunsu puupohjaisen paperin valmistuksen ja olisi ollut valmis astumaan tehtaan palvelukseen. Frenckellillä ei kuitenkaan oltu vakuuttuneita puupaperin kestävydestä verrattuna lumpppupohjaiseen. Lumpppupaperin aikakausi oli kuitenkin jo päättymässä, sillä paperin kulutus kasvoi 1800-luvun lopulla huomasti, eikä tarvittavaa määrää lumpppua saatu enää kerättyä. Tehtaalla tehtiin siis virhearvio, ja puupohjaisen paperin valmistukseen siirryttiin Frenckellillä vasta 1870-luvulla. Puuhioke ja

³² Rasila 1988, 613.

³³ Harjula 2003, 84.

³⁴ Rasila 1984, 10–11.

³⁵ Rasila 1984, 20.

olki eivät kuitenkaan syrjäyttäneet lumppua, vaan sen käyttöä jatkettiin edelleen. Frenckellin paperitehdas profiloituikin erityisesti erikoispapereiden tuottajana.³⁶

Pääosa tehtaan valmistamista tuotteista meni vientiin Venäjälle. Vuonna 1902 myydyistä tuotteista peräti 81 % myytiin Venäjälle. Edellisenä vuonna tehdas muuttui osakeyhtiöksi, mutta tehtaan johto ja työntekijäkunta pysyivät pitkälti samana. Vuonna 1921 tehdas liitettiin porilaiseen Rosenlew-yhtymään. Vuonna 1928 Tampereen kaupunki osti tehdasalueen, ja tehdas lopetti toimintansa vuoden 1929 loppuun mennessä. Frenckellin paperitehdas oli jäänyt kasvavan Tampereen keskustan keskelle hyvinkin ahtaisiin tiloihin, ja käytettävissä ei enää ollut tarvittavaa määrää vesivoimaa Tammerkoskesta.³⁷ Sijaintia keskellä kasvavaa kaupunkia ja melko kaukana rautatieyhteyksistä pidetäänkin Rosenlew-yhtiön perusteena tehtaan sulkemiselle. Sulkemisen jälkeen iso osa Frenckellin entisistä työntekijöistä siirtyi Rosenlewin paperitehtaalle Poriin.³⁸

Apukassatoiminta Frenckellin tehtaalla aloitettiin vuonna 1874, kun tehtaalle perustettiin sairaus- ja eläkeapukassa. Säännöt kassalla vahvistettiin virallisesti vuonna 1891, ja vuonna 1899 kassat erotettiin toisistaan muodostamalla Tampereen paperitehtaan työntekijäin sairausapukassa ja Tampereen paperitehtaan työntekijäin eläkeapukassa.³⁹ Avustuskassatoimintaa Frenckellillä jatkettiin aina tehtaan lopettamiseen 1930 saakka.

1.2 Tutkimuskysymykset

Työssäni tutkin, *mitkä aiheet herättivät keskustelua Frenckellin paperitehtaan työväestön avustuskassan yleisissä kokouksissa vuosina 1902–1930 ja johtokunnan kokouksissa 1928–1930 sekä sitä, miten toiminta vertautuu siihen, mitä työväestön avustuskassatoiminnasta on aiemmin saatu selville.* Näihin kysymyksiin vastaan käymällä läpi Frenckellin paperitehtaan avustuskassojen yleisten kokousten ja johtokunnan kokousten pöytäkirjoja vuosilta 1902–1930. Tarkoitukseni on vertailla Frenckellin kassojen toimintaa suhteessa muihin, jo aiemmin tutkittuihin kassoihin. Selvitän, oliko kassoissa esimerkiksi eroja jäsenistön päätösvallassa tai avustusten ja jäsenmaksujen suuruudessa. Tärkeimpänä vertailukohtana toimii Tampellan pellavatehtaan ja konepajan kassat, joita Jouko Jaakkola on tutkinut teoksessaan *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985.*

³⁶ Rasila 1984, 59–61.

³⁷ Rasila 1984, 62.

³⁸ Jutikkala 1979, 397.

³⁹ Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924 1 §.

Tampere suurena teollisuuskaupunkina on hyvä lähtökohta tutkia avustuskassatoimintaa, sillä kaupungissa oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa runsaasti erilaisia kassoja ja niillä paljon jäseniä. Lisäksi Tampereen kassatoimintaa on tutkittu myös aiemminkin, joten sitä kautta voin vertailla Frenckellin kassoja jo aiemmin tutkittuihin.

Tampellan pellavatehtaan ja konepajan kassoja tutkineen Jouko Jaakkolan mukaan vapaaehtoisten ja pakollisten kassojen käytännön toiminta ei merkittävästi eronnut toisistaan. Kaikissa kassoissa keskeisiä periaatteita olivat vahva ryhmähenki, solidaarisuus, veljeys ja tasa-arvo. Näiden lisäksi kassoissa oli mukana vahva sosiaalinen kontrolli ja vaatimus siitä, että jokainen jäsen suorittaa omat velvollisuutensa.⁴⁰ Kassojen sisäinen sosiaalinen kontrolli ja siihen liittyvät kysymykset ovat tarkasteltavina myös tässä työssä. Yleisiin, vapaaehtoiseen jäsenyyteen pohjautuviin kassoihin verrattuna tehdaskassoissa on havaittavissa myös ylimääräinen hierarkian aste, sillä työnantajat olivat sekä hallinnollisesti että taloudellisesti mukana toiminnassa. Lisäksi tehdaskassojen voidaan nähdä olevan osa työpaikkojen virallista järjestystä, sillä jäsenyys niissä oli usein pakollista.

Säännöllisessä työsuhteessa olleen ja sairauskassaan kuuluneen teollisuustyöntekijän sosiaalinen turva oli huomattavasti muita kaupunkityöläisiä paremmalla pohjalla. Tehdastyöläinen, jonka työpaikalla oli vakavarainen ja toimiva avustuskassajärjestelmä, oli taloudellisesti huomattavasti paremmassa turvassa muuhun työväestöön verrattuna.

1.3 Tutkimuskirjallisuus

Avustuskassatoimintaa Suomessa on tutkinut paljon Jouko Jaakkola, ja hänen tutkimuksensa muodostavatkin tärkeän pohjan omalle työlleni. Jaakkola on tutkinut Tampellan avustuskassoja teoksessaan *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985*. Lisäksi Jaakkola on käsitellyt kassatoimintaa yleisesti esimerkiksi teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Omassa tutkimuksessani haluan jatkaa Jaakkolan työtä täydentämällä ja tarkentamalla käsitystä Suomen työväestön avustuskassatoiminnasta. Jaakkolan tutkimus Tampellan avustuskassatoiminnasta antaa hyvän mahdollisuuden vertailla tutkimiani Frenckellin avustuskassoja siihen. Lisäksi Jussi Koivuniemen teoksessa *Tehtaan pillin tahdissa: Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939* käsitellään jonkin verran Nokian tehtaiden kassatoimintaa, johon myös vertailen Frenckellin kassojen toimintaa. Koivuniemi käsittelee teoksessaan myös tehdaspatalnialismia sekä työntekijöiden ja työnantajan välistä suhdetta. Pirjo Markkola

⁴⁰ Jaakkola 1996, 503.

käsittelee artikkelissaan *Changing Patterns of Welfare: Finland in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* hyvinvointijärjestelyiden rakenteita Suomessa ja liittää avustuskassatoiminnan osaksi mutualismin periaatteiden mukaisia sosiaalisen turvan järjestelyitä.

Sosiaalivakuutuksesta käytyä keskustelua ovat käsitelleet esimerkiksi Matti Hannikainen artikkelissaan *Valtio, sosiaalivakuutuksen suunnittelu ja yhteiskunnan muutoskyky* sekä Sakari Heikkinen artikkelissaan *Valtio ja taloudellinen kehitys autonomian alusta 1950-luvulle*. Artikkelit löytyvät teoksesta *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi: Suomi kehityksen kiinniottajana*. Näiden artikkelien avulla olen tarkastellut avustuskassojen ympärillä olevaa laajempaa kontekstia, johon ovat vaikuttaneet laajemmat valtakunnalliset päätökset sosiaaliturvan järjestämisestä sekä eurooppalaisen keskustelun ja ratkaisujen seuraaminen.

Tampereen paikallista historiaa ovat avanneet Viljo Rasilan osuus *Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi* teoksessa *Tampereen historia 1*, Rasilan kirjoittama *Tampereen historia 2* sekä Eino Jutikkalan *Tampereen historia 3*. Näiden Tampereen historiaa käsittelevien yleistestosten avulla olen käsitellyt Tampereen teollista historiaa ja tarkemmin Frenckellin paperitehtaan vaiheita. Paikallista näkökulmaa on avannut myös Minna Harjulan teos *Tehdaskaupungin takapihat: Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939*. Harjulan teos on valaissut, millaisessa terveydellisessä kontekstissa avustuskassat toimivat 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Tampereella. Tampereen teollisesta historiasta ja työväenhistoriasta tutkimuskirjallisuutena on ollut myös Pertti Haapalan *Tehtaan valossa*.

Mallia avustuskassatoimintaan haettiin muualta päin Eurooppaa. Työssäni tarkastelen ja vertaan Suomen järjestelyjä muihin maihin. Esimerkiksi Marcel van der Lindenin teoksen *Social Security Mutualism. The Comparative History of Mutual Benefit Societies* ja Geoffrey Finlaysonin *Citizen, State, and Social Welfare in Britain 1830–1990* avulla käyn läpi kassatoiminnan eurooppalaista kontekstia. Suomessa mallia kassatoiminnalle haettiin erityisesti Saksasta ja Englannista. Steven Kingin ja John Stewartin toimittama artikkelikokoelma *Welfare Peripheries: The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe* tarjoaa esimerkkejä kassatoiminnasta ja sosiaalilainsäädännön kehityksestä myös Euroopan perifeerisiksi luokiteltujen alueiden osalta.

1.4 Lähteet, rajaus ja metodi

Keskeisen lähdeaineiston muodostavat Frenckellin sairaus-, hautausapu ja eläkekassojen kokousten pöytäkirjat. Pöytäkirjojen avulla on mahdollista päästä jäljille siitä, minkälaisista asioista kokouksissa puhuttiin, miten kassatoimintaa kehitettiin ja minkälaisia konflikteja esimerkiksi jäsenistön ja johtokunnan välillä oli. Tarkasteltavana on Frenckellin kassojen yleisten kokousten pöytäkirjat vuosilta

1902–1930. Kassan säännöissä on tieto, että kassa on alun perin perustettu vuonna 1874 ja ensimmäiset säännöt sille on vahvistettu 1891.⁴¹ Valitettavasti aiempia pöytäkirjoja ei ole löytynyt Tampereen kaupunginarkistosta tai Elinkeinoelämän arkistosta Mikkelissä. Tarkastelu lähtee siis liikkeelle 1900-luvun alusta ja päättyy vuoteen 1930, jolloin kassa siirrettiin Tampereen kaupungin hoidettavaksi paperitehtaan lopettaessa toimintansa.

Frenckellin kassat järjestivät yleensä puolivuosis kokouksen kesällä ja vuosikokouksen joulukuussa. Näiden lisäksi saatettiin järjestää ylimääräisiä kokouksia, jos asialistalla oli jokin merkittävä kysymys. Yleisten kokousten pöytäkirjat antavat mahdollisuuden tarkastella kassan toiminnan kannalta merkittäviä keskustelunaiheita, sillä johtokunta yleensä toi jäsenistön päätettäväksi tärkeimmät ja vaikeimmat päätökset. Lisäksi jäsenistön tehtävänä oli päättää jäsenmaksujen ja avustusten suuruus, mikä ohjasi merkittävästi kassojen toimintaa. Tehdasyhtiöllä oli myös merkittävä rooli päätöksenteossa, ja tehtaan isännöitsijä osallistui mukaan kassojen kokouksiin. Isännöitsijä toimi eräänlaisena välikätenä, sillä hän toimi usein viestinviejänä tehtaan hallinnon ja työntekijöiden välillä. Kokouksissa isännöitsijä toi usein esille tehtaan hallinnon näkökulman käsiteltävään aiheeseen. Tehtaan hallinnolla oli kassatoiminnassa merkittävää valtaa, sillä sen hyväksyntä vaadittiin sääntömuutoksiin.

Frenckellin kassojen johtokunnan kokouksien pöytäkirjoja on säilynyt vuosilta 1928–1930. Tämä varsin lyhyt aika avaa kuitenkin jonkin verran sitä, minkälaisista asioista johtokunnan kokouksissa päätettiin. Johtokunta kokousti kerran viikossa ja kävi läpi sairaustapaukset ja avustukset. Valitettavasti johtokunta ei tilastoinut eri sairauksia, vaan piti yleistä tilastoa avustusten nauttijoista ja heidän saamistaan summista. Johtokunnan kokouspöytäkirjoista näkyy kuitenkin kassojen hoitamiseen kuulunut arkinen taso, eli hakemusten hyväksyminen ja hylkääminen. Hankalissa tapauksissa johtokunta äänesti päätöksestä, päätti kysyä neuvoa isännöitsijältä tai vei asian yleisen kokouksen päätettäväksi. Johtokunnan pöytäkirjoissa käsiteltiin myös yksittäisten henkilöiden sairauksiin liittyviä asioita. Vaikka kyseessä on suurimmilta osin yli sata vuotta vanhaa aineistoa, terveystietojen arkaluonteisuuden vuoksi en mainitse työssä sairauden tai muun vaivan vuoksi avustusta hakeneita tai saaneita henkilöitä nimeltä, silloin kun tämänkaltaiset seikat aineistossa mainitaan. Tarkastellussa aineistossa ei löytynyt analyysin kannalta merkittäviä henkilöiden nimiä, joten tässä työssä viitataan henkilöihin heidän asemansa mukaan kokouksen osallistujana eli rivijäsenenä tai johtokunnan jäsenenä.

Toisen lähdeaineiston osion muodostavat asetukset apukassoista vuodelta 1897 ja Suomen Virallisen Tilaston julkaisemat tutkimukset avustuskassoista. Suomen Virallisen Tilaston (SVT) avustuskassoja käsittelevistä tutkimuksista olen valinnut tarkasteltavaksi vuodet 1905, 1915 ja 1925. Kymmenen

⁴¹ Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924 1 §.

vuoden haarukoinnin avulla tarkastelen yleisesti avustuskassoista tehdyn tilastollisen tutkimuksen etenemistä ja sopivissa paikoin vertaan tilastoista saatuja tietoja myös Frenckellin kassojen toimintaan.

Tässä tutkimuksessa metodina on arkistotutkimus. Etsin pöytäkirjoista erilaisia asiakokonaisuuksia, joita käsittelen omissa alaluvuissaan. Pöytäkirjojen kautta analysoitavat aiheet ovat esimerkiksi jäsenmaksut, eläkkeet, sairausavut ja lääkärinpalvelut. Tarkastelen näitä eri ilmiöitä ja pöytäkirjamerkintöjen kautta luon jonkinlaisen kokonaisuuden siitä, miten eri asiat ovat nousseet keskusteluun eri kokouksissa ja miten niiden merkitys on ajan kuluessa muuttunut. Tarkasteltavana ajanjaksona 1902–1930 suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui merkittäviä muutoksia, joiden vaikutuksiin myös kassatoiminnan oli mukauduttava.

Kokousten pöytäkirjojen lisäksi lähdeaineistona toimivista vuosikertomuksista teen kvantitatiivista analyysia kuvaamalla tilastollisesti eräitä lähdeaineistosta esiin nousevia ilmiöitä. Näitä kuvattavia ilmiöitä ovat esimerkiksi jäsenmäärä, sairaustapaukset sekä kassojen erilaiset tulo- ja menoerät. Vuosikertomuksista saadun datan avulla visualisoin esimerkiksi jäsenmäärän kehityksen ja jäsenten sukupuolijakauman kehityksestä.

2. Avustuskassatoiminta sosiaalisen turvan järjestelyinä

Tässä luvussa käsittelen avustuskassatoimintaa edeltäneitä sosiaalisen turvan järjestelyitä sekä taustoititan sosiaaliturvasta ja sosiaalisesta turvasta käytyjä keskusteluja. Sosiaalisen turvan järjestelyitä on ollut hyvin erilaisia riippuen yhteiskunnan rakenteista, ja varhaisempien järjestelyjen muodostama pohja on näkynyt myös myöhemmissä tavoissa järjestää sosiaalista turvaa. Sosiaalisen turvan järjestelyt eivät myöskään ole syntyneet tyhjiössä, vaan erityisesti 1800-luvun jälkipuoliskolla Suomessa seurattiin ahkerasti eurooppalaista kehitystä.

2.1 Varhaiset turvajärjestelyt

Ennen teollistumista Suomessa oli käsityöläisten ammattikuntakassojen lisäksi esimerkiksi seppienkassoja ja kaupungeissa kauppiaiden ja ammattityömiesten apukassoja. Kun ammattikuntalaitos lakkautettiin 1868, useat käsityöläisten ammattikuntakassat lopetettiin samalla. Näiden tilalle saatettiin perustaa yleisiä käsityöläisten kassoja, joihin kuuluivat kaupungin samaa ammattia harjoittavat. Teollistumisen myötä Suomeen perustettiin tehtaankassoja saksalaisten *fabrikkassenien* mallin

mukaisesti. Yleisiin työväenkassoihin mallia taas haettiin englantilaisista *Friendly societies*. Näiden kahden kassamallin lisäksi perustettiin apurenkaita, joissa jäsenmaksuja kerättiin aina tarpeen mukaan.⁴²

Teoksen *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* johdannossa todetaan, että varhaisempia turvajärjestelyjä on usein tarkasteltu ja projisoitu hyvinvointivaltion näkökulmasta. Tämä on vaikeuttanut niiden ymmärtämistä. Julkisen vallan rinnalla tai sen sijaan toimineita keskeisiä sosiaalista turvallisuutta rakentaneita tekijöitä ovat olleet muun muassa perhe, naapurisuhteet, työsuhteet ja erilaiset järjestöt.⁴³ Tässä kappaleessa tarkastelen sosiaalisen turvan järjestelyjä ennen teollistumista ja sitä, miten teollistuminen muutti näitä järjestelyjä.

Läntisessä Suomessa talonpoikaisväestön keskuudessa vanhuudenturvan järjestäminen liittyi syytinkisopimukseen, joita luotiin perintöjen siirtämiseksi. Syytinkisopimuksessa talon vanhat omistajat luovuttavat tilan nuoremmalle parille, yleensä omalle pojalle tai vävyllä, ja vanhat omistajat ovat oikeutettuja syytinkisopimuksessa sovittuihin etuihin. Yleensä tämä tarkoitti vanhojen omistajien elannon järjestämistä, eli esimerkiksi asuintilojen ja ravinnon tarjoamista. Syytinkisopimukset rasittivat usein uusien omistajien taloutta, sillä tyypillisesti heillä oli jo pieniä lapsia samaan aikaan, kun syytinkisopimus toi myös vanhat omistajat elätettäväksi. Maatilat tarjosivat sosiaalista turvaa kiinteän viljelyn alueilla omistajien lisäksi myös Itä-Suomessa tiloilla eläneille loisille, eli niille, joilla ei ollut omaa asuntoa vaan elivät työnantajansa tiloissa, sekä Länsi-Suomessa itsellisille, eli ilman vakituista työpaikkaa oleville työntekijöille.⁴⁴

Erityisesti itäisessä Suomessa, jossa kaskiviljely tarvitsi paljon työvoimaa, työvoiman saatavuus järjestettiin usein suurperheiden kautta. Suurperheet tarjosivat turvaa myös sen piirissä eläneille työkyvyttömille. Suurperheinstituutio tarjosi sosiaalista turvaa usein pidemmäksi ajaksi kuin läntisen Suomen järjestelyt ja hillitsi tilattoman väestön kasvua.⁴⁵

1500-luvulla luotiin laillisen suojelun järjestelmä. Sen mukaan niiden henkilöiden, joilla ei ollut omaisuutta tai ammattia, piti hankkia itselleen palveluspaikka. Jos palveluspaikkaa ei ollut, joutui irtolaisen asemaan. Irtolaisia käskettiin pakkotyölaitoksiin ja armeijan riveihin. Laillisen suojelun järjestelmän tavoitteena oli ratkaista työvoimapula ja järjestelyn ympärille luotiinkin omanlaisensa

⁴² Jaakkola 1993, 26.

⁴³ Jaakkola, Pulma et al. 1994, 12.

⁴⁴ Pulma 1994, 25.

⁴⁵ Pulma 1994, 27.

ilmiantajaverkosto. Maaseudulla irtolaisuutta saatettiin katsoa läpi sormien, sillä järjestelyyn kuuluivat vuoden mittaiset palkollissopimukset olivat joustamattomia erityisesti sesonkitöissä.⁴⁶

Kirkon huolehdittavaksi jäivät ne vaivaiset, jotka eivät saaneet turvaa suvun tai kodin piiristä. Vaivaisilla tarkoitetaan tässä niitä työkyvyttömiä, jotka eivät esimerkiksi sairauden takia voineet elättää itseään. Vaivaiset saivat vaatimattomia avustuksia kirkkojen vaivaiskassoista, mutta nämä avustukset olivat hyvin niukkoja. Kristillisen opin mukaisesti köyhälle antamista pidettiin hyveenä, ja myös vanhat yhteisöllisyyteen liittyvät avustamisen perinteet toivat niukkaa turvaa vaivaisille. Vaivaistenhoito jäi seurakuntien hoidettavaksi, samalla kun maallinen valta oli kiinnostunut vain työkykyisten irtolaisten hyödyntämisestä esimerkiksi pakkotöissä ja sotapalveluksessa.⁴⁷

1700-luvun aika virkamiehistö ja papisto loivat omia turvajärjestelmiään erityisesti leskiä ja orpoja varten. 1740-luvun aikana perustettiin siviilivirkamieskunnan, papiston ja sotilasvirkakunnan kassat. Tarkoituksena oli turvata omien leskien ja lasten tulevaisuus. Edellä mainitut sotilas- ja siviilivirkakuntien kassat yhdistyivät 1784 Yleiseksi leski- ja orpokassaksi. Papiston kassa menestyi muita huommin, koska pääsy pappissäätöön oli tarkoin rajattua. Mallia virkamiesten kassatoimintaan haettiin Saksasta. Myös käsityöläisten ammattikunnilla oli omat leski- ja orpokassat. Kaupunkien työväestön ja maaseudun tilattoman väestön viimesijaiseksi turvaksi jäi usein vaivaishoito, jonka tarjoama sosiaalinen turva oli puutteellinen ja tarkoitettu työkyvyttömille.⁴⁸

Tilattoman väestön kasvu 1700-luvun lopulla aiheutti sen, että työkykyisiksi määriteltävien osuus vaivaishoidon saajista nousi 12 prosentista yli 20 prosenttiin. Samalla myös asenteet erityisesti vieraiden paikkakuntien kerjäläisiä ja myöhemmin myös oman kylän tai kaupungin köyhiä kohtaan kiristyivät, kun vaivaishoidon piirissä olevien määrä kasvoi.⁴⁹

1800-luvun keskusteluissa korostettiin vaivaishoidon pohjautumista vapaaehtoisuuteen kristillisen hengen mukaisesti. Apu haluttiin myös tarkasti rajata niille, jotka sitä aivan välttämättä tarvitsivat. Yhtenä esimerkkinä vapaaehtoistyöstä ovat keski- ja yläluokkaisten naisten hyväntekeväisyysyhdistykset, joita perustettiin 1830-luvulta alkaen. Nämä yhdistykset tarjosivat apua erityisesti köyhille lapsille ja naisille. Toiminnan muotoja olivat esimerkiksi lastenseimet, käsitöiden järjestäminen ja köyhien keittolat. Vaivaishoitoon verrattuna tuki oli enemmän aktiivista kuin passiivista edunjakamista. Niin sanottuja rouvasväenyhdistyksiä voidaan pitää suomalaisen yhteiskunnallisen

⁴⁶ Pulma 1994, 29–30.

⁴⁷ Pulma 1994, 34–35.

⁴⁸ Pulma 1994, 44–45.

⁴⁹ Pulma 1994, 49.

järjestäytymisen ja vapaaehtoisen sosiaalisen työn pioneereina.⁵⁰ Lisäksi yhdistykset olivat esimerkki uudesta, kansalaisten vapaaehtoiseen järjestäytymiseen pohjautuvasta toiminnasta.

Laillisen suojelun järjestelmä oli käytössä varhaisessa teollisuudessa, mutta teollisuuden tarpeisiin se oli muuttorajoitteinen liian joustamaton. Palvelussuhde solmittiin syksyisin aina vuodeksi eteenpäin, mikä loi vakautta niin työntekijälle kuin työnantajallekin, mutta teollisuudessa vaadittiin joustavampia toimintatapoja. Esimerkiksi Tampereella Finlaysonilla ryhdyttiin jo 1860-luvulla luopumaan syksyisin aloitettavista palvelussuhteista, ja väkeä palkattiin tehtaalle ympäri vuoden.⁵¹

Laillisen suojelun järjestelmästä, jossa ei-vapaat kansalaiset pestautuivat vapaan kansalaisen palvelukseen, siirryttiin kahdenvälisiin työsopimuksiin 1870-luvulta eteenpäin. Työsopimukseen siirtyminen oli periaatteessa suuri mullistus, sillä työsopimukset olivat oikeudellisesti kahden tasavertaisen toimijan välisiä vapaaehtoisia sopimuksia. Tämä ei sinänsä sopinut hierarkkiseen ja paternalistiseen tehdasympäristöön. Vapaasta sopimisesta huolimatta tehtaan johdon valta ei 1800-luvun lopulla useinkaan horjunut, ja vanhoista laillisen suojelun ajan sosiaalisen turvan järjestelyistä pidettiin edelleen kiinni. Elinkeinovapauslaissa 1879 työnantajilla säilyi myös velvollisuus huolehtia työntekijöidensä asunnosta, ravinnosta ja koulutuksesta.⁵²

Käsityöläisten ammattikuntakassat, joita kutsuttiin arkuiksi tai laatikoiksi, myönsivät jäsenilleen pitkälti sairaus- ja hautausapua sekä taloudellista avustusta orvoille ja leskille. Tuki oli harkinnanvaraista, eli jäsenyys ei automaattisesti oikeuttanut tuen saantiin. Tähän vaikutti se, että ammattikuntien kassojen rahoituspohja oli usein varsin heikko.⁵³

Avustuskassat olivat osa työväestön oma-apuliikettä, johon laskettiin myös kulutusosuuskunnat, säästökassat ja lakkorahastot. Avustuskassatoiminnan erotti vaivashoidosta se, että avun saaminen ei ollut julkisen vallan harkinnanalaista. Kaupallisesta vakuutustoiminnasta kassat taas erotti se, että avustuskassat eivät toiminnallaan tavoitelleet voittoa.⁵⁴ Kassojen taloudenhoito oli 1800-luvulla melko suunnittelematonta, mikä aiheutti taloudellisia haasteita erityisesti eläkkeitä myöntäneille kassoilla. Suunnittelemattomuuteen vaikutti se, että kassan hallinto harvoin tunsu henkilövakuutus toimintaan liittyvää vakuutusmatematiikkaa.⁵⁵

⁵⁰ Pulma 1994, 59.

⁵¹ Koivuniemi 2000, 26.

⁵² Koivuniemi 2000, 26–27.

⁵³ Jaakkola 1993, 30.

⁵⁴ Jaakkola 1993, 27.

⁵⁵ Jaakkola 1993, 32.

Spontaanimpana yhteistoiminnan muotona voidaan pitää erilaisia naapuriavun ilmentymiä. Naapureilta voitiin lainata esimerkiksi työkaluja tai hakea turvaa sairauden sattuessa. Heikki Wariksen mukaan myös elintarvikkeiden yhteisostojärjestelmää voidaan pitää pohjana myöhemmälle kulutusosuustoiminnalle, jonka piirissä perustettiin esimerkiksi osuuskauppoja.⁵⁶

Työväestön yhteistoimintaa kehittyi niin tehdasyhteisöjen sisällä kuin koko kaupungin työläisten kesken. Tehtaiden työntekijät perustivat esimerkiksi laulu- ja näytelmäseuroja sekä tehdaspalokuntia huolehtimaan teollisuuslaitosten paloturvallisuudesta. Yhteistoimintaa harjoitettiin esimerkiksi Kansanvalistusseuran tehdasten haaraosaston parissa, ja Tampereen työläiset olivat myös aktiivisesti mukana raittiusliikkeen toiminnassa.⁵⁷

Jäsenten välisellä solidaarisuudella ja tasavertaisuudella oli merkittävä rooli kassatoiminnassa, mutta käytännön toiminnassa vallitsi tiukka ryhmäkuri ja jäsenten keskeinen sosiaalinen kontrolli. Säästäväisyyttä ja pitkän aikavälin suunnittelua arvostettiin, ja yhteisten rahojen väärinkäyttöä, esimerkiksi vilpillisesti hankittuja avustuksia, paheksuttiin. Työväestön avustuskassatoiminnassa vaikuttivat vanhat moraalitalouden opit ja porvarilliset hyveet, vaikka kyseessä oli ainakin puheiden tasolla veljeyteen ja solidaarisuuteen perustuva toiminta. Avustusten myöntämiseen liittyvät moraaliset seikat näkyvät esimerkiksi siinä, että kassojen naisjäsenet eivät yleensä saaneet avustusta aviottoman lapsen synnyttyä.⁵⁸

Sosiaalireformistinen ajattelutapa tuli Suomeen hyvin nopeasti Euroopasta, mutta käytännön toimissa Suomi jäi jälkeen. Esimerkiksi eläke- ja sairausvakuutus toteutettiin Suomessa viimeisten Euroopan maiden joukossa.⁵⁹

Markkola liittää keskinäisen avun järjestöt ja erilaiset oma-apuliikkeet osaksi teollistuvan yhteiskunnan hyvinvoinnin sekatalousjärjestelmää. Ne tarjosivat jäsenilleen turvaa erilaisia riskejä vastaan ja olivat keskeinen osa hyvinvointijärjestelyjä.⁶⁰

Avustussummat eivät 1800-luvulla olleet usein ennalta sovittuja, vaan avustuksen suuruus oli kassan päättävien elinten harkinnan varassa. Avustuksen suuruuteen vaikuttaneita tekijöitä olivat esimerkiksi palkka, sukupuoli ja perheellisyys. Naisten saamat avustukset olivat usein pienempiä.⁶¹

⁵⁶ Waris 1939, 161–162.

⁵⁷ Kanerva 1986, 13–14.

⁵⁸ Jaakkola 1993, 27 & 33.

⁵⁹ Jaakkola 1993, 29.

⁶⁰ Markkola 2007, 222.

⁶¹ Jaakkola 1993, 32.

Vuonna 1889 avustuskassoilla oli jäseniä yhteensä noin 17 tuhatta. Valtaosa näistä, 77 prosenttia, kuului tehdaskassoihin, noin kymmenen prosenttia yleisiin avustuskassoihin ja muutama prosentti käsityöläisten kassoihin. Yhdessä tehdaskassassa jäseniä oli keskimäärin 250, ja suurimmissa jäsenmäärä saattoi nousta jopa tuhanteen. Naisia tehdaskassoissa ja yleisissä kassoissa oli jäsenistä noin joka kolmas. Käsityöläisten kassoissa naisten osuus jäi hyvin pieneksi.⁶²

Avustusrenkaiden perustaminen oli myös yhteydessä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa virinneeseen työväestön itsenäistymiseen. Halu itsenäisesti päättää kassojen asioista vailla työnantajan vaikutusta kasvoi, ja tällä oli seurauksia myös kassojen talouden kannalta. Työnantajien kassoille tarjoamat avustukset pienenivät, ja joissakin kassoissa syntyi täydellinen välirikko työnantajien ja työntekijöiden välille. Työnantajien avustusten tyrehtyminen heikensi useiden kassojen taloutta, ja moni kassa joutui jatkossa turvautumaan puhtaasti jäsenmaksuihin.⁶³ Työnantajien vetäytyminen kassatoiminnasta ja työväenliikkeen kasvu merkitsivät kassojen muutosta patriarkaalisesta avustusmuodosta kohti puhtaampaa mutualismiin ja keskinäiseen apuun pohjautuvaa sosiaalisen turvan järjestelyä.

Helsingin työväenyhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana toiminutta Viktor Julius von Wrightiä pidetään suomalaisen työväenliikkeen alullepanijana. Opintomatkoillaan Euroopassa 1870-luvun aikana von Wright oli tutustunut työväenkysymykseen ja sen ratkaisutapoihin eri maissa. Hän ryhtyi aktiivisesti ajamaan työväenyhdistysten perustamista Suomessa 1800-luvun aikana ja oli vahvasti myötävaikuttamassa Helsingin työväenyhdistyksen perustamiseen 1883.⁶⁴ von Wright kannatti työväestön asemaa parantavia reformeja sekä korosti työntekijöiden ja työnantajien välistä yhteistyötä työväestön olojen parantamiseksi.⁶⁵

2.2 Keskustelu sosiaalivakuutuksesta

Suomessa seurattiin tarkasti Saksassa käytyä keskustelua sosiaalisen kysymyksen ratkaisemiseksi 1860-luvulta alkaen, ja seuraavalla vuosikymmenellä keskustelu levisi myös Suomeen. Suomessa sosiaalinen kysymys tarkoitti kasvavan teollisuustyöväestön lisäksi myös maaseudun tilattoman väestön olojen parantamista.⁶⁶ Vanhat tulkinnat korostavat teollistumisen kurjistavaa vaikutusta, mutta teollistuminen myös nosti väestön elintasoja. On kuitenkin tärkeää huomata, että teollistuminen muutti

⁶² Jaakkola 1993, 34.

⁶³ Jaakkola 1993, 38 & 42.

⁶⁴ Kanerva 1986, 15–16.

⁶⁵ Suomen varhaista työväenliikettä kutsutaan myös wrightiläiseksi työväenliikkeeksi. Wrightiläiselle työväenliikkeelle tunnusomaista oli yhteistyö työnantajien ja työntekijöiden välillä. Wrightiläinen vaihe päättyi hiljalleen 1890-luvun kuluessa, kun työväenyhdistysten johtoon nousi enemmän työläisiä ja työläisradikalismi sai vahvemmin jalansijaa työväenliikkeessä.

⁶⁶ Jaakkola 1994, 72.

yhteiskunnan rakennetta ja synnytti näin vaurauden lisäksi myös aiemmasta poikkeavia sosiaalisia ongelmia.

Jouko Jaakkola kuvaa 1800-luvun lopun Suomea sosiaalisen kysymyksen yhteiskunnaksi. Uudet sosiaalipoliittiset ajatukset levisivät Suomeen ja niistä keskusteltiin, mutta kattavaa sosiaalipoliittista järjestelmää ei onnistuttu luomaan. Sosiaalisen turvan järjestelmiä autonomian ajan jälkipuoliskolla olivat vaivais- ja köyhäinhoito, avustuskassat, hyväntekeväisyys sekä sukulais- ja naapuruussuhteisiin pohjautuvat tukiverkostot.⁶⁷ Taloudellisen liberalismien aikakaudella edellä mainitut sosiaalisen turvan järjestelyt olivat ideaaleja, sillä liberalismien hengessä suosittiin ihmisten vapaita yhteenliittymiä. Poikkeuksena tästä oli tietenkin kuntien vastuulla ollut vaivais- ja köyhäinhoito, joka nähtiin viimesijaisena turvan muotona.

Suhtautuminen sosiaaliseen kysymykseen jakoi suomalaisen poliittisen kentän sosiaalireformisteihin ja liberaaleihin. Sosiaalireformistit kannattivat julkisen vallan toimia, jotka tähtäsivät erityisesti heikoimmassa asemassa olevien olojen parantamiseen uudistusten avulla. Sosiaalireformisteja oli erityisesti suomalaisuusliikkeen parissa, ja reformistit saivat vaikutteita saksalaisesta kateederisocialismin oppisuunnasta. Nimestään huolimatta kateederisocialistit eivät kannattaneet (marxilaista) socialismia vaan tukivat valtion puuttumista talouselämään ja heikoimpien aseman parantamista erilaisilla uudistuksilla. Esimerkiksi kateederisocialistien tärkeä foorumi, saksalainen Verein für Sozialpolitik -yhdistys, tuki Saksan valtakunnankansleri Bismarckin työväen vakuutuslainsäädäntöä ja socialistilakeja, joiden perusteella esimerkiksi työväen puolue julistettiin laittomaksi ja Saksaan luotiin valtiollinen sosiaalivakuutusjärjestelmä. Tarkoituksena oli tukahduttaa vallankumouksellinen työväenliike ja yhtenäistää kansakuntaa erilaisten sosiaalipoliittisten uudistusten avulla.⁶⁸

Sosiaalireformismin rinnalla Suomessa vaikutti 1800-luvulla taloudellisen liberalismien oppi. Suhtautuminen sosiaalipoliittikkaan eroaa näiden kahden suuntauksen välillä merkittävästi. Sandra K. Schneider jakaa sosiaaliturvajärjestelmät kahtia raskaan otteen (Heavy hand approach) ja kannustavan otteen (Helping hand approach) periaatteisiin. Raskaan otteen maissa, kuten Saksassa, valtio tukahdutti työväestön vallankumouksellisuutta takaamalla laajan valtiollisen sosiaalivakuutusjärjestelmän. Kannustavan otteen maissa valtio tuki työväestön itsenäisiä sosiaalisen turvan järjestelmiä ja näin integroi työväenluokan osaksi yhteiskuntaa. Kannustavan otteen periaate oli voimassa

⁶⁷ Jaakkola 1994, 72.

⁶⁸ Jaakkola 1994, 93.

esimerkiksi Englannissa, Ranskassa ja Italiassa. Raskaan otteen periaate keräsi Suomessa kannatusta sosiaalireformistien parissa, tosin keskustelu ei ollut yhtä jyrkkää kuin Saksassa.⁶⁹

Liberalismi levisi Suomeen taloudellisen liberalismien aatteen muodossa, ja liberaalien näkemys yhteiskunnasta erosi fennomaanien vastaavasta. Liberaalit kannattivat vahvaa kansalaisyhteiskuntaa, jossa esimerkiksi työväestö liittyy työväenyhdistyksiin ajamaan omaa etuaan. Julkisen vallan toimia ja ohjausta ei erityisesti tarvita, vaan vapaat yhteenliittymät huolehtivat ihmisistä ja itseohjautuva kapitalismi kasvattaa maan vaurautta. Täten sosiaalisen kysymyksen ratkaisemiseksi ei tarvittaisi merkittäviä poliittisia uudistuksia, vaan vahvaa kansalaisyhteiskuntaa.⁷⁰

Sosiaalivakuutuksen ajatuksena oli saada sekä työntekijät että työnantajat pitämään ennaltaehkäisevästi huolta toimeentuloon liittyvien riskien varalta. Näitä sosiaalisia riskejä olivat muun muassa sairaus, tapaturma, työttömyys ja vanhuus.⁷¹ Tällä pyrittiin puuttumaan myös kasvaviin köyhäinhuoltomenoihin, sillä köyhäinhuolto oli useimmille viimekätinen turva.⁷²

Sosiaalivakuutuksen edistämiseksi oli kuitenkin erilaisia esteitä. Ensinnäkin suurella osalla väestöstä ei ollut sellaisia palkkatuloja, josta maksuja olisi voinut helposti kerätä. Toiseksi omaehtoiseen sääntämiseen ja maksuihin pohjautuva järjestelmä sulki ulos kaikista heikoimmassa asemassa olevat.⁷³ Tämä näkyi myös kassatoiminnassa, jossa keskityttiin pitkälti palkkatyösuhteessa olevan teollisuustyöväestön sosiaalisten riskien ehkäisemiseen. Tästä syystä teollisuustyöväestön, erityisesti vakituksessa työsuhteessa olleiden, sosiaalinen turvaverkko oli paljon parempi kuin esimerkiksi ulkotyöväestöllä.

Ensimmäinen työväenvakuutuskomitea ei 1890-luvun alussa esittänyt pakollista sairaus- tai eläkevakuutusta, mutta päätös ei ollut yksimielinen. Komitean liberaalit, jotka muodostivat enemmistön, vastustivat pakollista vakuutusta. Komiteassa vähemmistöön jääneet vanhasuomalaiset tukivat pakollista vakuutusta vedoten siihen, että jokaisella on velvollisuus pitää huolta itsestään ja perheestään.⁷⁴ Päätös olla kannattamatta pakollista vakuutusta asetti suunnan myös työväestön kassatoiminnan kehitykselle seuraavan kahden vuosikymmenen aikana.

Vuonna 1895 säädettiin laki työnantajain vastuunalaisuudesta työntekijän kohdatessa ruumiinvamman. Tapaturmalaki velvoitti työnantajat vakuuttamaan työntekijänsä, jos kyseessä oli pysyvä tai

⁶⁹ Jaakkola 1994, 94–95.

⁷⁰ Jaakkola 1994, 95.

⁷¹ Hannikainen 2019, 314–315.

⁷² Hannikainen 2019, 315.

⁷³ Hannikainen 2019, 315.

⁷⁴ Hannikainen 2019, 315.

pitkäaikainen työkykyä heikentävä vamma tai kuolemantapaus. Laki kosketti vain pientä osaa väestöstä, sillä sen antaman turvan piiriin kuuluivat lähinnä teollisuustyöväestö. Maatalous- ja metsätyöläiset jäivät tapaturmalain ulkopuolelle.⁷⁵

Suomessa seurattiin tarkasti sosiaalipolitiikan kehityssuuntia muissa maissa. Saksassa tuli vuonna 1883 voimaan laki työväen sairausvakuutuksesta, laki tapaturmavakuutuksesta 1884 ja vanhuus- ja työttömyysvakuutuslaki vuonna 1889. Vanhuuseläkkeet jäivät Saksassa kuitenkin marginaaliseksi ilmiöksi, sillä vanhuuseläkemaksut olivat hyvin pieniä ja vanhuuseläkettä saattoi hakea vasta 70-vuotiaana. Suomen ensimmäinen työväenvakuutuskomitea otti mietinnössään huomioon Saksan esimerkin, mutta ei ehdottanut samanlaisia toimia Suomessa. Komitean mukaan erityisesti vanhuusvakuutus edusti vain hieman laveampaa köyhäinhoitoa, ja siitä koituvat maksut rasittaisivat työväenluokkaa entisestään. Saksan sijaan vaihtoehtoisia tapoja järjestää vanhuudenturva lähdettiin etsimään Englannista ja Ranskasta.⁷⁶

Vuosina 1905–1908 toiminut invaliditeettivakuutuskomitea erosi mietinnössään ensimmäisen työväenvakuutuskomitean näkemyksistä. Invaliditeettivakuutuskomitea kannatti pakollista työkyvyttömyys- ja vanhuusvakuutusta palkkatyösuhteessa oleville. Vakuutusvelvollisia olisivat kaikki yli 15-vuotiaat pysyvässä palkkatyössä olevat henkilöt. Tätä esitystä ei kuitenkaan viety läpi useammasta syystä. Puolueiden kesken kiistaa tuli siitä, miten pakollinen vakuutus rahoitetaan, ja juuri työnsä aloittaneen Suomen eduskunnan oli vaikea edistää Suomen erityisasemaa tukevia lakihankkeita.⁷⁷ Tämä johtui käynnissä olevasta niin sanotusta toisesta sortokaudesta, jonka aikana Suomen autonomista asemaa osana Venäjän keisarikuntaa pyrittiin Venäjän toimesta kaventamaan.

1800-luvun lopun avustuskassajärjestelmää voidaan pitää liberaalien oppien mukaisena, sillä se pohjautui pitkälti työväestön keskinäiseen avunantoon, mutualismiin. Vaikka sosiaalireformisteilla oli vahva ote sosiaalipoliittisessa keskustelussa 1800-luvun lopulla, on aikakaudelta löydettävissä monia sosiaalisen turvan järjestelmiä, jotka toimivat ja joiden haluttiin toimivan ilman julkisen vallan puuttumista. Sosiaalireformistit hallitsivat keskustelua, mutta ennen käytännön uudistuksia taloudellisen liberalismien opit ja näkemykset vaikuttivat sosiaalisen turvan järjestelyihin. Lisäksi voimissaan oli ajatus siitä, että työkykyisten kansalaisten on itse huolehdittava omasta toimeentulostaan.

⁷⁵ Hannikainen 2019, 315.

⁷⁶ Hannikainen 2019, 316.

⁷⁷ Hannikainen 2019, 316.

2.3 Kassatoimintaa Euroopassa

Suomessa kassatoiminta sai vaikutteita erityisesti Englannista ja Saksasta, mutta pohjoisen Euroopan harvaan asuttuna maana ratkaisut olivat erilaisia. Niels Finn Christiansenin ja Klaus Petersenin mukaan 1800-luvun jälkipuoliskolla Norja, Ruotsi, Tanska, Suomi ja Islanti olivat yhteneväisiä joissain hyvinvointirakenteissa, suhtautumisessa köyhyyteen sekä valtion roolista näiden ratkaisemisessa. Vaikuttavina tekijöinä olivat muun muassa luterilainen kristinusko, pieni väestö, kansallisen integraation mahdollisuus sekä yhtenevät poliittiset rakenteet ja periaatteet.⁷⁸ Pohjoismailla on ollut kokoaan ja perifeeristä sijaintiaan suurempi rooli hyvinvointivaltioiden historiassa.⁷⁹

Periferian ongelmana oli palveluiden rahoittaminen. Rahoitus oli hankalaa, koska väestöpohja oli paljon pienempi, ja esimerkiksi verotuksen rakentaminen ei onnistunut samalla tavalla kuin suuremmissa maissa.⁸⁰ Tämä todennäköisesti vaikutti myös siihen, että päätöksiä pakollisesta sairausvakuutuksesta ei Suomessa saatu helposti aikaan. Periferiaan sijoitettavissa maissa mutualismin eli yhteisavun rooli korostui. Edes suurien maiden hyvinvointijärjestelmät eivät tarjonneet tarpeeksi, mutta periferian pienemmissä maissa yhteisavun ja vapaaehtoisten ratkaisujen rooli oli paljon suurempi.⁸¹

Norjassa teollisuustyöväestön kasvu oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa hidasta, mutta sen kasvu herätti keskustelun työväenkysymyksestä (arbeiderspørsmålet) ja vaikutti köyhyydestä käytyyn keskusteluun. Norjassa pelättiin työväenluokan radikalisoitumista ja levottomuuksia erityisesti vuoden 1871 Pariisin kommuunin jälkeen. Saksassa sosiaalipoliittikkaa pidettiin työkaluna radikalisoitumista vastaan, ja sama keskustelu levisi sieltä myös Norjaan. Äänioikeutta ja sosiaaliturvaa koskevat kysymykset olivat keskiössä Norjassa vuosina 1880–1920.⁸²

Norjassa käyty keskustelu sosiaaliturvasta sai vaikutteita muista Euroopan maista. Esimerkiksi Ruotsissa asetettiin työväenvakuutuskomitea (Arbetareförsäkringskommittén) vuonna 1884. Komitean mukaan valtion tuli järjestää sosiaalivakuutus, mutta se ei ollut pakollista ja vakuutus voitiin järjestää myös muilla keinoilla. Norjassa seurattiin Ruotsin keskustelua, ja seuraavana vuonna 1885 asetettiin norjalainen työväenkomissio (Arbeiderkommisjonen), jonka tehtävänä oli raportoida työväensuojelusta, työtapaturmien korvauksista, sekä sairauden tai vanhuuden turvaksi järjestetyistä oma-apujärjestelyistä. Komission tehtäväkenttä oli laaja, mutta työn tuloksena syntyi esimerkiksi

⁷⁸ Christiansen & Petersen 2001, 148–172.

⁷⁹ King & Stewart 2007, 23.

⁸⁰ King & Stewart 2007, 29.

⁸¹ King & Stewart 2007, 29.

⁸² Seip 2007, 110.

työtapaturmalaki vuonna 1894. Työväenkomissiota seuranneet komissiot pohjustivat sairausvakuutuslakia, joka tuli voimaan vuonna 1909.⁸³

Pohjoismaissa tapaturmavakuutuslait astuivat voimaan 1890-luvulta alkaen. Tanskassa Tapaturmavakuutuslaki tuli voimaan vuonna 1891, Norjassa 1894, Suomessa 1895 ja Ruotsissa vuonna 1901. Lain voimaantuloon vaikutti työoloista käyty julkinen keskustelu, ja työnantajat pystyivät tapaturmavakuutuksen kautta jakamaan kustannuksia ja välttämään mahdolliset oikeudenkäynnit yksittäisten tapaturmien korvaamisesta.⁸⁴

Norjassa toimi paikallisten yhdistysten ja yritysten piirissä sairauskassoja (sykekasser). Vuonna 1885 näitä kassoja oli 240 ja niissä jäseniä 38 000. Kassat tarjosivat taloudellista apua jäsenilleen sairastapauksissa esimerkiksi lääkkeiden hankintaa varten. Kassojen kattavuus työvoimasta oli varsin pieni, sillä vain noin 10–20 prosenttia Norjan työssäkävivistä kuului niihin. Vuoden 1885 työväenkomission yhtenä tavoitteena oli kehitellä vaihtoehtoisia ratkaisuja kuormittuneelle köyhäinavulle, ja itserahoitettu sairausvakuutus nähtiin yhtenä keinona. Malli haettiin Saksasta ja tarkoituksena oli kattaa vakiuisessa työsuhteessa olevat. Ehdotusta arvosteltiin siitä, että se ei kattanut yksityisiä ammatinharjoittajia, kuten kalastajia, maanviljelijöitä ja käsityöläisiä. Lopulta Norjassa päädyttiin Saksan mallin mukaiseen järjestelyyn, jossa työnantajat, kunnat ja valtio osallistuivat vakuutetun ohella kulujen kattamiseen.⁸⁵

Ruotsissa tehdaskassoja perustettiin erityisesti 1870-luvulla. Vuoteen 1884 mennessä Ruotsissa oli 294 tehdaskassaa ja niillä yhteensä noin 40 000 jäsentä. Hieman alle puolet näistä olivat pakollisia työntekijöille, ja suurimmassa osassa työnantajat olivat olleet perustamassa kassan. Tehtaan hallinto huolehti usein kassan jäsenyyteen liittyvien maksujen pidättämisestä palkasta, ja hallinto oli usein myös mukana kassojen johtokunnissa. Monissa kassoissa työnantajalla oli varsin suuri asema.⁸⁶

Ruotsissa kassat saattoivat saada valtionavustuksia vuoden 1891 sairausavustuksia koskevan lakiuudistuksen jälkeen. Avustukset olivat aluksi pieniä, mutta vuosikymmenen loppupuolella avustuksia kasvatettiin ja useampi kassa rekisteröityi avustuksen saajaksi.⁸⁷ Valtio oli siis aktiivisemmin mukana kassatoiminnassa kuin Suomessa, jossa 1800-luvun lopulla julkisen vallan rooliksi jäi lähinnä vahtia kassatoiminnan laillisuutta. Hallinto ja rahoitus jäivät kassojen yksityisasiaksi.

⁸³ Seip 2007, 111.

⁸⁴ Seip 2007, 111–112.

⁸⁵ Seip 2007, 112–114.

⁸⁶ Simonson 1996, 489.

⁸⁷ Simonson 1996, 491.

Jo ennen 1900-luvun alkua Alankomaissa oli käyty keskustelua pakollisesta sosiaalivakuutuksesta. Työntekijöiden kompensatioasetus [Ongevallenwet] tuli voimaan 1901, sairausasetus [Ziektewet] vuonna 1901 ja työkyvyttömyys- ja eläkelaki [Invaliditeits-en Ouder-domswet] 1913. Nämä asetukset ja lait eivät kuitenkaan koskettaneet koko väestöä, ja esimerkiksi niiden piiriin kuulumattomat työntekijät saattoivat hankkia vapaaehtoisen turvan sairauksille ja jonkinlaisen eläkkeen ammattiyhdistysten kautta.⁸⁸ Esimerkiksi konservatiivinen poliittinen johtaja Abraham Kuyper vastusti kansallisen vakuutuspankin käyttöä työntekijöiden kompensatioasetuksesta käydyssä keskustelussa 1901, ja kannatti työntekijöiden ja työntekijöiden keskinäisiä organisaatioita, joissa valtion rooli olisi mahdollisimman pieni.⁸⁹ Sosiaaliturvasta käyty keskustelu 1900-luvun alun Alankomaissa oli vahvasti ideologista, ja keskustelussa uudet ja nuoret puolueet pystyivät osoittamaan kannattajilleen oman näkemyksensä luokkasuhteista.⁹⁰

2.4 Terveysolot Tampereella

Tässä alaluvussa tarkastelen terveysoloja Tampereella eli sitä ympäristöä, jossa Frenckellin paperitehtaan työläiset elivät 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Vuonna 1879 annettiin terveydenhoitoasetus, jonka nojalla kaupunkeihin oli perustettava terveydellisiä oloja valvovia lautakuntia. 1800-luvun jälkipuoliskolla keskusteluihin nousseen hygieni-ajattelun mukaisesti elinympäristöön ja tautien ennaltaehkäisyyn kiinnitettiin enemmän huomiota. Vuosisadan jälkipuoliskolla vastuu terveydestä jakautui yksityiseen ja julkiseen: perheiden tehtävänä oli huolehtia terveellisistä elintavoista, kun taas valtio ja kunnat huolehtivat terveestä elinympäristöstä. Vaikka kaupungeissa asuikin terveydenhoitoasetuksen voimaansaattamisen aikoihin vain 8 prosenttia Suomen väestöstä, kiinnitettiin ulkomaisten esimerkkien mukaisesti erityistä huomiota tiheästi asuttujen alueiden elinympäristöön.⁹¹

Terveydenhoitoasetuksen mukaisesti terveydenhoitolautakunta aloitti toimintansa Tampereella vuonna 1881. Vuosisadan lopulla Tampere kasvoi voimakkaasti sekä väestömäärältään että maantieteellisesti alueliitosten myötä. Yhtenä tehdaskaupungin ongelmana nähtiin esimerkiksi kulkutaudit. Muuttoliike lisäsi tautien leviämistä, ja esimerkiksi vuoden 1887 lavantautiepidemiaa kaupunginlääkäri Gustaf Rudolf Idman selitti osin sillä, että kaupungin väestöstä iso osa oli tehdastyöläisiä. Jatkuvan muuttoliikkeen ja kaupungin kasvun pelättiin lisäävän Tampereen köyhälistön määrää

⁸⁸ Nottingham & Rooy 2007, 49.

⁸⁹ Nottingham & Rooy 2007, 51.

⁹⁰ Nottingham & Rooy 2007, 51.

⁹¹ Harjula 2003, 12.

entisestään. Köyhyys ja huono-osaisuus liitettiin huonoihin elintapoihin ja elinympäristöihin, minkä pelättiin heikentävän kaupungin hygieniaoloja.⁹²

Erityisesti kulkutauteja pelättiin, ja yksi näistä oli vuonna 1881 tunnistettu tyfusbasillin aiheuttama lavantautiepidemia. Lavantaudin oireita olivat esimerkiksi kova kuume, kipu, vatsaoireet, ripuli ja keskushermoston oireet. Pelottavan ja arvaamattoman lavantaudista teki se, että kuolleisuus lavantautiepidemioissa vaihteli suuresti. Kuolleisuus oli alimmillaan noin viisi prosenttia ja suurimmillaan 40 prosenttia potilaista menehtyi. Lavantaudin lisäksi muita tartuntatauteja 1800-luvun lopulla olivat tuli- ja tuhkarokko, hinkuyskä, kurkkumätä ja kuristustauti.⁹³

Tehtaiden savun terveydellisiä vaikutuksia ei 1900-luvun alkupuolella osattu helposti määrittellä, sillä sen vaikutukset terveyteen oli vielä vaikeasti todistettavissa. Myös tehtaiden käyttämien kemikaalien pitkäaikaisesta vaikutuksesta työntekijöihin ei vielä täysin tiedetty, vaan tieto oli vasta muotoutumassa. Vastakkain olivat myös työntekijöiden terveys ja työnantajien oikeus harjoittaa liiketoimintaa, mikä saattoi hiljentää työntekijöiden terveydestä käytyä keskustelua.⁹⁴

Lavantautiepidemioita oli Tampereella säännöllisesti 1800-luvun lopulla, ja niiden torjumista pidettiin osoituksena yleisesti hyvästä hygieniaostasosta. Suomessa lavantautikuolleisuus oli vuosisadan lopulla hieman Euroopan suurkaupunkien keskiarvoa korkeampi, Suomessa noin 0,5 promillea ja Euroopan suurkaupungeissa 0,14–0,33 prosenttia. Tampereella lavantautikuolleisuus oli Suomen kaupungeista toiseksi suurin, 0,9 promillea tapauksista. Ainoastaan Raumalla kuolleisuus oli Tamperetta korkeampi.⁹⁵

Erityisesti Tampereen keskustan nahkurinverstaita pidettiin terveyden kannalta haitallisina. Nahkurinverstaiden parkkisammioiden pelättiin likaavan maata ja levittävän kulkutauteja.⁹⁶ Paperiteollisuudessa sama ongelma nähtiin lumpussa.⁹⁷ Lumpunkeiton ja lumppujen varastoinnin pelättiin likaavan ympäristöään. Vuoden 1879 terveydenhoitoasetuksessa määriteltiin tuotantolaitoksia, jotka jatkossa piti sijoittaa rakennetun kaupungin ulkopuolelle. Tällaisia olivat esimerkiksi teurastamot, nahanvalmistuslaitokset sekä värjäys- ja valkaisulaitokset. Olemassa olevia ennen asetuksen voimaansaattamista perustettuja laitoksia asetus ei kuitenkaan velvoittanut siirtämään kaupungin reunamille.⁹⁸

⁹² Harjula 2003, 21.

⁹³ Harjula 2003, 23 & 26.

⁹⁴ Harjula 2003, 181.

⁹⁵ Harjula 2003, 29.

⁹⁶ Harjula 2003, 37.

⁹⁷ Lumpu on jätetekstiiliä, jota käytettiin paperinvalmistuksessa. 1900-luvun alussa lumpupaperin valmistus hiipui ja raaka-aineena käytettiin enenevässä määrin puuta.

⁹⁸ Harjula 2003, 37.

Työväestön ravitsemuksesta oltiin huolissaan 1800-luvun lopulla. Ruokavalio saattoi olla varsin yksipuolinen, ja usein tehdastyöntekijä saattoi lounaaksi nauttia vain kahvia ja leipää. Lisäksi elintarvikväärennökset ja yleisesti huonolaatuiset elintarvikkeet olivat ongelma vuosisadan lopun kaupungeissa. Syytä huonontuneisiin elintarvikkeisiin etsittiin omavaraistalouden katoamisesta ja vuoden 1879 elinkeinovapauslain jälkeen syntyneestä kaupustelijoiden ammattiryhmästä, jotka kuljettivat huonolaatuisia elintarvikkeita maaseudulta kaupunkiin myytäväksi.⁹⁹ Kaupunkiväestön keskuudessa omavaraisuus oli hankalaa, joten ruuasta tuli enenevässä määrin kauppatavaraa.

Tampereella kaupunkihygieniaan oli saatu parannuksia 1800-luvun lopulla esimerkiksi viemäröinnin, vesijohtojen ja yleisen puhtaanapidon avulla. Elinympäristöön liittyvät kysymykset eivät kuitenkaan näillä ratkenneet, ja hygieniaan liittyvissä kysymyksissä alkoi erikoistuminen erilaisiin ongelmakohtiin. Kulkutautien rinnalle merkittävänä kysymyksenä oli noussut tuberkuloosi, joka nähtiin merkittävänä terveysongelmana. Kulkutaudit eivät kuitenkaan olleet kadonneet, vaan Tampereellakin esiintyi esimerkiksi useita laajamittaisia lavantautiepidemioita, joiden yhtenä selittävänä tekijänä voitiin pitää hygienian puutteellista tasoa.¹⁰⁰

Tuberkuloosin eli keuhkotaudin vaaraan herättiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Tuberkuloosin yhtenä hälyttävänä tekijänä oli se, että uhrin olivat yleensä 20–40-vuotiaita, eli parhaassa työiässä. Tampereella tuberkuloosikuolleisuus oli muuta maata korkeampaa. Kaupungissa pahin tilanne oli 1880-luvulla, jonka jälkeen kuolleisuus lähti laskuun. Koko maan tason kuolleisuus saavutti vasta 1920-luvulla. Yleisesti ottaen kaupungeissa tuberkuloosikuolleisuus oli koko maan tilanteeseen verrattuna korkeampaa, mutta Tampere yksittäisenä kaupunkina erottui myös korkeissa kuolleisuusluvuissa.¹⁰¹

Tehtaiden savua ei vielä 1800-luvulla osattu Suomessa nähdä merkittävänä terveysriskinä. Ongelmia nähtiin erityisesti teollisuuslaitoksissa, joiden toiminnassa syntyi orgaanista jätettä ja tätä kautta erilaisia mätänemiskaasuja. Puunpoltosta syntynyttä savua saatettiin pitää jopa ilmaa puhdistavana tekijänä. Tilanne kuitenkin muuttui 1900-luvun alussa, kun Saksasta levisi havaintoja lasten hengityselintauteihin liittyvästä kuolleisuudesta erityisesti suurissa kaupungeissa. Päästöjen sijaan huomiota kiinnitettiin bakteereihin. Lisäksi tehtaiden aiheuttamiin päästöihin oli vaikeampi puuttua, sillä terveydenhoitoasetuksen mukaisesti laitoksen tarkastaminen edellytti terveysriskin tunnistamista.¹⁰²

⁹⁹ Harjula 2003, 56–58.

¹⁰⁰ Harjula 2003, 75.

¹⁰¹ Harjula 2003, 76–77.

¹⁰² Harjula 2003, 81.

Sulfaattiselluloosatehtaiden päästöt herättivät Suomessa huomiota, sillä niiden rikki­päästöt värjä­sivät laitoksen läheisen lumen keltaiseksi ja aiheuttivat vastenmielistä hajua. Sellutehtaiden päästöjä tutkinut komitea totesi vuonna 1909, että korkeat savupiiput takasivat sen, että rikki­päästöistä ei olisi haittaa lähiympäristölle. Kamalasta hajusta johtunutta pahoinvointia ja muita oireita ei sinänsä pidetty ihmisille vaarallisina. Ongelmaksi kuitenkin nähtiin se, että pahan ilman takia asukkaat eivät välttämättä voineet tuulettaa kunnolla asuntojaan ja nauttia raikkaasta ilmasta.¹⁰³

3. Avustuskassatoiminta osana tehtaan järjestystä

Tässä luvussa tarkastelen Frenckellin avustuskassatoimintaa osana tehtaan järjestystä ja toimintaa. Käsittelen kassojen jäsenyyteen ja maksuihin liittyviä keskusteluja, ja lisäksi tarkastelen tehdasyhtiön roolin muutosta kassatoiminnassa sekä kassojen kehittämisestä käytyjä keskustelunavauksia.

3.1 Jäsenyys

Jäsenyys Frenckellin sairaus-, hautausapu- ja eläkekassoissa oli pakollista jokaiselle tehtaan työntekijälle, joka määriteltiin täysin terveeksi. Sääntöjen mukaisesti kassojen johtokunnan tehtävänä oli huolehtia, että jokainen uusi työntekijä toimittaa ikä- ja mainetodistuksen lisäksi lääkärintodistuksen johtokunnalle.¹⁰⁴ Lääkärintodistuksia vaatimalla kassassa pyrittiin minimoimaan kustannuksia ja välttymään siltä, että jäseneksi olisi otettu esimerkiksi pitkäaikaissairaita. Pakkojäsenyys muodostaa hieman ristiriitaisen tilanteen. Täysin terve oli velvollinen liittymään kassaan, mutta kelvottomiksi määritellyt eivät tämän pakkojäsenyyden piiriin kuuluneet. Johtokunnan kokouksessa vuonna 1929 aihe herättikin keskustelua. Kassan jäsenyys oli kaikille työntekijöille ainakin sääntöjen mukaan pakollista, mutta uuden työntekijän pääsy sairauskassan jäseneksi saatettiin evätä korkean iän tai pitkäaikaisen sairauden perusteella. Tämä aiheutti tehtaallakin hankalan tilanteen, eli töissä saattoi olla henkilöitä, joilta pääsy kassaan oli evätty. Asiaan päätettiin kysyä neuvoa isännöitsijältä eli kassan puheenjohtajalta.¹⁰⁵

Myös pellavatehtaan kassalla jäsenyys oli pakollista kaikille vakinaisille ja terveille työntekijöille. Rajauksia kassaan pääsemiselle kuitenkin oli. Yli 40-vuotiaana töihin tulleet eivät saaneet pellavatehtaan kassalta eläkettä, vaan ainoastaan sairausavustusta. Sairausavustuskin saatettiin evätä niiltä

¹⁰³ Harjula 2003, 82.

¹⁰⁴ Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924 2 §.

¹⁰⁵ Johtokunnan kokous 8.2.1929.

tehtaan työntekijöiltä, joilla oli jokin pitkäaikainen sairaus töihin tullessa.¹⁰⁶ Työntekijät eivät siis olleet pellavatehtaan kassassakaan tasa-arvoisessa asemassa, vaan terveydentila ja ikä saattoivat rajata työntekijöitä avustusten ulkopuolelle.

Kassojen jäsenistö oli myös itse tarkka siitä, että jokainen, joka täytti kassan jäsenyyden kriteerit, myös kuului kassan. Frencellin kassojen kokouksessa huomautettiin, että tehtaalla oli töissä paljon nuoria työntekijöitä, jotka eivät kuuluneet kassaan, vaikka olivat terveitä. Asian ratkaisuksi kokousväki toivoi aloitetta ylemmältä auktoriteetilta, eli tehtaan konttoria pyydettiin huomauttamaan uusille työntekijöille asiasta.¹⁰⁷ Mahdollisimman laaja jäsenpohja oli tietenkin kassalle edullista. Mitä enemmän kassassa oli jäseniä, sitä useampi maksoi jäsenmaksua. Tilanne on myös ymmärrettävästi herättänyt tuohtumusta, sillä jäsenyys ei Frencellillä ollut vapaaehtoista, ja osa työntekijöistä välttyi toistaiseksi jäsenmaksuilta.

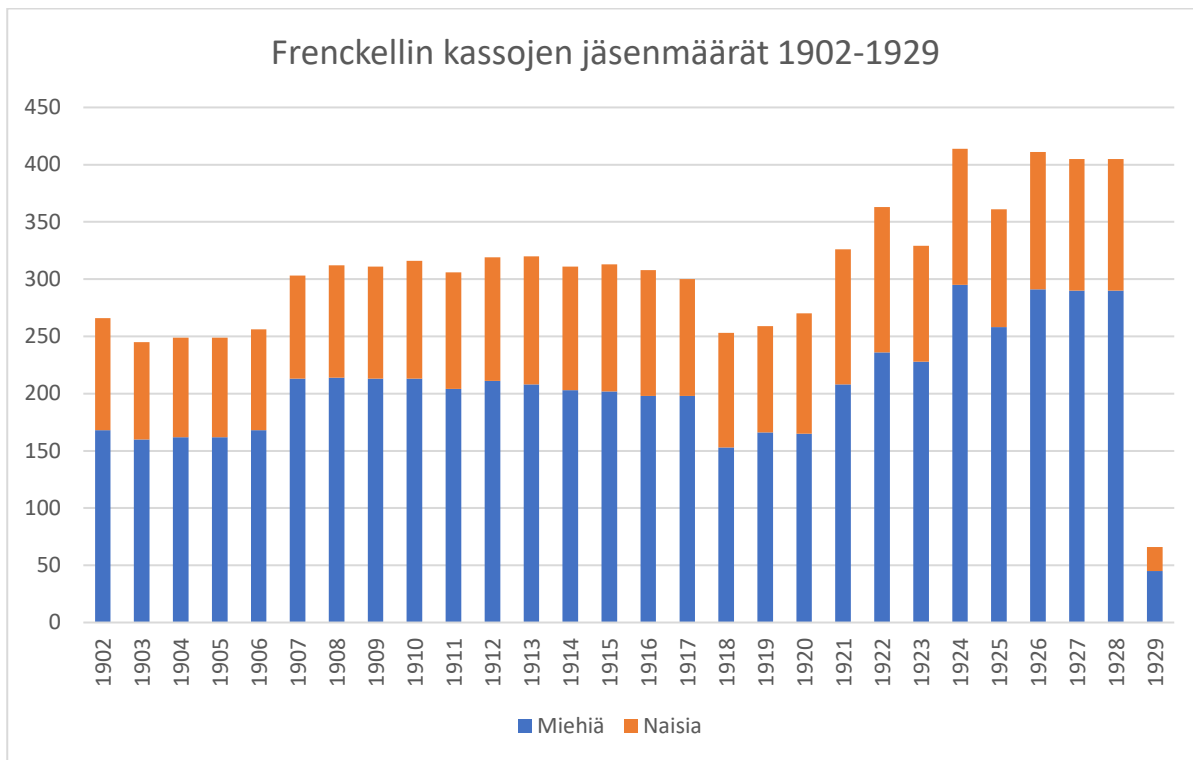
Johtokunta piti kirjaa kassan jäsenistä, minkä lisäksi jäsenmäärät ilmoitettiin vuosikertomuksissa, jotka luettiin kokousten yhteydessä. Kassan jäsentilastoihin tilastoitiin vuoden alun jäsenmäärä, kassoihin liittyneiden ja siitä eronneiden määrä sekä vuoden lopun jäsenmäärä. Lisäksi tilastoihin merkittiin yhteenlasketun jäsenmäärän lisäksi naisten ja miesten osuudet jäsenistä. Frencellin sairaus- ja eläkekassalla oli sama jäsenmäärä, koska jäsenyys molempiin kassoihin oli pakollista kaikille terveille työntekijöille. Työntekijällä ei siis ollut mahdollisuutta liittyä vain toiseen kassoista.

Vuosien 1928 ja 1929 jäsenmäärissä ilmenee epäselvyyttä. Vuosikertomuksissa 1928 ja 1929 ilmoitetaan sama jäsenmäärä vuoden alussa ja lopussa, eli kassojen jäsenmäärät olisivat molempina vuosina olleet vuoden alussa 405 ja vuoden lopussa 66 jäsentä. Tästä syystä vuoden 1928 tilastoon on laitettu huomautusmerkintä. Jäsenmäärät on taulukkoihin ilmoitettu jokaisen vuoden lopussa olleen jäsentilanteen mukaan. Kassoihin liittyi ja niistä erosi jäseniä ympäri vuoden, joten loppuvuoden jäsenmäärä jokaiselta vuodelta on tilastojen tarkastelun kannalta vertailukelpoinen.

¹⁰⁶ Jaakkola 1985, 38.

¹⁰⁷ Yleinen kokous 27.6.1906.

Taulukko 1. Frenckellin kassojen jäsenmäärät 1902–1929.

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1902–1929.

Kassojen jäsenmäärän kehityksessä on havaittavissa kaksi nousukohtaa ja kaksi laskukohtaa. Nousukohtina ovat vuosi 1907 ja vuodesta 1920 alkanut kasvun epätasainen nousu. Laskukohtina ovat vuodet 1918–1920, jolloin laskuun vaikuttivat sisällissota ja sen seuraukset. Toisena laskukohtana voidaan pitää vuotta 1929, jolloin jäsenmäärä romahti tehtaan lakkauttamisen yhteydessä.

Vuoteen 1922 saakka kassojen vuosikertomuksissa merkattiin syitä jäsenten poistumisesta. Syitä olivat esimerkiksi muutto muulle paikkakunnalle, siirto eläkkeelle tai kuolema. Merkinnät lähtemisen syistä eivät ole vuosikertomuksissa yhteneväisiä, sillä joinakin vuosina syyksi on merkattu yleisesti ”eronnut”. Vuodet 1918 ja 1919 erottuvat kassasta poistuneiden jäsenten määrissä muista vuosista. Vuonna 1918 kassasta poistui yhteensä 92 jäsentä ja 12 jäsentä kuoli. Todennäköisimpänä syynä näille luvuille voidaan pitää sisällissotaa. Yleisten kokousten pöytäkirjoissa ainoa maininta koskee neljää johtokunnan jäsentä, joista kolme oli poistunut ”kapinan” johdosta ja yksi vapaaehtoisesti luopunut tehtävästään. Tarkemmin pöytäkirjassa ei kerrota tätä prosessia, joka oli johtanut näiden johtokunnan jäsenten poistumiseen ja eroamiseen.

Seuraavana vuonna kassasta poistui jälleen suuri määrä väkeä, yhteensä 82. Valtaosa vuosina 1918 ja 1919 poistuneista jäsenistä oli miehiä: vuonna 1918 poistui 76 miestä ja 16 naista, vuonna 1919 poistui 64 miestä ja 18 naista. Sisällissota ja sen seuraukset löivät loven myös Frenckellin avustus-kassan jäsenmääriin, mutta yli 300:n jäsenen määrä saavutettiin uudestaan jo vuonna 1921.

Naisten osuus kassojen jäsenistöstä oli noin kolmasosa jäsenten kokonaismäärästä. Tämä ei tarkasteltavana olleen jakson aikana paljoa muuttunut, vaan naisten osuus pysyi melko vakiona. Suurimmillaan naisten osuus oli vuonna 1918, jolloin naisten osuus nousi 40 prosenttiin jäsenistä. Naisten osuus jäsenistä kasvoi, koska 76 kassan miesjäsentä oli poistunut vuoden kuluessa. Todennäköisenä syynä lähdölle olivat sisällissotaan liittyvät seikat. Pienimmällään naisten osuus kassojen jäsenistä oli vuonna 1924, jolloin heidän osuutensa jäsenistä oli 27 prosenttia. 1920-luvun keskivaiheilla kassaan liittyi paljon uusia jäseniä, miehiä keskimäärin enemmän kuin naisia.

Jäsenyys kassassa ei ollut ikuista, vaan sen saattoi menettää, jos vaihtoi työpaikkaa tai tuli erotetuksi. Eräässä tapauksessa johtokunta ei sääntöihin vedoten hyväksynyt entisen jäsenen anomusta päästä takaisin kassan jäseneksi. Säännöissä määriteltiin, että erotettu joutui jättämään kassan jäsenyyden, mutta työpaikkaa vaihtanut tai Tampereen lähettyvillä asuva saattoi säilyttää paikkansa kassan jäsenenä, jos hän ilmoitti johtokunnalle halukkuudestaan jäädä. Tämän ehtona oli vähintään viisi vuotta kestänyt sairauskassan jäsenyys, ja tehtaan ulkopuolisen kassan jäsenen tuli maksaa kolmen kuukauden jäsenmaksut ennakkoon. Ulkopuolisilla jäsenillä ei kuitenkaan ollut äänioikeutta kassan kokouksissa.¹⁰⁸

Eräässä vuoden 1928 johtokunnan kokouksessa keskusteltiin, että tehtaaseen juuri töihin tulleet muodostavat suuren kuluerän kassalle. Yhtenä syynä olivat keuhkotautitapaukset. Päätettiin vaatia lääkärintodistusta tehtaaseen töihin tulevilta, jotta heidän terveydentilansa pystyttiin määrittelemään. Kassa maksoi kulut takaisin, jos työntekijä osoittautui terveeksi. Tällä keinoin koitettiin välttää sairaiden ottamista kassaan.¹⁰⁹ Lääkärintodistuksen toimittaminen oli määritelty jo säännöissä, mutta tätä ilmeisesti kierrettiin tehtaalla säännöllisesti.

3.2 Jäsenten, johtokunnan ja tehtaan johdon väliset suhteet

Sairauskassajärjestelmää ei ainakaan tehdaskassojen yhteydessä voida pitää täysin työväestön omaehtoisena oma-aputoimintana, vaan siihen sisältyi tehtaan johdon paternalistinen suhtautuminen

¹⁰⁸ Johtokunnan kokous 29.6.1928.

¹⁰⁹ Johtokunnan kokous 23.3.1928.

työntekijöihinsä. Esimerkiksi Nokian paperiteollisuuden patruuna Fredrik Idestam uskoi sairauskassan tekevän tehtaan työntekijät uskollisemmiksi ja kassan parantavan suhteita johdon ja työntekijöiden välillä.¹¹⁰

Avustuskassojen hallitus valittiin jäsenten joukosta. Tehdaskassoissa puheenjohtajana toimi usein tehtaan johtaja itse tai hänen valitsemansa henkilö. Lisäksi tehdaskassojen rahastonhoitajana toimi usein yksi tehtaan virkailijoista, mikä lisäsi työnantajan kontrollia tehdaskassan toiminnassa. Tehdaskassojen hallituksen jäsenet valittiin usein osastoittain. Hallituksen jäsenten hoitivat tehtävänsä yleensä pitkään, jopa 30 vuotta.¹¹¹

Kassan jäsenistöstä valitun johtokunnan rooliksi jäi usein tasapainoilu jäsenistön ja tehdasyhtiön tarpeiden välissä. Jäsenistöllä oli valta päättää avustusten ja jäsenmaksujen suuruudesta, mutta sääntömuutoksiin tarvittiin tehtaan hallinnon hyväksyntä. Frenckellin eläkekassa oli useina vuosina riippuvainen tehdasyhtiön tekemistä lahjoituksista, mikä söi mahdollisuuksia autonomiseen toimintaan. Osittain tästä syystä kassan johtokunnan ehdotukset saattoivat olla hyvinkin maltillisia, jopa maltillisempia kuin itse tehdasyhtiön. Esimerkiksi vuonna 1914 johtokunta päätyi varovaisuudessaan kannattamaan eläkkeiden pitämistä ennallaan, vaikka tehdasyhtiö kannattikin niiden korottamista.¹¹²

Avustuskassojen vuosikokoukset olivat osallistujamääriltään usein suuria ja niissä päätettiin kassatoiminnan kannalta tärkeimmät asiat. Sääntömääräisten asioiden lisäksi kokouksissa puhuttiin usein kassatoiminnan periaatteiden kehittämisestä. Erityisesti 1890-luvulta alkaen tehdaskassoissa korostettiin itsenäisyyttä suhteessa tehtaan johtoon.¹¹³

Frenckellin avustuskassojen toiminta oli hyvin pitkälle sääntöpohjaista lukuun ottamatta tilanteita, joissa säännöt eivät suoraan sanoneet toimintamallia vaan jättivät asian harkinnanvaraiseksi. Sääntöjen muuttamiseen tarvittiin kuitenkin lupa tehtaan hallinnolta, joten viime kädessä kaikki suuremmat muutokset olivat tehdasyhtiön käsissä. Tehdasyhtiön ote Frenckellillä näkyi esimerkiksi vuoden 1906 puolivuosis kokouksessa. Kun kokouksessa keskusteltiin kassojen sääntöjen korjaamisesta, puheenjohtajana toiminut isännöitsijä huomautti, että kassan sääntöjen mukaisesti sääntöjen muutos on pätevä vain, jos tehtaan omistajat sen hyväksyvät. Osanottajat huomauttivat, että aikovat toimia asian suhteen sopusointuisesti ja tiedostavat, että hyväksyntä pitää saada johdolta.¹¹⁴ Käyty keskustelu osoittaa,

¹¹⁰ Koivuniemi 2000, 86.

¹¹¹ Jaakkola 1993, 33.

¹¹² Yleinen kokous 28.6.1914.

¹¹³ Jaakkola 1993, 33.

¹¹⁴ Puolivuosis kokous 27.6.1906.

että kassan jäsenet tiedostivat hyvin asemansa, ja mahdolliset muutokset olivat aina viime kädessä tehdasyhtiön päätettävissä.

Pellavatehtaan kassatoiminnassa vuosisadan vaihde oli muutosten aikaa, ja työnantajan ote kassatoiminnasta ei ollut yhtä vahva kuin Frenckellillä. Vaikka työnantajalla oli edelleen merkittävä sananvalta kassatoiminnassa, työnantajan rooli oli hiipumassa. Työnantajien ja työntekijöiden etäisyyden kasvamiseen voidaan nähdä kaksi syytä. Työväenliikkeen vaikutus ja sosialististen ajatusten leviäminen myös tehdastyöväestön piiriin lisäsivät painotusta työväestön itsenäisestä roolista omien asioidensa hoitajana. Lisäksi laillisen suojelun järjestelmän purkaminen 1879 säädetyn elinkeinovapauden myötä vapautti hiljalleen työnantajan velvollisuudestaan huolehtia työntekijöistään. Suhtautuminen työntekijöihin ei enää ollut henkilökohtaista, vaan työntekijät nähtiin lähinnä osana liiketoimintaa.¹¹⁵

Pellavatehtaan avustuskassan piirissä työntekijöiden ja työnantajan välit huononivat erityisesti vuonna 1904. Sääntöjen uudistuksen yhteydessä työntekijät halusivat eroon kohdasta, jonka mukaan tehtaan isännöitsijä hyväksyi kassasta myönnettävät lainat. Uudistus ei mennyt läpi, ja ristiriita työnantajan ja työntekijöiden välillä tuli ilmi.¹¹⁶ Työnantajan valvonnan piiristä haluttiin irtautua. Suurlakko 1905 ja sitä seurannut pitkä lakko pellavatehtaalla 1906 kiristi välejä entisestään. Lakon jälkeen työnantaja jälleen ei lahjoittanut rahaa kassalle. Lahjoitusten hiipuminen heikensi ajan saatossa kassan taloustilannetta, mutta vapautti kassan työnantajan otteesta.¹¹⁷ Yhteistoiminnan säröjä oli kuitenkin nähty jo aiemminkin, kun vuonna 1899 työnantaja ei tuttuun tapaan lahjoittanut kassalle rahaa.¹¹⁸ Tilanne oli siis erilainen kuin Frenckellillä, jossa tehdasyhtiön avustukset muodostivat tärkeän osan kassojen vuosituloista. Vastaavanlaista halua irtautua työnantajan vaikutuksesta ei ole havaittavissa Frenckellin kassatoiminnassa. Nokian paperitehtaalla suurlakko merkitsi tehdaspaternalismin murentumista, ja työväestön järjestäytymisestä tuli asia, jonka tehtaan johdon piti ottaa vakavissaan.¹¹⁹

Myös valtakunnallisesti tarkasteluna työnantajien maksamien maksujen osuus kassojen tuloista ei 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä pienentynyt, vaan päinvastoin kasvoi. Suomen Virallisen Tilaston työtilastojen avustuskassoja käsittelevissä tilastoissa on näkyvillä tehdaskassojen tulojen valtakunnallinen muodostuminen. Vuonna 1905 työnantajien maksut kattoivat 9,2 prosenttia tehdaskassojen tuloista. Vuonna 1915 työnantajien osuus oli 11,4 prosenttia, ja vuonna 1925 jo 16,5

¹¹⁵ Jaakkola 1985, 97.

¹¹⁶ Jaakkola 1985, 97.

¹¹⁷ Jaakkola 1985, 101.

¹¹⁸ Jaakkola 1985, 98.

¹¹⁹ Koivuniemi 2000, 109.

prosenttia. On huomioitava, että vuoden 1925 prosenttiosuuteen on laskettu myös avustuskassojen saamat lahjoitukset, mutta joka tapauksessa työnantajien into osallistua avustuskassatoiminnan rahoittamiseen ei ainakaan valtakunnallisesti tarkasteltuna ollut hiipunut.¹²⁰ Ainakin Frenckellillä tehdasyhtiön ote kassatoiminnasta tuntui kiristyvän 1910-luvun kuluessa suurten lahjoitusten ja kassan menovajauksien paikkaamisen myötä.

Frenckellin kassan johtokunnan toiminta sai jäsenistöltä myös kritiikkiä. Vuonna 1904 käsiteltiin tapusta, jossa tehtaan entinen kirjuri oli ottanut henkilökohtaista lainaa kassalta. Kirjuri oli edelleen sairasapukassalle velkaa 40 markkaa, mutta oli poistunut tehtaan palveluksesta ja muuttanut jo toiselle paikkakunnalle. Hänen alun perin 100 markan lainaa oli säännöllisesti lyhennetty hänen palkastaan, mutta 40 markkaa jäi kuitenkin vielä maksettavaksi. Kirjuri oli kuitenkin joutunut maksukyvyttömäksi, ja hänen takuumiestensä takuu-aika oli kulunut umpeen. Kokouksessa johtokunta kysyi tähän asiaan jäsenistön mielipidettä. Vaihtoehtoina oli, että johtokunta maksaa jäljelle jääneen lainan omista varoistaan, tai jäsenistö vapauttaa johtokunnan maksuista. Jäsenistö oli johtokunnan oman maksamisen puolella, mutta myöntyi vapauttamaan johtokunnan maksamisesta. Toivottiin kuitenkin, että jatkossa kiinnitettäisiin tarkemmin huomiota saatavien perimiseen.¹²¹

Edellä mainittu tapaus osoittaa, että tilanteen vaatiessa johtokunta oli valmis henkilökohtaisesti vastaamaan tekemistään virheistään. Henkilökohtaisten lainojen kohdalla tilanne ei ollut helppo, sillä maksukyvyttömyys oli usein monen tekijän summa. Lainojen kanssa toimiminen ei todennäköisesti ollut aina helppoa, sillä lainansaajat olivat usein henkilöitä, jotka johtokunta tunsivat henkilökohtaisesti. Lisäksi johtokunta koostui kassan jäsenistä, joten lainojenkin suhteen vertaiset käyttivät valtaansa toisiaan kohtaan.

Koivuniemen mukaan kassatoiminnassa työväestö tottui tekemään hallinnollista yhteistyötä tehtaan johdon kanssa. Moni sai myös kokemusta järjestystoiminnasta, ja työntekijöiden yhteenkuuluvuus saattoi parantua. Työntekijöiden itsevastuun lisääminen tarkoitti myös ristiriitoja, kun työväenliike vahvistui.¹²² Työnantajan näkökulmasta kassatoiminnalla oli siis sekä hyviä että huonoja puolia. Toisaalta kassat olivat helppo tapa järjestää huoltovelvollisuus antamalla vastuuta sairausturvan järjestämisestä työntekijöille. Tämä vähensi tehtaan johdon omaa hallinnollista työtä ja hitsasi työntekijöitä osaksi tehdasyhteisöä. Hankalaksi tilanne kävi siinä vaiheessa, kun työväestön itsenäistyminen alkoi, ja kassojen tavoitteet saattoivat olla ristiriidassa työnantajan kanssa. Oma-apu ja työväestön

¹²⁰ Suomen Virallinen tilasto, apukassat vuosina 1905, 1915 & 1925.

¹²¹ Yleinen kokous 26.6.1904.

¹²² Koivuniemi 2000, 89.

keskinäinen vastuu näkyivät tehdaskassojen arkipäiväisessä toiminnassa, mutta yhtään suuremmissa muutoksissa tehtaan johdolla oli selkeä veto-oikeus.

Frenckellin paperitehtaan kassojen johtokunnalla oli myös ankara valvova ote, ja yksi esimerkki tästä otteesta saatiin tehtaan toiminnan viimeisinä vuosina vuonna 1929. Johtokunnan kokouksessa päätettiin, että johtokunnan jäsen voi tarvittaessa käydä sairasapua nauttivan kotona tarkistamassa, onko hän oikeasti sairas.¹²³ Valitettavasti pöytäkirjoista ei selviä esimerkkiä tämän kokouksessa päätetyn oikeuden käyttämisestä, mutta pelkkä päätös osoittaa, että johtokunnalla oli merkittävää valtaa kassojen jäsenistöä kohtaan. Toisaalta voidaan ajatella, että johtokunta valvoi jäsenistön etua huolehtimalla tarkasti yhteisten varojen käytöstä. Kollektiivinen hyvä, tässä tapauksessa kassojen vakavaraisuus, meni yksittäisen kassan jäsenen oikeuksien, tässä tapauksessa kotirauhan, edelle. Toisaalta tapaus myös osoittaa, että kassatoiminnassa valheellisia tapauksia ei pidetty mahdottomina, vaan niiden riski oli olemassa.

Johtokunta joutui käsittelemään myös vaikeita tapauksia, joissa oli riski oikeustapauksiin. Erään työntekijän leski, joka oli saanut eläkekassasta avustusta, oli kuollut, ja näitä maksettuja eläkeapuja lähdettiin pyytämään takaisin kuolinpesältä. Johtokunta oli tiedustellut kuolinpesältä mahdollisuutta saada maksut takaisin, mutta kuolinpesä oli kieltäytynyt. Seuraavana askeleena olisi ollut asian riittäminen, mutta johtokunta ei tähän ryhtynyt suurten oikeudenkäyntikustannusten pelossa. Asian ratkaisu ei ollut selkeä, joten mahdollinen häviämisen riski oli johtokunnalla tiedossa.¹²⁴ Johtokunta ei kuitenkaan yksin päättänyt asiaa, vaan kysyi myöhemmässä kokouksessa kokouksen osallistujilta mielipidettä siihen, nostetaanko oikeusjuttu vai ei. Puolet kuolleen lesken eläkkeestä oli mennyt Suomen lähetystoimelle, joten vastassa olisi ollut melko iso toimija oikeudessa. Kokouksessa päätettiin yksimielisesti, että asian annetaan raueta.¹²⁵

Frenckellillä kassojen kokouksissa saatettiin tehdä päätöksiä, jotka periaatteessa olisi voitu tulkita sääntöjenvastaisiksi. Eräs työntekijä oli pyytännyt päästä uudelleen kassan jäseneksi. Hän ei ollut maksanut maksujaan, kun ei ollut paperitehtaalla töissä. Lisäksi hän oli juuri täyttänyt 40 vuotta, joka oli yläikärajaa kassaan liittymiselle. Hän kuitenkin lupasi maksaa rästissä olevat maksut. Kokous päätti hyväksyä hakemuksen, sillä Penttilä oli aiemmin ollut 12 vuotta kassan jäsenenä. Ainoastaan yksi kokousedustaja esitti vastalauseen ja piti menettelyä sääntöjen rikkomisena.¹²⁶ Vanhojen työntekijöiden kohdalla johtokunta oli valmis tekemään poikkeuksia.

¹²³ Johtokunnan kokous 8.3.1929.

¹²⁴ Yleinen kokous 31.12.1905.

¹²⁵ Yleinen kokous 27.6.1906.

¹²⁶ Yleinen kokous 25.10.1908.

Yleisesti ottaen vanhemmat työntekijät saivat kassojen harkinnanvaraisissa tilanteissa jäsenistön sympatiat osakseen, sillä vanhat työntekijät olivat jo pitkään olleet toiminnassa mukana ja maksaneet runsaasti jäsenmaksuja. Aina tilanne ei kuitenkaan näin ollut, eivätkä edes vanhat työntekijät säästyneet kassan tiukoilta säännöiltä. Eräs sairausavustusta hakenut työntekijä sai hylätyn päätöksen, sillä hän oli ollut muutaman kuukauden poissa töistä. Anomus hylättiin, sillä sairausavustusta saadakseen piti olla vähintään kuusi kuukautta tehtaalla töissä. Johtokunta katsoi siis tässä tilanteessa, että pois-saolo töistä huomioidaan tässä karenssiajassa myös vanhojen työntekijöiden kohdalla.¹²⁷

3.3 Maksut

Tässä luvussa tarkastelen kassojen jäsenmaksuista ja jäsenmaksuun vaikuttaneista seikoista, kuten perheellisten ja perheettömien maksuista, käytyä keskustelua. Kassat keräsivät varallisuutta liittymismaksujen ja säännöllisten jäsenmaksujen muodossa. Jäsenmaksun suuruus oli usein tietty osuus palkasta, ja maksut saattoivat määräytyä myös palkkaluokkien mukaan. Tehtaankassoissa työnantaja usein peri jäsenmaksun automaattisesti palkasta. Yleisissä kassoissa jäsenet keskenään päättivät maksujen suuruudesta, mikä vaikutti siihen, minkälaisia avustuksia kassa pystyi myöntämään. Tehdaskassoissa palkasta perittävä jäsenmaksu herätti vastustusta ja tyytymättömyyttä.¹²⁸

Kassojen jäsenmaksut ja niiden suuruus oli varsin yleinen keskustelunaihe kassojen kokouksissa. Lähtökohtaisesti jäsenistö piti jäsenmaksua liian suurena ja saatavia avustuksia liian pieninä. Kassan jäsenten tehtävänä oli hyväksyä kassan jäsenmaksut, ja johtokunnalla oli tapana tehdä asiasta ehdotus ennen kokousta. Kaikissa tilanteissa kassan jäsenistö ei ollut itsenäinen tekemään päätöksiä maksujen suuruudesta, vaan kassan kokousten puheenjohtajana toiminut isännöitsijä saattoi puuttua tilanteeseen esittämällä tehtaan hallinnon näkemyksen sopivista maksuista.

Jäsenmaksujen suuruus herätti keskustelua vuonna 1903. Vuosikokouksessa sairas- ja eläkekassan maksut haluttiin luokiteltaviksi ja avustusten suuruus riippuisi maksujen suuruudesta. Jokainen voisi siis itse päättää sen luokan, johon halusi kuulua, ja saada avustusta sen mukaisesti. Esimerkiksi yksinasuvat saivat sairasavustusta vain 4 markkaa viikossa, vaikka maksoivat kassaan yhtä paljon kuin naimisisissa olevat. Tämä herätti jäsenistössä epäoikeudenmukaisuuden tunnetta ja halua muuttaa sääntöjä. Päätöstä asian suhteen ei tehty, sillä asiasta ei ollut mainittu kokousilmoituksessa, ja paikalla oli liian vähän väkeä äänestystä varten. Asian käsittelyä päätettiin jatkaa myöhemmin.¹²⁹

¹²⁷ Johtokunnan kokous 30.11.1928.

¹²⁸ Jaakkola 1993, 32 & Haapala 1986, 67.

¹²⁹ Vuosikokous 27.12.1903.

Luokittainen maksujärjestelmä oli käytössä pellavatehtaan kassassa jo 1800-luvun lopulla, eli luokat tulivat pellavatehtaalla käyttöön jo ennen Frenckellin kassoja. Maksut oli jaettu neljään eri luokkaan riippuen viikkopalkan suuruudesta. Aluksi jokaisella oli oikeus itse päättää, minkä luokan valitsi. Pienempien viikkopalkkojen luokissa myös itse avustukset olivat pienemmät. Valinnanvapaudesta kuitenkin luovuttiin, koska sen epäiltiin aiheuttavan vilppiä. Esimerkiksi hyvin tienaa nuori työntekijä saattoi työuransa aluksi valita pienemmän maksuluokan ja maksaa pienempiä maksuja, ja taas myöhemmin, kun sairauksien riski kasvoi, vaihtaa suurempaan palkkaluokkaan. Tämä hankaloitti jäsenmaksujen kerryttämistä erityisesti paremmin tienaaavilta työntekijöiltä, joten valinnanvapaudesta päätettiin luopua siirtymällä järjestelyyn, jossa viikkoansiot suoraan määräisivät maksuluokan, johon kuului.¹³⁰

Seuraavassa puolivuosisikokouksessa palattiin keskustelemaan maksujen muuttamisesta luokittaiseksi järjestelyksi. Taustalla oli perheettömien tyytymättömyys perheellisiä pienempiin sairasavustuksiin, vaikka maksut olivat yhtä suuret. Paikalla ollut enemmistö oli perheellisiä, jotka eivät halunneet sääntöihin muutoksia. Sääntöjä muuttamatta päätettiin kuitenkin, että sairasapua maksetaan saman perusteen mukaan niin perheettömille kuin perheellisillekin. Tämä järjestely otettiin käyttöön puolen vuoden ajaksi kokeiluna, jonka toivottiin kartuttavan kokemusta ja selvittävän, poistuuko perheettömien tyytymättömyys tällä järjestelyllä.¹³¹ Samansuuruisia sairasavustuksia päätettiin jatkaa vielä puolen vuoden jälkeenkin.¹³²

Tilanne perheellisten ja perheettömien välillä oli erilainen Tampellan pellavatehtaan kassan puolella. Pellavatehtaan kassan jäsenistössä enemmistö oli perheettömiä, ja heidän taloudellinen asemansa nähtiin paremmaksi kuin perheellisten. Perheellisille päätettiin pellavatehtaalla järjestää etuja 1880-luvun aikana, mikä tasoittaisi kuilua kassan eri ryhmien välillä. Kyseessä oli myös sukupuolten tasa-arvoon linkittyvä ristiriita, sillä pellavatehtaan kassan jäsenistä naiset olivat usein perheettömiä ja miehet perheellisiä. Perheellisten jäsenten tukeminen tuki siis pitkälti miesten taloudellista asemaa, ja osa pellavatehtaan kassan naisjäsenistä vaati 1890-luvulla yhtä suuria avustuksia kuin miehetkin, koska naiset maksoivat joka tapauksessa saman verran jäsenmaksujakin. Jäsenmaksut päätettiin tasata, ja perheellisten avustamista päätettiin jatkaa erilaisten harkinnanvaraisten avustusten kautta.¹³³

Suurin osa perheiden tuloista meni pakollisiin menoihin. Perheissä miesten tulot harvemmin riittivät kattamaan kaikki menot, ja sivutulot ja muiden perheenjäsenten tulot toivat tärkeän lisän perheiden

¹³⁰ Jaakkola 1985, 38–39.

¹³¹ Puolivuosisikokous 26.6.1904.

¹³² Vuosisikokous 28.12.1904.

¹³³ Jaakkola 1985, 34–36.

talouteen. Esimerkiksi ravintoon kului keskimäärin puolet perheiden tuloista.¹³⁴ Työttömyys ja sairastuminen olivat kriisitilanteita, joissa muutenkin taloudellisesti usein ahtaalla olevia perheitä koeltiin.

Perheellisten ja perheettömien välistä suhdetta käsiteltiin myös kokouksessa. Kokouksessa järjestettiin äänestys siitä, pitäisikö kassaan kuulumattomien perheenjäsenten vapaiden lääkkeiden saannista luopua. Tätä kannatti yksi kokoukseen osallistunut, josta pöytäkirjassa erikseen huomautetaan, että hän on perheetön. Perheenjäsenten lääke-edusta ei siis yleisesti haluttu luopua. Äänestyksen tarkoituksena ilmeisesti oli ajatus siitä, että yhtiö olisi saattanut ottaa lääkemaksut hoidettavakseen, jos sen vastuulla olisi ollut ainoastaan kassan jäsenten lääkekustannukset. Reseptimaksua ehdotettiin jälleen, tällä kertaa 50 pennin tai markan suuruisena. Reseptimaksuista syntyneillä voitoilla olisi mahdollisesti voitu korottaa sairausavustuksia.¹³⁵ Perheellisten ja perheettömien välisestä jonkintasoisesta vastakkainasettelusta on hyvänä esimerkkinä se, että ainoan perheenjäsenten vapaata lääkeoikeutta vastustaneen kohdalle päätettiin erikseen merkata, että hän oli perheetön. Asiassa on nähtävissä eturistiriitoja, joissa jäsenistö pitkälti teki äänestyspäätöksensä oman asemansa perusteella, ei välttämättä kassan yleisen edun.

Tehdaspaternalismi sopi hyvin paperiteollisuuteen, koska suurin osa työntekijöistä oli miehiä. Sukupuolten epätasa-arvo näkyi palkkauksessa, sillä naisten palkka oli miehiä pienempi. Tätä perusteltiin esimerkiksi sillä, että miesten roolina oli olla perheen pää ja elättäjä, joka tarvitsi korkeampaa palkkaa perheensä elättämiseen. Vaimojen tehtäviksi jäivät kodinhoito ja lasten kasvattaminen.¹³⁶ Puunjalostusteollisuudessa häiriötön tehtaan toiminta oli tärkeää, sillä tuotannon pysäyttäminen aiheutti nopeasti suuret tappiot. Paperitehtaiden toiminnan kannalta avainasemassa olevat työntekijät, kuten koneenhoitajat, nostettiin työntekijöiden hierarkiassa korkealle tarjoten parempaa palkkaa. Avainhenkilöiden uskollisuuden turvaamalla tehdas pystyi toimimaan myös lakon uhan alla. Jussi Koivuniemen tulkinnan mukaan työprosessin jatkuvuuden tärkeys oli merkittävä syy sille, että tehdaspaternalismi oli varsin yleistä puunjalostustehtailla.¹³⁷

Palkat ja etenemismahdollisuudet puunjalostusteollisuudessa vaihtelivat iän, kokemuksen ja sukupuolen mukaan. Nuoret työntekijät olivat sukupuoleen katsomatta huonoiten palkattuja, mutta miesten etenemismahdollisuudet olivat huomattavasti paremmat kuin naisten. Niillä aloilla, joilla naisten osuus työvoimasta oli suurempi, naisten palkat olivat keskimäärin hieman korkeammat.

¹³⁴ Koivuniemi 2000, 76.

¹³⁵ Yleinen kokous 27.9.1914.

¹³⁶ Koivuniemi 2000, 28.

¹³⁷ Koivuniemi 2000, 47.

Paperiteollisuus oli hyvin miesvaltainen ala, joten naisten ansiot jäivät usein pieniksi. Korkeimmat palkat olivat niillä, jotka takasivat tehtaan häiriöttömän toiminnan, kuten koneenhoitajilla ja korjauspajan työntekijöillä. Nämä olivat käytännössä aina miesten työtehtäviä. Eroja palkkauksessa tasoitti osittain se, että parhaiten palkatuilla miehillä oli usein perhe elätettävänä.¹³⁸

Pöytäkirjojen perusteella voidaan havaita, että kassojen jäsenistön keskinäisissä suhteissa eriarvoisuutta oli tehtaan perheellisten ja perheettömien työntekijöiden kesken. Perheellisten työntekijöiden saamat avustukset olivat paremmat kuin perheettömillä, koska heidän katsottiin elättävän perheen muita jäseniä sairaustapauksissa. Sairastuminen olikin suurempi sosiaalinen riski perheissä, joiden toimeentulosta valtaosa koostui perheen yksittäisen jäsenen tuloista.

Jäsenmaksujen luokittelusta ja uudesta muodostumistavasta käytiin keskustelua myös vuoden 1906 vuosikokouksessa. Aiemmin asetettu sääntökomitea ei ollut saanut valmiiksi uutta sääntöehdotusta, mutta komitea oli muodostanut valiokunnan pohtimaan uutta jäsenmaksujen porrastamista. Eräs valiokunnan jäsen esitti ja kannatti prosenttiperustaista jäsenmaksua. Jäsenten palkoista otettaisiin joka viikko tietty prosentti jäsenmaksuina, ja sairausavun suuruus suhteutettaisiin tähän prosenttimääräiseen maksuun. Muu johtokunta kannatti luokittain muodostuvaa jäsenmaksua. Asiasta kysyttiin myös kokouksen osallistujien mielipidettä, ja luokittainen järjestely keräsi enemmän kannatusta.¹³⁹

Nokian paperitehtaalla vuonna 1909 sääntöjä uudistettiin jälleen, ja työntekijät jaettiin palkan suuruuden mukaan viiteen tuloluokkaan. 1910-luvun lopulla kiihtynyt inflaatio vaikeutti kassan toimintaa, sillä käytännössä kaikki työntekijät nousivat korkeimpaan tuloluokkaan ja kolmen markan päiväkorvaukseen. Avustuksen suuruus ei kuitenkaan pysynyt perässä kasvavien kustannusten kanssa. Uusien sääntöjen mukaisesti Nokian paperitehtaan sairauskassan jäsenmaksu nousi 4–5 prosenttiin palkasta. Tämä oli huomattavasti korkeampi kuin muilla paperitehtailla. Esimerkiksi Tampereella, Mäntässä ja Valkeakoskella jäsenmaksu oli 1–2 prosenttia palkasta. Nokian kassassa etuna oli kuitenkin se, että karenssiaika oli vain kaksi vuorokautta. Sairaudet olivat useimmissa tapauksissa lyhytkestoisia, joten lyhyestä karenssista oli selkeästi etua.¹⁴⁰

Maksujen korottaminen ei ollut täysin kassojen hallinnassa, sillä säännöt määräisivät erityisiä tapauksia, jolloin maksuja oli vähintään tarkasteltava. Vuonna 1906 Frenckellillä keskusteltiin eläkekassan menojen kasvusta ja yhtiön rahallisen avustuksen tulevaisuudesta. Kuluvana vuonna tehdasyhtiö ei ollut lahjoittanut molemmille kassoille 1000 markkaa. Sääntöjen mukaisesti johtokunnan olisi

¹³⁸ Koivuniemi 2000, 65–66.

¹³⁹ Yleinen kokous 30.12.1906.

¹⁴⁰ Koivuniemi 2000, 88.

ehdotettava maksujen korotusta yleiselle kokoukselle, jos kassa tekee tappiota kaksi vuotta putkeen. Maksuja ei tässä tapauksessa päätetty nostaa, mutta kokous päätti lähettää lähetystön johdon puheille pyytämään avustusta harkinnan mukaan.¹⁴¹ Nokian tehtaan sairauskassa ei myöskään saanut itsenäisesti muuttaa avustusten suuruutta, vaan siihen tarvittiin tehtaan johdon hyväksyntä. Kassan seitsemänhenkiseen johtokuntaan kuului kaksi työnantajan edustajaa. Koivuniemen mukaan työntekijöiden vaikutusvalta kuitenkin kasvoi ajan myötä, koska itsekontrollin kautta työntekijät huolehtivat vastuullisesti kassan rahojen käyttöä.¹⁴²

Jäsenmaksujen säännöllinen ja asianmukainen maksaminen oli kassojen toiminnan kannalta elintärkeää, mutta tietyissä poikkeustilanteissa maksujen suhteen oli pakko joustaa. Ensimmäinen maailmansota tarkoitti monelle niukkuuden aikaa, ja osuutensa haastavasta taloustilanteesta sai myös Frenckellin paperitehdas. Tehtaalla siirryttiin lyhennettyyn työaikaan sota-ajan takia, mikä aiheutti ongelmia myös kassojen toiminnalle. Vuoden 1914 syyskuun väliaikaisessa kokouksessa keskusteltiin hankalasta tilanteesta, ja päädyttiin yksimielisesti vähentämään kassojen jäsenmaksua kolmanneksella toistaiseksi. Tehdasyhtiö otti asiassa aktiivista roolia ja lupautui korvaamaan ratkaisusta syntyvät tappiot kassalle.¹⁴³ Yhtiön apu olikin tärkeä, sillä lyhennetty työaika tarkoitti pienempiä palkkoja. Loppuvuodesta 1914 kolmanneksen alennus jäsenmaksuihin purettiin, vaikka epävarmuuden aika ei ollut ohi. Tämän sijaan siirryttiin järjestelyyn, jossa jäsenmaksun suuruus vastasi toteutuneita työtunteja. Jos viikossa oli esimerkiksi puolet normaalista tuntimäärästä, oli jäsenmaksu puolet normaalista maksusta.¹⁴⁴

Jäsenmaksun sopiva suuruus herätti kokouksissa keskustelua ja pohdintaa. 1920-luvulla valmisteltiin sääntöuudistusta, joka saatiin voimaan vuonna 1924. Vuoden 1922 vuosikokouksessa jäsenmaksun suuruudeksi määriteltiin yksi prosentti palkasta, mutta tämä havaittiin liian pieneksi. Asia otettiin uudelleen esille seuraavan vuoden vuosikokouksessa, jossa jäsenmaksun suuruudeksi ehdotettiin kahta prosenttia palkasta. Ehdotus hyväksyttiin, ja vuoden 1924 uusiin sääntöihin on jäsenmaksuksi merkattu kaksi prosenttia.¹⁴⁵ Jäsenmaksujen suhteen ei siis lopulta päädytty luokiteltuun järjestelmään vaan prosenttipohjaiseen maksutapaan.

¹⁴¹ Yleinen kokous 4.11.1906.

¹⁴² Koivuniemi 2000, 87.

¹⁴³ Yleinen kokous 27.9.1914.

¹⁴⁴ Yleinen kokous 20.12.1914.

¹⁴⁵ Yleinen kokous 30.12.1923 & Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924 5 §.

Taulukko 2. Frenckellin kassojen jäsenmaksut ja jäsenmäärät 1902–1929.

Vuosi	Jäsenmaksut (mk)	Jäsenet
1902	3617	266
1903	3447	245
1904	3481	249
1905	3440	249
1906	3491	256
1907	4201	303
1908	5208	312
1909	5109	311
1910	5266	315
1911	5301	306
1912	5252	319
1913	5365	320
1914	5077	311
1915	5849	313
1916	6343	308
1917	8092	300
1918	4971	253
1919	7153	259
1920	7341	270
1921	8199	326
1922	9849	363
1923	38811	329
1924	106886	444
1925	107936	361
1926	104047	414
1927	112347	405
1928	125199	405
1929	77077	66

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1902–1929.

Vuoden 1924 sääntömuutos, joka nosti jäsenmaksun kahteen prosenttiin palkasta, lisäsi kassojen tuloja merkittävästi. Esimerkiksi vuonna 1923 kassa sai jäsenmaksujen kautta kerättyä noin 39 000 markkaa, kun taas seuraavana vuonna 1924 jäsenmaksujen kautta saatiin kerättyä jo 107 000

markkaa.¹⁴⁶ Uusi, suurempi jäsenmaksu paransi kassan taloudellista tilannetta, mutta kustannukset olivat nousseet jo vuosikymmenen alussa. Muutokset saattoivat olla hitaita, ja kassalla ei aina ollut mahdollisuutta reagoida nopeaan kustannusten nousuun tehokkaasti.

Frenckellillä johtokunta oli maksuihin liittyvissä päätöksissään ankara ja joutui tekemään jäsenistön näkökulmasta epämiellyttäviä ratkaisuja. Yksi kassan jäsenistä oli lähettänyt kirjeen, jossa kertoi maksaneensa kassan jäsenmaksun, mutta tämä ei ollut tullut jostain syystä perille. Johtokunta päätyi tässä lopputulokseen, että maksua ei ollut suoritettu.¹⁴⁷ Maksuista oltiin siis tarkkoja, sillä ne muodostivat tärkeän tulonlähteen kassoille.

Toinen rahoituserä kassoille olivat työntekijöiden maksamat sakot. Esimerkiksi Finlaysonin puuvillatehtaan ja Tampellan kassoilla sakkorahat käytettiin kassatoimintaan. Sakkoja annettiin esimerkiksi päihtyneenä töihin tulemisesta, työaikojen noudattamattomuudesta ja kaikenlaisesta muusta sopimattomasta käytöksestä.¹⁴⁸ Forssan puuvillatehtaalla myöhästymisistä, juopottelusta ja riidoista johtuneet sakkomaksut kerättiin kassan varoihin¹⁴⁹. Myös Frenckellillä sakot kerättiin avustuskassojen käyttöön, mutta vuosikertomusten perusteella kyseessä oli varsin vaatimaton tulonlähde. Jokaiselta vuodelta tietoja ei vuosikertomuksista löydy, mutta esimerkiksi vuodelta 1922 on merkintä, että sakoista on kertynyt tuloja 256 markkaa. Tuloja voidaan pitää vaatimattomana, sillä samana vuonna esimerkiksi lääkkeisiin kului lähes 26 000 markkaa.¹⁵⁰

3.4. Sairastuminen

Avustuskassat kasvoivat nopeasti 1890-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Valtaosa kassojen menoista, kaksi kolmasosaa, kului sairausavustusten maksamiseen. Kuluja olivat maksetut sairauspäivärahat sekä lääke- ja lääkärimaksut. Sairauspäiväraha oli yleensä noin puolet työntekijän päiväpalkasta. Eläkkeisiin kului noin neljännes kassojen varoista ja hautausavustuksiin noin kolme prosenttia. Muutamat kassat myönsivät myös äitiysavustusta.¹⁵¹

Sairastuminen oli 1900-luvun alussa merkittävä taloudellinen riski, jota avustuskassatoiminta omalla tahollaan pyrki lieventämään. Pitkäaikaisissa sairauksissa mahdolliseksi avustavaksi järjestelmäksi tuli vaivaishoito, mutta sen tarjoama apu oli huonompi kuin kassojen. Sairastapauksissa kassan jäsen

¹⁴⁶ Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1923 & 1924.

¹⁴⁷ Johtokunnan kokous 4.5.1928.

¹⁴⁸ Jaakkola 1985, 30 & 57.

¹⁴⁹ Waris 1939, 157.

¹⁵⁰ Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuodelta 1922.

¹⁵¹ Jaakkola 1993, 35.

oli oikeutettu avustuksiin, kunhan karenssipäivät olivat ensiksi kuluneet. Useissa kassoissa oli käytössä aika, joka jäseneksi liittymisen jälkeen piti odottaa saadakseen avustusta. Sairausavustuksissa tämä oli usein muutaman kuukauden, eläkeavustuksissa noin kymmenen vuotta. Sairaustapauksissa oli usein viikon karenssiaika, jonka ajalta sairastunut ei vielä saanut avustusta. Sairausavustusten maksimikesto oli usein kolme kuukautta, mutta harkinnanvaraisesti avustuksen kestoa voitiin jatkaa.¹⁵²

Karenssipäivät aiheuttivat huolta ja tyytymättömyyttä Frenckellin kassojen jäsenten keskuudessa. Vuosisadan alkupuolella käytössä oli kuuden päivän karenssiaika, joka sääntöuudistusta tehdessä vuonna 1922 haluttiin laskea kolmeen päivään. Lyhytkin sairaus saattoi aiheuttaa jäsenelle kuluja, joten karenssiaikaa haluttiin lyhyemmäksi.¹⁵³ Karenssiaika myös hyvin todennäköisesti vääristää tilastoja todellisista sairastapauksista, sillä kaikissa sairastapauksissa jäsenet eivät voineet jäädä kotiin sairastamaan.

Pellavatehtaan kassassa oli käytössä samanlainen karenssijärjestelmä. Myös siellä kuusi ensimmäistä päivää joutui sairastamaan ilman korvausta. Sekä Frenckellillä että pellavatehtaan kassassa sairausavustusta sai korkeintaan kolmeksi kuukaudeksi. Tämän jälkeen sairastunut jäsen siirtyi joko eläkeapukassan piiriin tai vaivashoitoon. Joissakin tilanteissa johtokunta saattoi myöntää jatkoaikaa sairasavulle, mutta tämä tuki oli harkinnanvaraista.¹⁵⁴ Yksi tapaus vuodelta 1910 osoittaa, kuinka sairasavun jatkoajan suhteen käytettiin harkintaa. Eräs varsin uusi tehtaan työntekijä oli saanut jo kuusi kuukautta sairasavustusta, mutta hän ei ollut vielä tervehtynyt. Jäsenellä ei kuitenkaan ollut oikeutta eläkeavustukseen, sillä hän oli ollut tehtaalla vasta lyhyen aikaa töissä. Kokouksen puheenjohtajana toiminut isännöitsijä totesi, että jäsen ei enää ollut sääntöjen perusteella oikeutettu avustuksiin, mutta kertaluontoisia avustuksia kassan oli mahdollista antaa. Kokouksessa hyväksyttiin yksimielisesti päätös 25 markan suuruisesta kerta-avustuksesta kyseessä olleelle jäsenelle, ja kokouksessa valittiin myös komitea, joka selvittäisi, mihin vaivashoitopiiriin jäsen kuului.¹⁵⁵ Myös nuoria työntekijöitä kohtaan saatettiin olla armollisia, vaikka yleisesti vanhemmat työntekijät saivat helpommin kokousväen sympatiat puolelleen.

Vuoden 1899 sääntöjen mukana Nokian tehtaan sairauskassassa otettiin käyttöön neljän päivän karenssi, ja avustusten kestoksi tuli kolme kuukautta. Lääkkeet ja lääkärinpalkkiot eivät Nokian kassassa olleet jäsenille ilmaisia, vaan ne vähennettiin sairausavustuksesta. Monen muun kassan tavoin

¹⁵² Jaakkola 1993, 32.

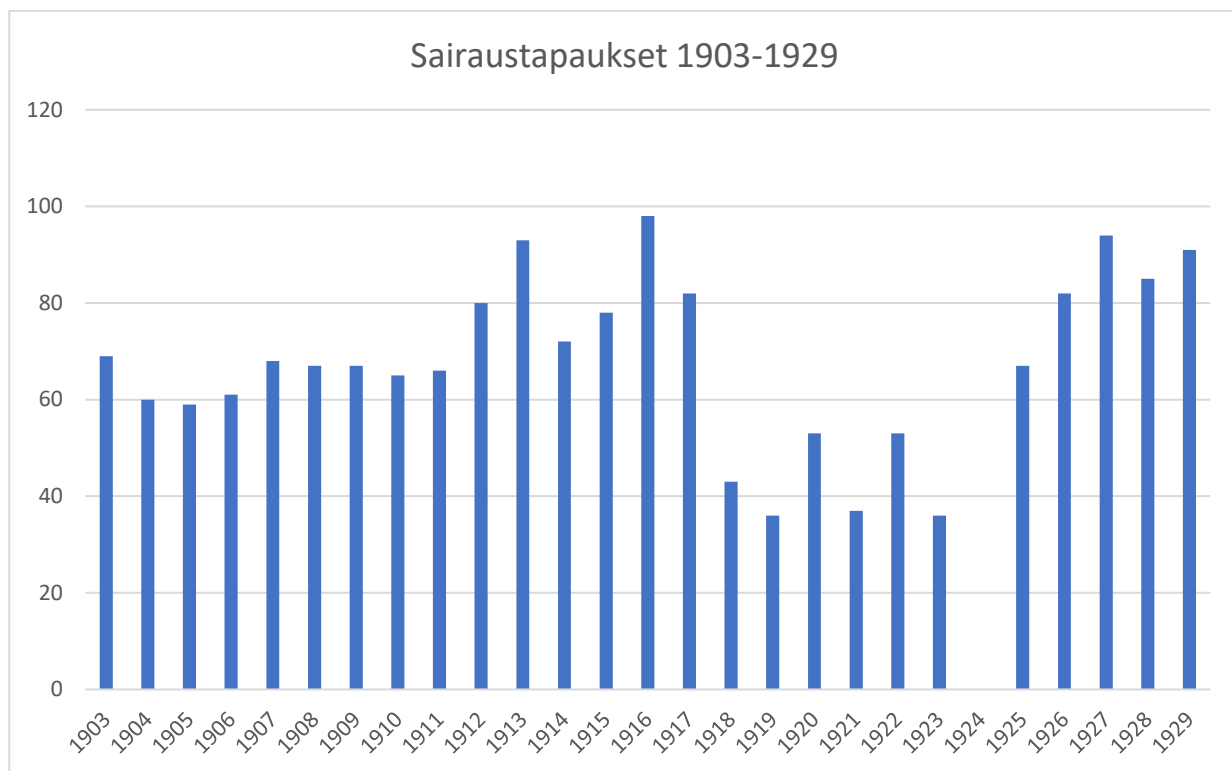
¹⁵³ Yleinen kokous 31.12.1922.

¹⁵⁴ Yleinen kokous 31.12.1922 & Jaakkola 1985, 39.

¹⁵⁵ Yleinen kokous 16.1.1910.

apua ei saanut, jos sairaus tai vamma oli itse aiheutettu esimerkiksi tappelun tai juopottelun seurauksena.¹⁵⁶ Vaikka sairauksista ja niiden esiintymisestä ei pidetty useassa kassassa erikseen kirjaa, erityisesti itseaiheutetut tai sellaisiksi nähdyt sairaudet saattoivat evätä pääsyn avun piiriin. Pellavatehtaan sairaskassan uusissa säännöissä vuonna 1895 määriteltiin, että jos sairaus oli ”haurellisen elämän seurausta”, sairausavustusta ei myönnetty. Tämä oli tuntuva tiukennus, sillä sukupuolitaudit olivat yleisimpiä sairauksia 1800-luvun Tampereella.¹⁵⁷ Kassoissa oli siis nähtävissä myös jonkinlainen sosiaalinen kontrolli.

Taulukko 3. Frenckellin sairauskassan sairaustapaukset 1903–1929.

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.

Sairastapauksissa on havaittavissa neljä aikajaksoa. 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana sairaustapaukset pysyvät melko tasaisina, noin 60 sairaustapausta vuodessa. Seuraavalla vuosikymmenellä sairastapaukset nousevat saavuttaen tarkastellun aikajakson huipun vuonna 1916, jolloin sairastapauksia oli peräti 98. Syynä sairastumisten suurelle määrälle on vuosikertomuksessa mainittu

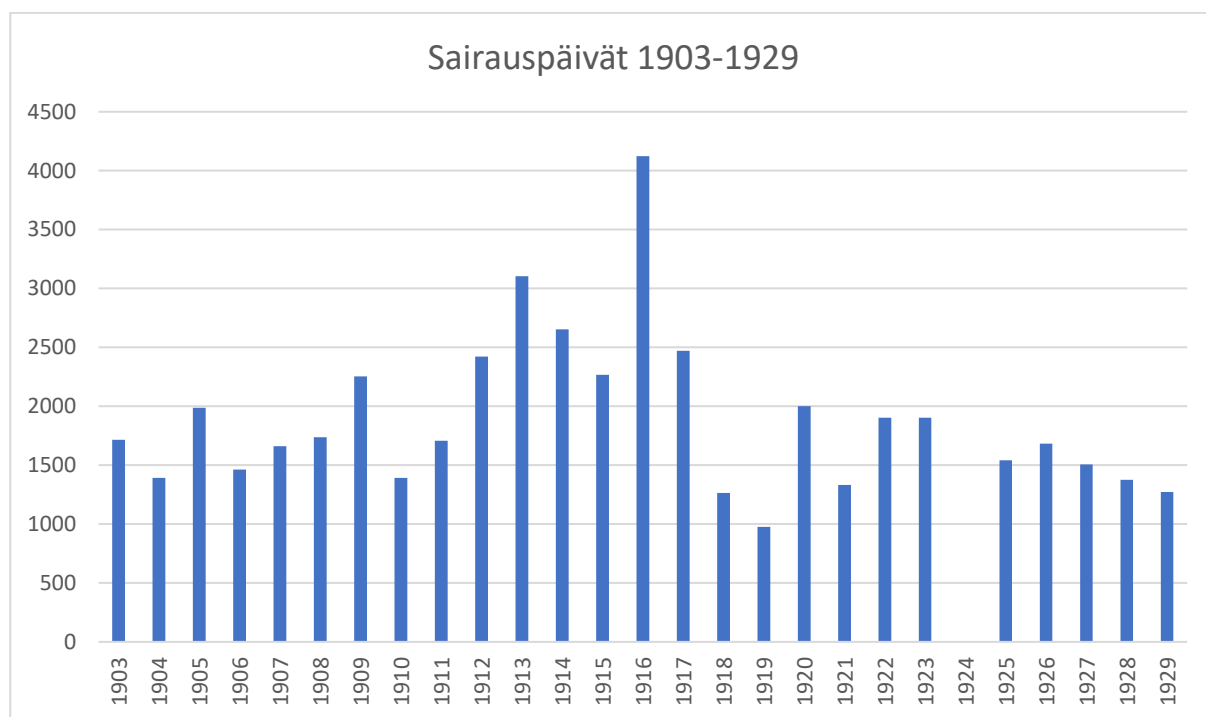
¹⁵⁶ Koivuniemi 2000, 87.

¹⁵⁷ Jaakkola 1985, 39.

Tamperetta koetellut lavantautiepidemia.¹⁵⁸ Vuodesta 1918 alkaen sairastapausten määrä putoaa noin 40–50 tapaukseen vuodessa. Yhtenä selittävänä tekijänä voidaan pitää työntekijämäärän ja sitä kautta jäsenistön vähenemistä: vuonna 1917 sairaskassan jäseniä oli 300, ja seuraavana vuonna 1918 jäseniä oli enää 253. Ilmiötä ei kuitenkaan voi kokonaan selittää jäsenmäärän vähenemisellä, sillä vuonna 1921 kassalla oli jälleen yli 300 jäsentä, tarkalleen 326, mutta sairastapausten määrä oli edelleen pienempi kuin koskaan tarkastellulla ajanjaksolla.

Vuodelta 1924 tietoja sairastuneista ei pöytäkirjoista löytynyt. Tehtaan loppukaudella, 1920-luvun lopulla, sairastapausten määrä lähti jälleen nousuun ja ylitti 80 vuosittaisen tapauksen määrän vuonna 1926, jolloin sairastapauksia oli 82. Tehtaan viimeisinä vuosina sairastapauksia oli siis suhteellisen paljon.

Taulukko 4. Frenckellin sairauskassan sairauspäivät 1903–1929.

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.

Sairauspäiviä tarkasteltaessa voidaan huomata, että päivien määrä ei täysin noudattele sairastapausten vuosittaista määrää. Joinakin vuosina sairauksista korvattiin keskimäärin enemmän päiviä kuin

¹⁵⁸ Kertomus sairas- ja eläkeapukassan tilasta ja toiminnasta vuodelta 1916.

toisina vuosina. Näkyvimpänä erona on 1920-luvun jälkipuolisko. Sairastapauksia oli tehtaalla normaalia enemmän, mutta sairauspäiviä melko vähän. Keskimääräinen sairauspäivien määrä oli 1920-luvun jälkipuoliskolla noin 18 sairauspäivää sairastapausta kohden, kun esimerkiksi 1910-luvulla keskiarvo oli noin 30 päivää per tapaus. Frenckellin kassojen sairauspäivien määrä sairastapausta kohden oli hyvin lähellä sitä, mitä sairastavuus oli Tampellan pellavatehtaan ja konepajan kassoissa ainakin 1910-luvun osalta. Pellavatehtaalla sairauspäiviä sairaustapausta kohden oli 1910-luvulla 31,2 päivää per sairastapaus ja 1920-luvulla 26,4 päivää per sairastapaus. Konepajalla päiviä per sairastapaus oli 1910-luvulla 34,3 ja 1920-luvulla 29,7 päivää per sairastapaus.¹⁵⁹ Sairauspäivien määrä sairaustapausta kohden oli siis Frenckellillä melko samoissa luvuissa ainakin 1910-luvulla, mutta 1920-luvulla Frenckellillä päästiin pienempiin lukuihin kuin pellavatehtaalla.

Sairauspäivien määrä sairastapausta kohden seurasi Frenckellillä valtakunnallista kehitystä. Suomen Virallisen Tilaston (SVT) työtilastoissa on laskettuna avustuskassojen keskimääräisiä sairauspäivien lukuja sairastapausta kohden. Esimerkiksi vuonna 1905 keskimääräinen luku oli valtakunnallisesti 19,1 päivää per tapaus, vuonna 1915 luku oli 26,2 päivää per tapaus ja vuonna 1925 luku oli 15,4 sairauspäivää per tapaus. Tilastoja tarkastelemalla voidaan havaita, että sairauspäivien keskimääräinen luku oli 1910-luvulla korkeampi, ja lähti jälleen laskemaan 1920-luvulla.¹⁶⁰ Frenckellillä sairastapausten määrä oli hieman valtakunnallista keskiarvoa korkeampi, mutta vuosikymmenten väliset erot ovat havaittavissa myös Frenckellillä. Sairauspäivien keskimääräisestä luvusta sairastapausta kohden ei voida suoraan päätellä, että sairastavuus olisi ollut yleisempää. Todennäköisesti keskimääräinen luku oli korkeampi, kun vakavammat sairaudet olivat yleisempiä. Lisäksi kassojen avustusperiaatteet vaikuttivat siihen, minkälaiseksi keskimääräinen luku muodostui.

Koivuniemi on tarkastellut sairastavuutta Nokia-yhtiön tehtaalla ja todennut, ettei Nokian tehtaiden työntekijöiden sairastavuus ollut merkittävästi poikkeavaa Frenckellin paperitehtaaseen sekä Tampellan pellavatehtaan ja konepajaan verrattuna. Vertailu tehtaiden välillä on vaikeaa myös siksi, että kassojen säännöt erosivat toisistaan, ja myös jäsenten saamien avustusten välillä oli eroja, jotka kumpusivat henkilökohtaisista ominaisuuksista.¹⁶¹

Sairaustapausten määrä ei valitettavasti kuvaa yleistä sairastavuutta Frenckellin tehtaalla. Kyseessä ovat ainoastaan sairastumiset, joihin kassa on myöntänyt avustusta. Tästä voidaan päätellä, että sairastapausten määrä kuvastaa vakavampien sairauksien ja vammojen määrää vuodessa. Karenssiaikojen takia lievempiin tauteihin ei avustusta haettu, joten todennäköistä on, että tilastoidut

¹⁵⁹ Jaakkola 1985, 116.

¹⁶⁰ SVT, apukassat vuosina 1905, 1915 & 1925.

¹⁶¹ Koivuniemi 2000, 91.

sairaustapaukset ovat olleet tilanteita, joissa työntekijän työkyky oli merkittävästi heikentynyt. Jotakin sairastapausten vakavuudesta kertoo myös keskimääräinen sairauspäivien määrä tapausta kohden. Tarkastellulla ajanjaksolla sairauspäiviä oli keskimäärin 29 yhtä sairastapausta kohden. Eniten sairauspäiviä sairaustapausta kohden oli vuonna 1923, jolloin sairauspäiviä oli keskimäärin 53 per tapaus.

Valitettavasti tietoa eri sairauksista ei ole löytynyt valikoidun aineiston perusteella. Kokouksissa käsiteltiin lähinnä kassan talouteen ja itse avustuksiin liittyviä kysymyksiä, eikä keskustelua erilaisten sairauksien merkityksestä noussut esille pöytäkirjoissa. Yksi maininta löytyy vuodelta 1916, kun kassojen vuosikertomuksessa mainitaan lavantautiepidemia ja lääkkeiden hintojen nousu merkittävänä kuluerinä.¹⁶² Johtokunnan tuli kuitenkin erottaa toisistaan sairastapaukset ja tapaturmat. Tapaturmien ja niin sanottujen tavallisten sairauksien erottelu oli kassatoiminnassa tärkeää, sillä tapaturmatilanteissa vastuussa oli tapaturmalainsäädännön mukaisesti tehdasyhtiö, kun taas sairastapauksissa avustukset maksoi sairauskassa. Rajanveto tilanteissa, joissa tapaturmasta kärsinyt henkilö sairastui sairaslomallaan, aiheutti vaikeuksia kassan johtokunnalle.¹⁶³

Sairauspäivien määrästä ei voi tehdä selkeää johtopäätöstä työntekijöiden sairastavuudesta. Tähän vaikuttivat kassojen karensit, eli kotiin jäätiin sairastamaan yleensä vasta silloin, kun oli aivan pakko. Keskimäärin paperityöntekijöiden terveys oli kuitenkin hieman paremmalla pohjalla kuin teollisuudessa yleensä. Tapaturmia paperitehtailla sattui kuitenkin jonkin verran enemmän kuin muilla teollisuudenaloilla.¹⁶⁴ Sairauksijärjestelmän ansiosta tehdastyöntekijät olivat huomattavasti paremmassa taloudellisessa asemassa sairaustapauksissa, kuin muu työväestö.¹⁶⁵ Puutteistaan huolimatta tehdaskassajärjestelmä toi jäsenilleen merkittäviä hyötyjä muuhun työväestöön verrattuna.

¹⁶² Kertomus sairas- ja eläkeapukassan tilasta ja toiminnasta vuodelta 1916.

¹⁶³ Johtokunnan kokous 22.3.1929.

¹⁶⁴ Koivuniemi 2000, 90–91.

¹⁶⁵ Koivuniemi 2000, 85.

Taulukko 5. Frenckellin sairausapukassan sairausavustukset ja lääkemenot 1902–1929.

Vuosi	Sairausavut (mk)	Lääkkeet (mk)
1902	1136	1564
1903	1298	1845
1904	1193	2158
1905	1626	2590
1906	1301	2805
1907	1615	2476
1908	1692	2288
1909	2159	2088
1910	1661	2353
1911	1858	2159
1912	2300	1953
1913	3014	2465
1914	2682	1889
1915	2366	2436
1916	4864	4867
1917	3362	4983
1918	1903	4226
1919	1581	11538
1920	3221	16619
1921	7880	15795
1922	2975	25909
1923	2988	25387
1924	20100	21468
1925	24297	19073
1926	22674	20704
1927	23117	19259
1928	24893	17017
1929	18988	24176

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.

3.5 Eläkkeet

Frenckellin eläkeapukassa tarjosi taloudellista avustusta työkyvyttömiksi joutuneille sekä leskille. Eläkekassan jäsenten haasteena oli avustusten pienuus. Vuosisadan alussa vuonna 1902 eläke oli vain kaksi markkaa viikossa, poikkeuksena eräs orpopyttö, jonka avustus oli harkinnanvaraisesti nostettuna

kolme markkaa viikossa¹⁶⁶. Yleisten kokousten pöytäkirjoista voidaan huomata, että myös eläkeapukassan avustuksissa käytettiin harkintaa tilanteissa, joissa suurempi avustus nähtiin tilanteeseen nähden kohtuullisena. Tällainen päätös tehtiin esimerkiksi vuonna 1904, kun eläkeapukassan avustusten piiriin siirtyi kaksi leskinaista. Molemmilla leskillä oli useita alaikäisiä lapsia, ja kokouksessa päätettiin myöntää näille leskille korotettua kolmen markan viikkoavustusta.¹⁶⁷

Kassan jäsenen sairauden pitkittyessä jäsen saatettiin siirtää sairausapukassan piiristä eläkeapukassan avun piiriin. Vuonna 1905 erään työmiehen sairapu oli menossa umpeen, ja jatkosta kysyttiin jäsenistöltä, vaikka asia oli jätetty johtokunnan harkinnan varaan. Avustusta päätettiin jatkaa vielä kuudella kuukaudella, sillä muuten kyseessä ollut henkilö olisi joutunut eläkekassan tuen piiriin, ja eläkekassa oli varallisuudeltaan sairaskassaa heikompi. Eläkkeelle siirtymistä ei myöskään pidetty vähävaraiselle sairaalle hyvänä asiana. Todennäköisesti tässä vaikutti se, että eläkekassan maksamat avustukset olivat pienempiä. Myötämielisyyteen avustuksen suhteen vaikutti se, että tapauksen työmies oli kassan vanhimpia jäseniä ja täten maksanut kassaan paljon jäsenmaksuja.¹⁶⁸ Kokouksessa käyty keskustelu osoittaa sen, että kassojen jäsenet olivat hyvin tietoisia eläkekassan heikommasta taloudellisesta asemasta ja huonommista avustuksista sekä sen, että pitkään tehtaalla työskennelleillä oli jonkinlainen etulyöntiasema harkinnanvaraisuutta vaativissa tilanteissa. Loppuvuodesta 1905 vuosikokouksessa päätettiin kuitenkin siirtää aiemmin mainittu työmies eläkkeelle pitkittyneen sairauden vuoksi¹⁶⁹.

Vaikka eläkkeet olivat pieniä, aiheuttivat ne merkittäviä kustannuksia kassalle. Vuoden 1906 puolivuosis kokouksessa keskusteltiin eläkemenojen huolestuttavasta noususta. Eläkkeet kuluttivat varoja niin paljon, että uhkana oli, että tehdasyhtiö jättäisi vuosittaisen lahjoituksensa myöntämättä.¹⁷⁰ Eläkkeensaajien määrän nousu tarkoitti sitä, että kassalla ei ollut mahdollisuuksia nostaa eläkkeitä. Tästä syystä vuoden 1907 puolivuosis kokouksessa päätettiin pitää eläkkeet ennallaan, eli kaksi markkaa viikossa.¹⁷¹ Eläkeavustus oli siis vuonna 1907 samansuuruinen kuin vuonna 1902.

Eläkekassan ylläpitämiseen tarvittiin lisärahoitusta tehdasyhtiöltä. Vuoden 1907 vuosikokouksessa valittiin lähetystä pyytämään rahallista avustusta tehtaan isännöitsijältä. Avustuksen suhteen esitettiin

¹⁶⁶ Yleinen kokous 27.6.1902.

¹⁶⁷ Yleinen kokous 28.12.1904.

¹⁶⁸ Yleinen kokous 2.7.1905.

¹⁶⁹ Yleinen kokous 31.12.1905.

¹⁷⁰ Yleinen kokous 27.6.1906.

¹⁷¹ Yleinen kokous 3.9.1907.

toive, että rahat käytettäisiin kokonaisuudessaan eläkekassan avustamiseen, sillä sairaskassan nähtiin pärjäävän taloudellisesti paremmin.¹⁷²

Eläkekassan taloudellinen tilanne ei ollut seuraavanakaan vuonna hyvä, ja maaliskuussa 1908 järjestyssä ylimääräisessä kokouksessa eräs johtokunnan jäsenistä ehdotti arpajaistoimintaa eläkekassan varallisuuden kartuttamiseksi. Eläkekassan varallisuus oli jo kolmatta vuotta alenemassa, joten ratkaisuja oli tehtävä. Kokouksessa otettiin esille synkkä uhkakuva siitä, mitä tapahtuisi, jos eläkekassa jouduttaisiin lopettamaan. Tässä tilanteessa kassan eläkkeensaajat olisivat siirtyneet vaivaishoidon piiriin, ja kokouksessa esitettiin näkemys, että vaivaishoidosta nämä henkilöt pyrittäisiin kaikin keinoin saada tehdasyhtiön vastuulle huollettaviksi. Oli siis tärkeä pitää eläkekassa elinvoimaisena, jotta tämänkaltaiseen tilanteeseen ei päädyttäisi. Johtokunnan jäsenen ehdottama arpajaistoiminta nähtiin hitaana keinona, joten tuttuun tapaan kokouksessa päätettiin muodostaa lähetystä, jonka tehtävänä on anoa taloudellista avustusta tehdasyhtiöltä.¹⁷³ Kokouksessa käyty keskustelun perusteella voidaan havaita, että kassatoiminnassa olivat näkyvissä sekä työntekijöiden että työnantajan etu. Työntekijät saivat kassojen kautta todennäköisesti parempia avustuksia kuin mitä vaivaishoidon puolella olisi ollut, ja tehdasyhtiön ei suoraan tarvinnut ottaa eläkkeensaajia hoidettavakseen. Kassojen pitäminen vakavaraisina oli Frenckellin paperitehtaalla kaikkien etu.

Vaivaishoidon ja kassojen välinen suhde oli usein jännitteinen. Suhteen teki jännitteiseksi se, että vaivaishoidon kustannuksiin oli hankala löytää suostuvaista maksajaa. Tehtaiden työntekijöitä pelätettiin 1800-luvun lopulla vaivaishoitoa kuormittavana ryhmänä, vaikka tehtaiden työntekijät kuormittivat järjestelmää keskimäärin vähemmän kuin muu väestö.¹⁷⁴ Osa Frenckellin eläkekassan eläkkeensaajista oli vaivaishoidon tuen piirissä, ja vaivaishoitohallitus oli ruvennut vaatimaan hoidossaan olevilta eläkkeensaajilta suurempia avustuksia, mitä kassan säännöt sanelivat. Keskustelun perusteella kassan jäsenten mielipide oli, että vaivaishoitohallitus ei voi vaatia asioita kassan sääntöjen ohi, sillä kassan säännöt oli lailla vahvistettu. Ennen työkyvyttömyyttään vaivaishoidon piirissä olleet ovat myös maksaneet kaupungille säännöllisiä vaivaishoitomaksuja, joten oli vaivaishoidon oma tehtävä huolehtia heistä. Kokouksessa päätettiin, että vaivaishoidon piirissä olevat kassan eläkkeensaajat saavat jatkossa samansuuruista eläkettä kuin muutkin eläkekassan eläkkeensaajat. Jos vaivaishoitohallitus ei tähän myönnä ja syntyy oikeusjuttu, kassan puheenjohtaja isännöitsijä lupasi välittää asian

¹⁷² Yleinen kokous 30.12.1907.

¹⁷³ Yleinen kokous 8.3.1908.

¹⁷⁴ Haapala 1986, 67.

tehtaan hallinnolle.¹⁷⁵ Tässä näkyy hyvin vaivaishoidon ja työpaikkojen suhde. Vaivaishoidon tavoitteena oli sysätä vastuuta työpaikoille.

Tehdasyhtiöllä oli siis jonkinasteinen velvollisuus pitää huolta työkyvyttömistä työntekijöistään. Aihe herättikin keskustelua kassojen seuraavassa kokouksessa heinäkuussa 1908. Eräs kokouksen osanottaja sanoi, että yhtiö olisi velvoitettu avustamaan eläkekassaa, sillä työkyvyttömät työntekijät olivat joka tapauksessa yhtiön vastuulla. Ilman eläkekassaa yhtiöllä olisi vuosi vuodelta enemmän työkyvyttömiä hoidettavanaan. Tähän kokouksen puheenjohtajana toiminut isännöitsijä totesi, että yhtiö ei ollut velvoitettu avustuksiin. Toinen osanottaja totesi, että yhtiöllä velvoitetta ei ollutkaan, vaikka hyväntahtoisuudestaan ovatkin lahjoittaneet kassalle rahaa. Myös muut osallistujat olivat sitä mieltä, että yhtiöllä ei ollut velvollisuutta maksaa avustusta.¹⁷⁶ Kokouksessa siis ainakin yksi osallistujista kyseenalaisti järjestelyn, jossa tehdasyhtiön apu olisi ollut puhtaasti vain avuliaisuutta. Käydystä keskustelusta tulee kuitenkin ilmi, että suurin osa kokousväestä ei ainakaan pöytäkirjaan merkattujen puheenvuorojen perusteella jakanut tätä epäilystä. Päävastuu kassoista oli itse työntekijöillä, ei tehdasyhtiöllä.

Samassa kokouksessa johtokunta ehdotti eläkkeiden nostamista 50 pennillä viikossa. Kokouksessa tätä ei kuitenkaan kannatettu, sillä eläkekassan taloudellinen tilanne oli huono. Oli odotettava kassan varallisuuden paranemista, jotta maksuja voitaisiin viimein nostaa. Aiemmin keskusteltu arpajaistoiminta päätettiin aloittaa kassan varallisuuden parantamiseksi.¹⁷⁷ Arpajaiset kassan rahatilanteen ratkaisijana herättivät kuitenkin epäilyksiä. Maaliskuussa 1909 pidetyssä väliaikaisessa kokouksessa keskusteltiin jälleen eläkekassan jatkuvasti kasvavista menoista. Edellisessä kokouksessa tehtyä päätöstä arpajaistoiminnasta myös kritisoitiin. Kokousväki ei ollut vakuuttunut siitä, minkälaisia summia arpajaisilla voitiin kassalle saada. Lisäksi erilaisia arpajaisia järjestettiin Tampereella hyvinkin usein, mikä herätti keskustelua mahdollisesta osallistujamäärästä. Myös ihmisten taloudellista tilannetta pidettiin melkoisen huonona. Kokousväki päätyikin jälleen tuttuun ratkaisuun varojen kartuttamiseksi, ja johtokunnan tehtäväksi jäi lähettää kirjallinen anomus tehdasyhtiölle taloudellisesta avustuksesta.¹⁷⁸

Vuosikymmenen vaihtuessa eläkekassan taloudellinen tilanne oli edelleen heikko ja eläkkeet pienet. Puolivuosikokouksessa 1912 todettiin, että eläkekassan toiminta pysyy kasassa tehdasyhtiön antamien lahjoitusten turvin. Tähän asti eläkkeitä maksettiin kaksi markkaa viikossa yksinasuville ja

¹⁷⁵ Yleinen kokous 19.12.1909.

¹⁷⁶ Yleinen kokous 5.7.1908.

¹⁷⁷ Yleinen kokous 5.7.1908.

¹⁷⁸ Yleinen kokous 14.3.1909.

kolme markkaa viikossa niille, joilla oli hoidettavanaan alaikäisiä lapsia. Kokouksessa päätettiin nostaa eläkkeitä 50 pennillä viikossa. Eläkeapukassan rahoituspohja ei ollut yhtä hyvä kuin sairauskassalla. Kassojen jäsenmaksut menivät kokonaisuudessaan sairauskassalle, ja eläkekassa sai aina tietyn osuuden sairauskassan tuloista. Ongelman ratkaisemiseksi ehdotettiin sairauskassan ja eläkeapukassan erottamista toisistaan, mutta tämä toimenpide olisi vaatinut muutoksia kassojen säännöissä.¹⁷⁹ Maksujärjestelyjen perusteella sairauskassa oli selkeästi kahdesta kassasta tärkeämpi, ja järjestelyt olivat edesauttaneet eläkekassan taloudellisen tilanteen huonontumista. Kassatoimintaa käynnistäessä ei luultavasti ollut otettu huomioon sitä, kuinka paljon eläkkeensaajia kassalla saattoi myöhemmin olla hoidettavanaan.

3.6 Tehdasyhtiön roolin vahvistuminen

Tehdasyhtiö otti isompaa roolia eläkekassan varallisuudenhoidossa 1910-luvun aikana. Vuonna 1912 tehdasyhtiö lahjoitti eläkekassalla 10 000 markkaa paperitehtaan 150-vuotisjuhlan kunniaksi. Tästä eleestä kokousväki esitti kiitoksensa tehtaan hallinnolle. Tämän lisäksi tehdasyhtiö lahjoitti samana vuonna 2 000 markkaa eläkekassalle, nostaten avustukset yhteensä 12 000 markkaan.¹⁸⁰ Tehtaan hallinto otti myös tiukan kannan eläkkeiden suhteen. Loppuvuodesta 1913 järjestetyssä kokouksessa keskusteltiin jälleen eläkkeiden nostamisesta. Tehdasyhtiön kantana oli se, että lahjoitetut rahat oli tarkoitettu kassan vakavaraisuuden kehittämiseksi, ei juokseviin maksuihin. Tehtaan hallinto uhkasi lopettaa avustuksensa, jos tilanteessa olisi päädytty eläkkeiden nostamisen puolelle.¹⁸¹ Yhtiö puuttui siis varsin suoraan kassan toimintaan. Puuttuminen oli kuitenkin sinänsä helppoa, sillä eläkekassa oli hyvin riippuvainen tehdasyhtiön antamista lahjoituksista.

Eläkekassan pohjarahaston vahvistaminen tuotti seuraavana vuonna tulosta. Tehdasyhtiön ehdotuksista eläkkeitä päätettiin nostaa, eli yksinasuvien eläke nousi 3,50 markkaan viikossa ja ne, joilla oli alaikäisiä lapsia, saivat 4,50 markkaa viikossa. Kassan johtokunta oli kannattanut eläkkeiden pitämistä ennallaan. Eläkkeiden nostamisen ehtona kuitenkin oli, että kohonneet kustannukset maksettaisiin kassan saamista korkotuloista, ja tehdasyhtiön edellisenä vuonna vahvistama pohjarahasto jäisi koskemattomaksi. Samalla tehdasyhtiö ilmoitti lahjoittavansa 3 000 markkaa eläkekassalle, mistä kokousväki lausui kiitoksensa.¹⁸² Johtokunta oli siis jälleen tehtaan hallintoa varovaisempi ehdotuksissaan. Johtokunnan varoivaisuus tilanteessa on ymmärrettävää, sillä edellisenä vuonna tehtaan hallinto

¹⁷⁹ Yleinen kokous 30.6.1912.

¹⁸⁰ Yleinen kokous 29.12.1912.

¹⁸¹ Yleinen kokous 21.12.1913.

¹⁸² Yleinen kokous 28.6.1914.

oli uhkaillut avustusten lopettamisella, jos eläkkeitä olisi nostettu. Painetta eläkkeiden korotukselle kuitenkin oli, ja ilmeisesti eläkekassan varallisuus oli lahjoitusten avulla hieman paremmassa kunnossa.

Tehdaskassojen rahoituspohja muuttui 1800-luvun lopulla. Vielä 1880-luvun lopulla työnantajamaksujen osuus oli lähes puolet tehdaskassojen tuloista, mutta 1800-luvun loppuun tultaessa osuus oli laskenut kymmenesosaan. Samalla tehdaskassoista tuli enenevässä määrin työntekijöiden itse organisoimia yhteisöjä. Käsiyöläisten kassat eivät nauttineet samanlaisista työnantajien maksuista, mutta pärjäsivät 1900-luvun alkupuolella hyvien korkotulojen varassa. Kaikista heikoimmassa asemassa olivat yleiset työväenkassat, joiden rahoitus oli puhtaasti jäsenmaksujen varassa.¹⁸³

Tehdasyhtiö otti suurempaa roolia eläkekassan rahoituksessa 1910-luvun puolivälistä eteenpäin. Eläkekassan omat varat eivät olisi riittäneet eläkemaksujen maksamiseen ilman pohjarahaston merkittävää hupenemista, joten tehdasyhtiö päätti ottaa hoidettavakseen syntyneen vajauksen korjaamisen. Tehdasyhtiö joutui paikkamaan vajausta vuosittain, ja pahimmillaan vuonna 1922 sen paikkaamiseen tarvittiin 30 000 markan lahjoitus.¹⁸⁴ Yhtiö ei siis enää ollut vain pieniä lahjoituksia tekevä hyväntehtäjä, vaan siitä tuli merkittävä eläkekassan rahoittaja. Kassan jäsenille tieto asiasta tuli loppuvuodesta 1914, kun isännöitsijä kertoi vuosikokouksessa yhtiön korvaavan eläkekassan toiminnasta syntyneet tappiot mahdollisuuksien mukaan¹⁸⁵.

Eläkkeitä kohotettiin jälleen vuonna 1916. Jälleen kerran aloite ei tullut johtokunnalta vaan tehdasyhtiöltä. Eläkkeet nousivat siis niin, että jatkossa yksinasuvat saivat 4,50 markkaa viikossa ja ne, joilla oli alaikäisiä lapsia hoidettavanaan, 5,50 markkaa viikossa. Maksuista selviämiseen yhtiö lahjoitti kassalle 5 000 markkaa, jonka lisäksi lahjoitettiin 20 000 markkaa kassan pääoman vahvistamiseksi. Kokousväki lausui asiasta jälleen suuret kiitokset.¹⁸⁶ Loppuvuodesta 1916 eläkkeitä päätettiin jälleen nostaa. Tällä kertaa korotus oli 50 penniä. Jatkossa yksinasuvat saivat siis 6 markkaa viikossa ja perheelliset, joilla oli alaikäisiä alle 15-vuotiaita lapsia hoidettavanaan, saivat 6 markkaa viikossa ja 50 penniä lisää jokaisesta lapsesta.¹⁸⁷ Uusi järjestely otti siis paremmin huomioon ne perheet, joissa oli useampia lapsia.

Tehdasyhtiön vahvempi rooli ei jäänyt kokousväeltä huomioimatta. Vuoden 1916 vuosikokoukseen oli laadittu lausunto, jossa kassan jäsenet esittivät kiitoksensa tehtaan hallinnolle. Eläkkeensaajien

¹⁸³ Jaakkola 1993, 35.

¹⁸⁴ Kertomukset kassojen tilasta ja toiminnasta 1915–1922.

¹⁸⁵ Yleinen kokous 20.12.1914.

¹⁸⁶ Yleinen kokous 28.6.1916.

¹⁸⁷ Yleinen kokous 29.12.1916.

puolesta kokousväki kiitti, että he taloudellisesti vaikeina aikoina olivat saaneet korotuksen avustuksiinsa. Lisäksi kiitettiin vapaasijasta lääkärien sairaalassa, jonka tehdasyhtiö oli hankkinut kassan jäsenten käytettäväksi. Näitä edellä mainittuja parannuksia pidettiin todistuksena siitä, että tehtaan hallinto ja isännöitsijä halusivat ”uhrauksiakaan katsomatta, edistää työväestön etuja” ja lieventää heidän vaikeuksiaan. Lopuksi kokousväki nousi seisomaan kunnioittaakseen isännöitsijää. Pöytäkirjojen mukaan isännöitsijä nousi itse myös seisomaan ja lupasi välittää lausutut kiitokset tehtaan hallinnolle.¹⁸⁸ Ensimmäisen maailmansodan aika oli taloudellisesti hankalaa, ja hintojen nousu aiheutti useille vaikeuksia. Tehdasyhtiön tuki oli taloudellisesti tärkeää, ja edellä mainittu tilaisuus sementoi tehdasyhtiön asemaa eläkekassan asioiden hoitamisessa.

Seuraavan kokouksen pöytäkirjamerkinnöistä voidaan päätellä kassan valtasuhteiden jonkinasteista muutosta. Kassan johtokunta ei enää ollut esittänyt mitään eläkkeiden suuruuteen liittyvää, sillä asia oli pitkälti tehtaan hallinnon hoidossa. Hallinto oli lahjoittanut eläkekassalle jälleen 5 000 markkaa, jonka lisäksi hallinto oli sitoutunut maksamaan eläkekassan toiminnasta syntyvät mahdolliset tappiot. Lisää rahaa tarvittiinkin, sillä eläkkeisiin tehtiin tuntuva korotus. Eläkkeitä päätettiin nostaa kolmella markalla viikossa, eli uusi viikoittainen eläkeavustus oli yhdeksän markkaa viikossa. Lisäksi perheelliset saivat 50 penniä lisää jokaista alaikäistä lasta kohden.¹⁸⁹ Johtokunta oli ainakin eläkekassan suhteen siirtynyt siis varovaisten ehdotusten mallista jonkinlaiseen passiivisuuteen. Tehdasyhtiön taloudellinen valta eläkekassassa oli kasvanut niin suureksi, että johtokunta päätti jättää ehdotuksensa kokonaan pois.

Vaikka eläkkeitä korotettiin runsaasti 1910-luvun aikana, eivät ne kuitenkaan riittäneet kattamaan alati kasvavia kustannuksia. Vuoden 1918 vuosikokouksessa keskusteltiin jälleen eläkkeistä. Eläkkeet päätettiin pitää ennallaan, vaikka eläkkeensaajat olivat valittaneet liian pienistä eläkkeistään suhteessa vallitsevaan hintatasoon. Eläkkeiden mahdollinen korotus päätettiin jättää tehdasyhtiön päätettäväksi.¹⁹⁰ Varsin suurten korotusten aika oli kuitenkin ainakin toistaiseksi ohi. Vuoden 1919 vuosikokouksessa johtokunta otti jälleen roolia eläkkeisiin liittyvissä päätöksissä ja linjasi, että eläkkeitä ei voisi nostaa. Eläkekassan varat eivät riittäneet kasvaneisiin maksuihin ilman tehdasyhtiön avustusta, joten liikkumavaraa eläkkeiden nostoon ei ollut. Kokousväki turvautui vanhaan vaikutuskeinoon, ja kokouksessa päätettiin hakea lisääavustusta tehdasyhtiötä. Jos lisää rahaa ei tulisi, eläkkeet pysyisivät ennallaan.¹⁹¹

¹⁸⁸ Yleinen kokous 29.12.1916.

¹⁸⁹ Yleinen kokous 27.6.1917.

¹⁹⁰ Yleinen kokous 29.12.1918.

¹⁹¹ Yleinen kokous 29.12.1919.

Johtokunnan varovainen linja oli voimassa vielä seuraavassa kokouksessa kesäkuussa 1920. Eläkkeet päätettiin pitää ennallaan, sillä niiden maksamisesta oli syntynyt tappioita senhetkisilläkin maksuilla. Tehtaan isännöitsijää pyydettiin olemaan yhteydessä tehtaan hallintoon tilanteen parantamiseksi.¹⁹² Loppuvuodesta tilanteeseen tulikin merkittävä parannus, sillä eläkkeet nousivat huomattavasti. Jatkossa yksinasuvat saivat 15 markkaa viikossa, ja perheelliset 50 penniä lisää jokaista alaikäistä lasta kohden. Näin suuriin korotuksiin kassan omilla varoilla tuskin olisi päästy ilman merkittävää jäsenmaksujen nostoa tai pääomien vahvistamista. Eläkkeiden maksu kuitenkin muuttui nousun yhteydessä, ja näistä uusista korotetuista eläkkeistä eläkeapukassa maksoi itse 4,50 markkaa, ja loput maksoi tehdasyhtiö.¹⁹³ Yhtiö otti siis entistä suuremman roolin eläkkeiden maksussa.

Korotukset eivät kuitenkaan olleet kokousväen mielestä riittäviä, sillä jo seuraavan vuoden puolivuosis kokouksessa toivottiin korotusta 15 markasta 20 markkaan viikossa.¹⁹⁴ Vuoden 1921 vuosikokouksessa isännöitsijä ilmoitti vievänsä korotusehdotuksen tehtaan hallinnolle. Lisäksi isännöitsijä toivoi johtokunnan kiirehtivän sääntöuudistuksen kanssa, jotta kassojen maksut saataisiin päivitettyä.¹⁹⁵ Eläkkeisiin saatiin tuntuva korotus vuonna 1922, kun uudeksi eläkkeeksi määriteltiin 50 markkaa viikossa. Samalla päätettiin, että jatkossa eläkkeen suuruus oli riippuvainen elinkustannusindeksistä.¹⁹⁶ Eläkkeiden nousu oli niin nopeaa ja suurta aiempaan verrattuna, että jokaisesta korotuksesta ei pöytäkirjoista löytynyt merkintää. Lisäksi eläkkeiden nostamisesta oli tullut käytännössä tehdasyhtiön asia, joten siitä ei todennäköisesti käyty enää samanlaista keskustelua kuin aiemmin. Eläkkeiden nostaminen oli riippuvaista siitä, oliko tehdasyhtiö valmis maksamaan korotuksen.

Vuosi 1923 muutti eläkekassan roolia. Voimaan oli astunut laki, joka velvoitti työnantajat huolehtimaan yli 20 vuotta töissä olleiden eläkkeistä. Tästä syystä eläkekassan hoidettavaksi jäi siis lähinnä leskien avustaminen.¹⁹⁷ Muutos on havaittavissa eläkkeensaajien määrissä, jotka tippuivat vuodesta 1923 alkaen. Kassan viimeisten vuosien aikana eläkeavun piirissä oli siis lähinnä leskiä, mutta myös muutamia työkyvyttömiä.¹⁹⁸

¹⁹² Yleinen kokous 29.6.1920.

¹⁹³ Yleinen kokous 28.12.1920.

¹⁹⁴ Yleinen kokous 30.6.1921.

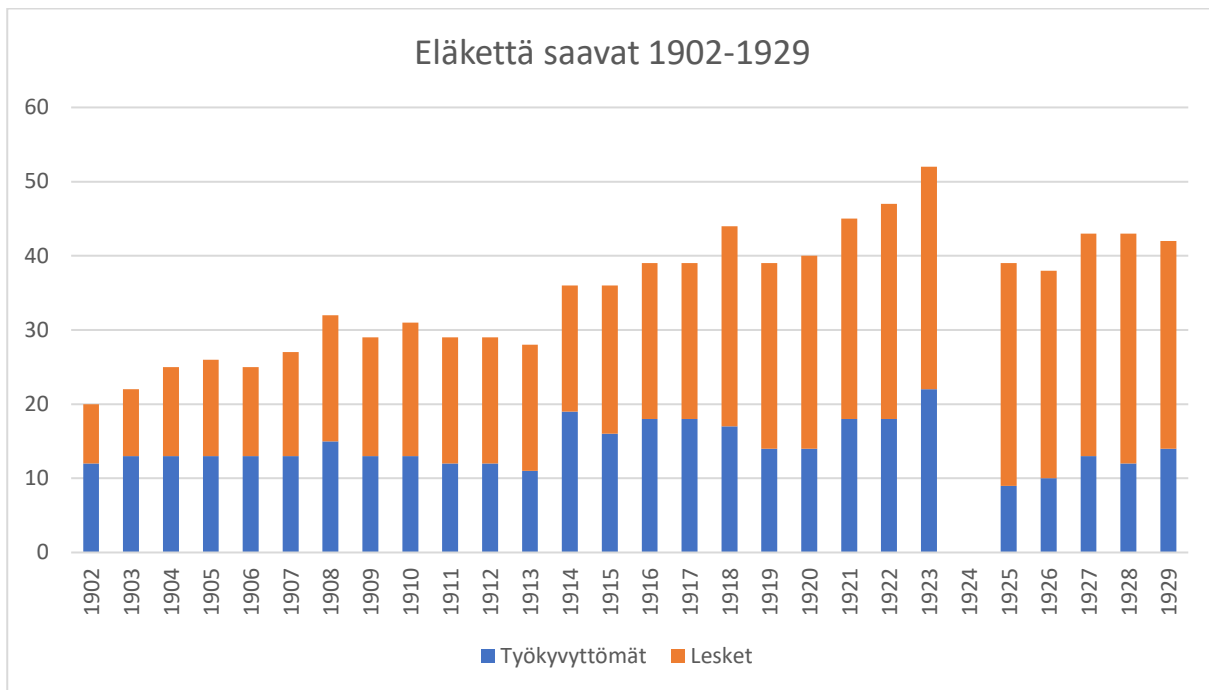
¹⁹⁵ Yleinen kokous 30.12.1921.

¹⁹⁶ Yleinen kokous 31.12.1922.

¹⁹⁷ Yleinen kokous 30.12.1923.

¹⁹⁸ kts. taulukko 6.

Taulukko 6. Frenckellin eläkekassan eläkettä saavat 1902–1929.

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.

Taulukosta voidaan havaita, että erityisesti leskien määrä kasvoi tarkasteltavana ajanjaksona. Vuonna 1902 eläkekassan tuen piirissä oli vain kahdeksan leskeä, kun taas huippuvuonna 1928 kassan tuen piirissä oli jopa 31 leskeä. Työkyvyttömien määrä ei tarkasteltavana ajanjaksona noussut yhtä paljon kuin leskien. Vuosi 1923 oli eläkekassan kannalta tarkastelujakson hankalin, sillä silloin kassan tuen piirissä oli yhteensä 52 ihmistä, 22 työkyvyttöä ja 30 leskeä. Tämän jälkeen työkyvyttömien määrä väheni, sillä yli 20 vuotta töissä olleiden eläkkeet siirtyivät työnantajien maksettaviksi.

Puolivuosikokouksessa 1924 eläkkeet päätettiin pitää ennallaan, koska vielä ei tiedetty, miten uusitujen sääntöjen tuomat maksut kattavat eläkkeet. Leskille eläkettä maksettiin 15 markkaa viikossa ja työkyvyttömille 50, 24 tai 20 markkaa viikossa. Jos työkyvyttömyys oli aiheutunut töissä, tehdasyhtiö täydensi näitä eläkkeitä nostamalla ne 65, 60 ja 50 markkaan viikossa.¹⁹⁹ Pöytäkirjoista ei valitettavasti selviä, mitä nämä eri maksuluokat ovat. Muutosta on kuitenkin siinä, että leskien avustus oli huomattavasti pienempi kuin työkyvyttömien.

Eläkekassa ei pärjännyt omillaan, vaan tarvitsi tehdasyhtiön rahallista tukea. Kokouksissa keskusteltiin säännöllisesti eläkkeiden huonosta tasosta, ja jäsenistön keskuudessa oli havaittavissa, että

¹⁹⁹ Yleinen kokous 29.6.1924.

eläkekassan avut tunnistettiin huonommiksi kuin sairauskassan. Parannusta eläkekassan tilanteeseen tapahtui, kun tehdasyhtiö otti suuremman roolin kassan rahoittamisessa. Samalla voidaan myös havaita esimerkiksi johtokunnan vallan väheneminen. Mitä suuremman roolin tehdasyhtiö otti, sitä vähemmän päätösvaltaa jäi itse jäsenistölle. Pöytäkirjojen perusteella tämä ei jäsenistön kannalta ollut kuitenkaan epätoivottu tilanne. Tehdasyhtiötä pyydettiin usein apuun avustamaan taloudellisesti hankalissa tilanteissa, vaikka johtokunta olisikin ehdottanut talouskuria tai uusia tapoja kerätä varallisuutta. Eläkekassan toimintaa tarkastelemalla jäsenistölle tärkein asia olivat elämiseen riittävät avustukset riippumatta siitä, kuinka iso osuus niistä tuli tehdasyhtiöltä.

3.7 Toiminnan kehittäminen

Vaikka avustuskassojen toiminta ainakin tehdaskassojen piirissä oli hyvinkin sääntöpohjaista, oli sääntöjäkin kehitettävä vastaamaan uusia jäsenten tarpeita. Vuoden 1912 keskusteltiin tarpeesta sääntöjen muuttamiselle. Käytäntönä oli, että tehtaan omistajien piti hyväksyä sääntömuutos. Tätä pidettiin ongelmallisena, sillä tehtaan omistajat eivät välttämättä tienneet siitä, mitä muutostarpeita kassan säännöissä oli. Omistajien oli siis vaikea tehdä päätöksiä vajailla tiedoilla. Kokouksessa päätettiin kuuden hengen komitea, jonka tehtävänä oli selvittää sääntömuutosten tarve hallinnolle.²⁰⁰ Käyty keskustelu osoittaa, että tehdasyhtiön rooli sääntöjen hyväksyjänä ei ollut kaikille jäsenille mieleinen. Tässä voidaan nähdä, että tehtaan hallinto ei voinut tietää kaikista kassan jäsenten tarpeista. Lisäksi tämä teki toiminnan muuttamisesta hidasta, kun säännöt piti hyväksyttäväksi tehtaan hallinnolla.

Jäsenistön keskuudessa avustuskassatoiminnan rajautuminen vain oman työpaikan piiriin koettiin paikoitellen haastavaksi. Frencellin kassojen vuoden 1907 vuosikokouksessa aloitettiin keskustelu avustuskassojen yhteistoiminnasta Tampereella. Vielä tässä vaiheessa mitään päätöksiä ei tehty, vaan asia päätettiin ottaa uudelleen puheeksi, jos asia nousisi myöhemmin esille.²⁰¹ Asia nähtiin kuitenkin sen verran tärkeäksi, että maaliskuussa 1908 pidettiin ylimääräinen kokous, jossa mahdollista yhteistoimintaa lähdettiin tarkemmin käsittelemään.²⁰²

Eräs kokoukseen osallistuneista oli ollut mukana yhteistoiminnan suunnittelun perustavassa kokouksessa. Yhteistoimintaa pidettiin kassatoiminnan kannalta tärkeänä, sillä käytössä ollut malli ei enää vastannut tarkoitustaan ja kassojen nähtiin toimivan liian ahtaissa raameissa. Esimerkkinä vanhan mallin joustamattomuudesta annettiin pitkän työuran samassa työpaikassa tehnyt henkilö, joka joutui muuttamaan muualle ja samalla vaihtamaan työpaikkaansa. Hän ei enää päässyt korkean ikänsä tai

²⁰⁰ Yleinen kokous 30.6.1912.

²⁰¹ Yleinen kokous 30.12.1907.

²⁰² Yleinen kokous 8.3.1908.

huonon terveytensä takia osaksi uuden työpaikan kassaa, vaikka onkin edellisessä työpaikassaan maksanut säännöllisesti maksuja. Tästä syystä hän joutuu turvattomaan asemaan muuttaessaan. Ajateltiin, että yhteistoiminnan kautta tällaista tilannetta ei pääsisi syntymään, vaan työpaikkaansa vaihtanut tai poismuuttanut voisi nauttia kassojen eduista myös myöhemminkin. Myös muita huomattavia puutteita haluttiin yhteistoiminnalla poistaa. Ehdotus yhteisestä toiminnasta oli lähtöisin Tampellan konepajan sairas- ja eläkeapukassalta.²⁰³

Kassan puheenjohtajana toiminut isännöitsijä oli kuullut yhteistoimintasuunnitelmista ja keskustellut siitä senaattori Ramsayn kanssa. Ramsay oli kehottanut, että asiasta päättämistä lykättäisiin siihen asti, kun uusi lakiehdotus sairas- ja eläkekassoista jätettäisiin eduskunnan käsiteltäväksi. Eräs kokousosallistuja kertoi, että Tampereella oltiin todennäköisesti järjestämässä valtakunnallinen kassojen edustajakokous. Tässä kokouksessa nousi esille työväestön mielipide kassatoiminnasta, mikä voitaisiin ottaa huomioon myös eduskunnassa. Työväen vaikutusmahdollisuutta pidettiin väylänä sille, että uusi lakiehdotus olisi parempi ja täyttäisi suuremman väestönosan tarpeet. Isännöitsijä kuitenkin huomautti, että ennen kuin yhdistämistoimista tehdään mitään päätöksiä, on tehtaan hallinnon harkittava asiaa. Tehdasyhtiön tehtävänä oli valvoa kassan toimivuutta, ja tämänkaltainen suuri muutos olisi merkittävästi vaikuttanut myös Frenckellin kassojen toimintaan. Asia päätettiin lykätä edustajakokouksen jälkeiseen aikaan.²⁰⁴

Valitettavasti Frenckellin kassojen kokousten pöytäkirjoista ei löydy mainintaa siitä, mitä avustuskassojen yleisessä edustajakokouksessa päätettiin, ja miten kokoukseen osallistuminen näkyi Frenckellin kassojen omassa toiminnassa. Se tiedetään, että kaksi johtokunnan jäsentä lähetettiin osallistumaan kokoukseen, ja lisäksi päätettiin osallistua edustajakokouksesta aiheutuviin kustannuksiin.²⁰⁵ Ensimmäiseen yleiseen edustajakokoukseen Tampereella elokuussa 1908 osallistui yhteensä 122 edustajaa, jotka edustivat 85 eri avustuskassaa ja 23 000 apukassojen jäsentä. Kokouksessa keskusteltiin asioista, joihin kassatoiminnan suhteen olisi tarvittu valtakunnallisia uudistuksia. Epäkohtina kokouksessa nostettiin esiin esimerkiksi 43 vuoden ikäraja, jonka jälkeen ei enää ollut oikeutettu saamaan kassojen etuja, jos esimerkiksi oli joutunut muuttamaan ja vaihtamaan työpaikkaa. Toiseksi epäkohdaksi pöytäkirjassa mainittiin työnantajien liian suuri valta kassojen toiminnassa, mikä johti siihen, että kassojen varoja käytettiin jäsenille epäedullisiin tarkoituksiin. Myös vanhaa, vuonna 1897 annettua lakia apukassoista pidettiin vanhentuneena esimerkiksi siksi, että se

²⁰³ Yleinen kokous 8.3.1908.

²⁰⁴ Yleinen kokous 3.8.1908.

²⁰⁵ Yleinen kokous 5.7.1908.

antoi säännöllisiä lahjoituksia kassalle antaville työnantajille suuren edustuksen kassojen hallinnossa.²⁰⁶

Yhteistoiminta ja mahdollinen keskushallinto nähtiin tärkeäksi tavaksi vaikuttaa tulevaan lainsäädäntöön. Keskushallinto koettiin kokousväen keskuudessa tarpeelliseksi, mutta muutamat kokousedustajat epäilivät sitä, miten mahdollinen hallinto rahoitettaisiin. Kassoilla ei ainakaan kokouksen järjestämisaikaan ollut sopivia varoja, jolla mahdollista keskushallintoa olisi voitu rahoittaa. Kokouksessa haluttiin myös ottaa tehokkaammin käyttöön kassojen yhteiset varat, ja yhteistoiminnan yhdeksi muodoksi kokouksessa ehdotettiin yhteistä asuntotuotantoa, sillä asuntopula nähtiin hyvin keskeiseksi kaupunkityöväestöä koettelevaksi ongelmaksi. Lisäksi kassojen sääntöjä haluttiin yhdenmukaistaa, sillä se olisi helpottanut kassan vaihtamista työpaikan vaihtuessa. Frencellin omat edustajat eivät pitäneet pöytäkirjoihin merkattuja puheenvuoroja kokouksessa. Pöytäkirjassa Frencellin paperitehdaskin kuitenkin mainitaan, sillä Tampereella järjestetyn kokouksen toisena kokouspäivänä paperiteollisuudessa työskentelevillä edustajilla oli mahdollisuus käydä katsomassa paperitehdasta.²⁰⁷

Jaakkolan mukaan edustajakokouksen yhtenä ongelmana oli se, että kaksi isoa tamperelaista kassaa, Finlaysonin ja Pellavatehtaan kassat, eivät osallistuneet kokoukseen. Hän myös epäilee, että taustalla oli kassojen haluttomuus sitoutua enemmän työväenliikkeeseen. Kokouksella oli selvästi yhteyksiä poliittiseen toimintaan, ja esimerkiksi kokoushenkilöinä toimivat tunnetut sosialidemokraatit Väinö Hakkila ja Emil Viljanen.²⁰⁸ Mielipiteet kokouksessa vaihtelivat paljon, ja esimerkiksi työnantajien osuus kassojen johtokunnissa herätti näkemyksiä sekä puolesta että vastaan.

Kassojen yhteistoiminta ei nähtävästi tuottanut 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kummempaa tulosta. Ensimmäisessä edustajakokouksessa perustettiin avustuskassojen keskustoimikunta ja väliaikainen keskusliitto. Vuonna 1912 järjestettiin toinen edustajakokous, mutta varsinaista keskusliittoa yhteistoiminnasta ei syntynyt. Esimerkiksi Pellavatehtaan kassa jättäytyi pois myös toisesta edustajakokouksesta, sillä ei nähnyt siihen osallistumisessa mitään hyötyä.²⁰⁹ Myöskään Frencellin pöytäkirjoista ei löydy enää mainintaa toisesta edustajakokouksesta. Todennäköisesti syy sille, että edustajakokouksesta ei enää sen koommin puhuttu, oli toiminnan vaatimattomuus. Yhteistoiminta kiinnosti ainakin Frencellillä jäsenistöä, mutta yhteistoimintaa varten ei saatu perustettua kunnollista keskushallintoa. Kassatoiminta jatkuikin siis Frencellin sisäisenä toimintona.

²⁰⁶ Suomen työväen apukassojen ensimmäinen yleinen edustajakokous 1908.

²⁰⁷ Suomen työväen apukassojen ensimmäinen yleinen edustajakokous 1908.

²⁰⁸ Jaakkola 1985, 131.

²⁰⁹ Jaakkola 1985, 132.

Sääntömuutokset jäivät Frenckellillä tilanteiksi, joissa kassojen toimintaa voitiin uudistaa. Ennen vuoden 1924 sääntömuutoksia uusista säännöistä käytiin runsaasti keskustelua yleisissä kokouksissa. Sääntöuudistusta käytiin jälleen läpi vuoden 1922 vuosikokouksessa. Kokousväki katsoi, että johtokunnan ehdotus uusiksi säännöiksi mukaili hyvin paljon vanhaa, eikä ottanut huomioon senhetkisiä vaatimuksia. Sääntöehdotus päätettiin teettää lakimiehellä. Puheenjohtajana toiminut isännöitsijä kysyi, mitä kohtia säännöissä pitäisi muuttaa. Ensinnäkin jäsenyys kassoissa haluttiin pitää pakollisena kaikille työntekijöille ikään katsomatta. Johtokunnan tehtäväksi jäi huolehtia, että jokainen uusi työntekijä toimittaa lääkärintodistuksen, sekä todistuksen iästä ja hyvästä maineesta tullessaan tehtaalle töihin. Lisäksi haluttiin, että tehtaalta töistä eronneella olisi myös mahdollisuus jäädä kassan osakkaaksi, jos hän maksaa ennakoon kolmen kuukauden maksut. Jos uudella työpaikalla oli kuitenkin vastaava kassa, katsottiin jäsenen eronneen. Eronnut tai muulle paikkakunnalle muuttanut saattoi siis pysyä kassan jäsenenä, mutta hänellä ei ollut enää äänioikeutta yleisissä kokouksissa. Maksusuoritus oli muualla työskentelevälle sama, yksi prosentti palkasta. Sairasavustuksen enimmäismäärä päätettiin rajata kolmeen kuukauteen. Tästä johtokunta saattoi ”säälittäväissä tapauksissa” poiketa myöntämällä lääkärintodistusten perusteella uutta avustusta aina kuukaudeksi kerrallaan, maksimissaan kuukaudeksi kuukaudeksi.²¹⁰

4. Avustuskassojen tarjoamat palvelut

Avustuskassat eivät tarjonneet jäsenistölleen pelkästään puhtaita rahallisia avustuksia, vaan avustukset saattoivat tulla jäsenistölle myös erilaisten palveluiden muodossa. Tässä luvussa tarkastelen Frenckellin paperitehtaan kassojen tarjoamia lääkärinpalveluita, lääkkeisiin ja lääkekuluihin liittyvää keskustelua sekä lyhyesti hautausapua ja kassan tarjoamia lainoja yksityisille henkilöille.

4.1 Lääkärinpalvelut

1900-luvun alussa Frenckellin työntekijöillä oli tehtaan palkkaama lääkäri. Lääkärinpalvelut olivat tehtaalaisille ilmaisia, ja tehtaanlääkärin kirjoittamat reseptit olivat myös maksuttomia. Kassan jäseniä ei lähtökohtaisesti kehoitettu käyttämään muun kuin tehtaanlääkärin palveluja, jos vain tehtaan oma pystyi auttamaan. Hätätilanteissa vierasta lääkäriä saattoi käyttää ja hänen kirjoittamansa lääkkeet ostaa, ja kassa saattoi tarvittaessa hyväksyä ulkopuolisen lääkärin kirjoittaman todistuksen ilman tehtaan oman lääkärin allekirjoitusta.²¹¹ Tehtaanlääkäri pienensi sairauskassan kustannuksia, mutta

²¹⁰ Yleinen kokous 31.12.1922.

²¹¹ Yleinen kokous 2.7.1905.

jäsenistö ei välttämättä ollut tyytyväinen yhteen lääkäriin nojaavaan järjestelyyn. Tämä voidaan päätellä siitä, että asia nousi keskustelun aiheeksi useissa kassojen kokouksissa.

Myös Pellavatehtaan avustuskassassa oli käsitelty samaa asiaa kuin Frenckellillä vuosi aiemmin, kun työntekijät halusivat laajentaa yhtiön korvaamaan myös tehtaan ulkopuolisten lääkärien ja näiden myöntämien lääkkeiden kustannukset. Pellavatehtaalla kokous hyväksyi asian, mutta tehtaanjohto hylkäsi sen.²¹² Pellavatehtaalla tilanne oli siis työntekijöiden kannalta parempi kuin Frenckellillä, koska työnantaja korvasi lääkkeet. Jaakkolan mukaan päätöksen hylkäämisen taustalla oli se, että Pellavatehtaalla työnantaja halusi kontrolloida työntekijöiden sairastumista pitämällä kirjoilla omaa tehtaanlääkärinä.²¹³ Taustalla saattoi olla kyse myös resursseista, sillä yksittäisen lääkärin palkkaaminen koko henkilöstön hoitamiseen tuli todennäköisesti edullisemmaksi kuin ulkopuolisten palvelujen hyödyntäminen.

Kassa myönsi niin kutsutun lääkärilapun jäsenelle, joka tarvitsi lääkärinpalveluja. Tämä lappu oli jäsenille maksuton vielä 1900-luvun alkupuolella, mutta tehtaanlääkäri oli järjestelyyn tyytymätön. Ylimääräisessä kokouksessa vuonna 1906 keskusteltiin lääkärilappujen maksullisuudesta tohtori Emeleuksen aloitteesta. Maksulla toivottiin pääsevän eroon turhiksi käsitetyistä lääkärikäynneistä, jotka rasittivat kassan taloutta. Asiasta käydyssä keskustelussa maksua vastustettiin, koska kassamaksut itsessään olivat sen verran suuret, että jäsenet eivät halunneet vielä lisää kustannuksia. Osa joukosta kannatti 25 pennin maksua lääkärilapulle, mutta maksun kannattajat jäivät vähemmistöksi ja maksua ei otettu käyttöön.²¹⁴

Samassa kokouksessa, jossa keskusteltiin lääkärilappujen maksullisuudesta, keskusteltiin myös jäsenistön tehtaanlääkärinä kohtaan esittämästä kritiikistä. Kokouksen osallistujien mukaan tehtaanlääkäri ei tarpeeksi tarkasti tutkinut potilaitaan ja kirjoitti usein tehottomia lääkkeitä, ja näistä maksuista tuli kuluja kassan taloudelle. Osa jäsenistä myös kehuu nykyistä lääkäriä. Pitkään kassan jäsenenä olleet muistuttivat, että aina on jossain määrin ollut tyytymättömyyttä lääkärin toimintaa kohtaan. Osa toivoi, että sairaat luottaisivat lääkärin sanaan, koska tämä luottamus toisi mielenrauhaa ja auttaisi myös parantumaan nopeammin. Erään osallistujan mukaan lääkäri saattoi ottaa liian monia asiakasyrityksiä hoidettavakseen, mikä näkyi työn laadussa tuskastumisena asiakkaita kohtaan.²¹⁵ Jäsenistö kaipasi valinnanvapautta, mutta kassan jäsenten vaikutusmahdollisuudet olivat asiassa varsin rajatut.

²¹² Jaakkola 1985, 98.

²¹³ Jaakkola 1985, 98.

²¹⁴ Yleinen kokous 4.11.1906.

²¹⁵ Yleinen kokous 4.11.1906.

Kokouksessa keskusteltiin joissakin maissa käytössä olleesta mallista, jossa kassan palveluksessa oli useita sopimuslääkäreitä, jotka laskuttivat potilaskäyntien mukaan. Täten jokainen voisi valita näistä sen lääkärin, jonka luona käydä. Kun käytössä olisi vielä erikoislääkärit, vaivalle löytyisi helpommin oikea lääke, ja tätä myöten kassan menot laskisivat. Tätä järjestelmää tuettiin osallistujien keskuudessa, ja kokouksessa päätettiin muodostaa lähetystö, jonka tehtävänä oli ehdottaa muutosta tehtaan johdolle. Saman lähetystön tehtävänä oli myös pyytää lääkemaksujen siirtymistä tehdasyhtiön maksettaviksi. Lääkekulut olivat sairauskassalle iso menoerä, ja esimerkiksi Tampellan pellavatehtaalla tehdasyhtiö maksoi työntekijöiden lääkekulut.²¹⁶

Vaikka kokouksessa päätettiinkin muodostaa lähetystö anomaan muutosta lääkärijärjestelmään, kokouksessa varauduttiin myös siihen, että tehdasyhtiö ei uuteen järjestelyyn suostuisi. Syynä tähän oli se, että lääkäri oli tehdasyhtiön palkkaama. Tästä syystä lähetystön tavoitteena oli pyytää siirtymistä lääkärin urakkapalkasta henkilöluvun mukaiseen korvaukseen sekä pyytää yhtiötä ottamaan hoidettavakseen työntekijöiden lääkemaksut.²¹⁷ Seuraavassa vuosikokouksessa asia olikin jo ratkennut. Tehtaan johto ei ollut suostunut väliaikaisen kokouksen esitykseen, jossa toivottiin muutosta lääkärin palkkausjärjestelyyn ja lääkkeiden maksun siirtymistä yhtiön harteille.²¹⁸

Tyytymättömyys lääkärijärjestelyä kohtaan jäi kuitenkin kytemään, ja asia nousi esiin uudestaan pari vuotta myöhemmin vuoden 1908 maaliskuun ylimääräisessä kokouksessa. Eräs kokouksen osallistujista nosti jo aiemmin kritisoidun lääkärin urakkajärjestelmän jälleen keskusteltavaksi. Lääkäri nähtiin urakkajärjestelyssä toimintatavoiltaan välinpitämättömänä, ja potilaille määrättiin turhia lääkkeitä. Ehdotettiin uudelleen siirtymistä järjestelyyn, jossa lääkäri urakkapalkan sijaan laskuttaisi potilaiden määrän perusteella. Ehdottajan mukaan tämä pienentäisi lääkekustannuksia, mikä parantaisi kassan taloudellista asemaa. Välillisesti tämä auttaisi myös eläkekassaa, sillä puolet sairaskassan vuosituloista siirrettiin eläkekassan hyväksi. Aihe herätti kokouksessa keskustelua, eivätkä kaikki uskoivat uuden järjestelyn korjaavan lääkäripalveluiden puutteita. Esimerkiksi puheenjohtajana toiminut tehtaan isännöitsijä huomautti, että lääkäri ei ole mikään jumala, joka osaisi tunnistaa ulkoa kaikki mahdolliset vaivat.²¹⁹

Samassa kokouksessa käsiteltiin myös toista lääkäripalveluja kohtaan esitettyä kritiikkiä. Kokouksessa keskusteltiin tilanteesta, jossa lääkärin sanottiin kieltäytyneen hoitamasta sairasta tehtaalaista sunnuntaina. Todettiin, että sunnuntaisinkin on saatava lääkärinapua muissakin kuin vain

²¹⁶ Yleinen kokous 4.11.1906.

²¹⁷ Yleinen kokous 4.11.1906.

²¹⁸ Yleinen kokous 30.12.1906.

²¹⁹ Yleinen kokous 8.3.1908.

hengenvaarallisissa tilanteissa. Täydellistä selvyyttä tilanteesta ei kuitenkaan saatu, sillä kokousväki epäili edellä mainittua lääkärin kieltäytymistä jonkinlaiseksi väärinkäsitykseksi.²²⁰

Lääkärintalvet eivät olleet kaikissa tilanteissa kassan jäsenille ilmaisia, vaan erityisesti niiden kuuluista kärsivät työpaikkaansa vaihtaneet tai kassan piirissä olleet työkyvyttömät. Vuoden 1910 kokouksessa keskusteltiin lääkärintalveluiden maksuista. Kokousväki toivoi, että tehdasyhtiö ottaisi huomioon muutkin kuin tehtaassa juuri sillä hetkellä töissä olevat lääkärisopimusta tehdessään. Tehtaan palveluksesta poistuneet, jotka eivät uudella työpaikallaan olleet oikeutettuja lääkärintalveluihin, kuuluivat edelleen kassan palveluiden piiriin, mutta heiltä lääkäri veloitti lisämaksuja. Lisäksi kassan avustamat työkyvyttömät joutuivat maksamaan palveluista. Tämä koettiin epäoikeudenmukaiseksi, sillä työkyvyttömyydestä maksetut korvaukset, kaksi markkaa viikossa, nähtiin jo valmiiksi hyvin pieninä. Toivottiin, että tehdasyhtiö ottaisi maksettavakseen nämä lisäkulut, jos lisämaksut poistettaisiin. Vastaavasti kokousväki ehdotti säästöjä lääkärintarkastuspalkkioista. Tehtaalla oli käytössä järjestely, että työnhakijat kävivät lääkärintarkastuksessa, ja tehdasyhtiö korvasi tämän lääkärintarkastuspalkkion. Kokouksessa ehdotettiin, että lääkärintarkastuspalkkio siirtyisi työnhakijan itsensä maksettavaksi.²²¹ Tilanne osoittaa kassan jäsenistön lojaliteettia omia jäseniään kohtaan. Ryhmään eivät kuuluneet vain ne, jotka juuri tietyllä hetkellä olivat tehtaalla töissä, vaan se laajeni koskemaan myös esimerkiksi tehtaan palveluksesta lähteneitä ja työkyvyttömiä. Taustalla todennäköisesti vaikutti käsitys siitä, että nämä ryhmät olivat ansainneet avustuksensa tekemällä työtä Frenckellillä. Uusien, mahdollisten tulevien kassan jäsenten, lääkärintarkastuspalkkioedusta oltiin valmiita luopumaan vanhojen työntekijöiden etujen parantamiseksi. Tilanne paranikin seuraavana vuonna, kun tehdasyhtiö suostui ottamaan maksettavakseen eläkkeensaajien ja näiden alaikäisten lasten lääkärimaksut²²².

Tehtaan tarjoamat lääkärintalvet käsittivät yleislääkärin talvet, mutta välillä kassan jäsenillä olisi ollut tarve erikoislääkärien palveluille. Vuoden 1911 alkuvuoden kokouksessa käytiin keskustelua erikoislääkärien palveluista. Tehdasyhtiö ei lähtökohtaisesti suostunut pyyntöön erikoislääkärien hoidon maksamisesta, vaikka jäsenistö oli tätä ehdottanut. Päätöstä perusteltiin sillä, että Frenckellin tehtaan työntekijät saivat jo valmiiksi lääkärintalvet sekä itselleen että perheelleen, kun muissa Tampereen kassoissa lääkärintalvet saivat vain itse työntekijät. Tästä syystä Frenckellin lääkärintalvet olivatkin paljon suuremmat kuin monilla muilla tamperelaisilla tehtailla. Harkinnanvaraista apua erikoislääkärien palveluiden ja sairaalahoidon kustannuksia varten sai kuitenkin edelleen

²²⁰ Yleinen kokous 8.3.1908.

²²¹ Yleinen kokous 11.12.1910.

²²² Yleinen kokous 8.1.1911.

erikseen hakea. Kokouksessa päätettiin, että kassa ei lähde maksamaan erikoislääkärien kuluja omista varoistaan. Tätä päätöstä perusteltiin sillä, että kustannukset saattoivat olla kassalle suuret.²²³

Lääkärintalveluiden urakkajärjestelmä oli kokousten yleinen puheenaihe, ja aihe nousi jälleen esiin vuonna 1914. Kokouksessa ehdotettiin, että jokainen jäsen maksaisi itse lääkärintalvelunsa, ja voisi samalla kääntyä juuri sen lääkärin puoleen kuin itse halusi. Tämän ajateltiin säästävän rahaa, kun enää lääkäriellä ei käytäisi ”kaikista joutavista kivoista”, ja lääkekustannuksissakin näin säästettäisiin. Tämän vastineeksi yhtiöltä toivottiin lääkärintalveluista ja lääkemaksuista säästyneitä rahoja suoraan sairaskassalle lahjoitettavaksi, 2000 markkaa.²²⁴ Omasta tehtaantääläkäristä oltiin siis valmiit luopumaan kokonaan, jotta jäsenten mahdollisuus valita itse lääkärintalvelunsa toteutuisi. Mahdollisuus valita itse oma lääkärintalvelunsa nähtiin kokouksen keskuudessa tärkeäksi asiaksi. Lisäksi keskustelusta on havaittavissa yleinen tyytymättömyys tehtaantääläkäriä kohtaan.

Kiista lääkärintalveluiden urakkajärjestelmästä ratkesi kuin itsestään vuonna 1918. Tehtaantääläkäriinä toiminut tohtori Emeleus ei enää halunnut jatkaa työssään, eikä kaupungista meinannut löytyä halukasta hänen työtään seuraamaan. Emeleus kommentoi, että kun ihmiset pääsevät lääkärintalveluille ilmaiseksi, lääkäriä vaivataan aivan turhanpäiväisillä asioilla. Puheenjohtaja ehdotti, että siirryttäisiin järjestelyyn, jossa jokainen jäsen maksaisi 2 markan lääkärintalvelunsa, ja kassa maksaisi loput talveluista. Jokainen voisi hakeutua juuri sen lääkärin puoleen, jonka itse kokee parhaaksi. Järjestely päätettiin ottaa kokeiluun. Lopuksi huomautettiin, että jäsenet voivat käyttää mitä lääkäriä halusivat, kunhan kyse oli oikeasta lääkäristä.²²⁵

Uusi järjestely, jossa kassan jäsenet maksoivat itse osan lääkärintalveluista ja resepteistä, ei kuitenkaan miellyttänyt kaikkia kassan jäseniä. Vuoden 1919 puolivuositkokouksessa yksi kokouksen osallistujista valitti tästä uudesta käytännöstä, jossa lääkärintalveluista piti itse maksaa markan tai kahden suuruinen talvelu. Kokouksessa päätettiin, että jatkossa johtokunta voi harkinnanmukaisesti erityisissä tapauksissa vapauttaa kassan jäsenen tästä maksuvelvollisuudesta.²²⁶ Valinnanvapaus oli lisääntynyt, mutta varjopuolena kassan jäsenten omavastuuosuus talveluista kasvoi. Tilanne herätti tyytymättömyyttä, mutta myös loppuvuoden 1919 vuosikokouksessa reseptimaksut päätettiin pitää ennallaan: ensikertalaiselle kaksi markkaa, jatkuvassa sairaudessa markka jokaisesta reseptistä.

²²³ Yleinen kokous 8.1.1911.

²²⁴ Yleinen kokous 27.9.1914.

²²⁵ Yleinen kokous 29.12.1918.

²²⁶ Yleinen kokous 28.6.1919.

Kokouksessa huomautettiin, että missään muussa Tampereen tehtaassa ei tämä maksu ollut näin suuri. Päätöksestä ei kuitenkaan luovuttu, ja jäsenten oikeus valita itse lääkäriinsä ja apteekkinsä säilyivät.²²⁷

Kun kassan sääntöuudistusta tehtiin vuonna 1923, käytiin jälleen keskustelua lääkäripalveluista. Lääkäripalveluissa jatkettiin linjalla, jossa jokainen sai itse valita lääkäriinsä. Lääkäreiden maksut kuitenkin vaihtelivat, joten päätettiin antaa tietynsuuruinen avustus kaikille, josta ylijäävän osan jäsen joutui itse maksamaan. Perheenjäsenten, eli tässä tapauksessa puolison ja alaikäisten lasten lääkäripalkkiot ja lääkemaksut päätettiin jättää kassan johtokunnan harkinnanvaraiseksi.²²⁸ Kyseessä oli sääntöuudistukseen liittyvä kompromissi. Vuosikokouksessa 1922 äänestettiin sen puolesta, että perheenjäsenet olisivat saaneet lääkäripalvelut ja lääkkeet kassan varoista.²²⁹

Lääkäripalveluissa tehtiin jonkinlainen paluu vanhaan vuonna 1925. Tehtaalle oli palkattu perhelääkäri, jonka palveluita kassan jäsenet saivat käyttää. Samoin myös palkattiin hammaslääkäri. Näiden ulkopuolisia palveluita jäsenet saivat halutessaan käyttää, mutta heidän oli itse maksettava erotus.²³⁰ Johtokunnan ehdotuksen mukaisesti perhelääkäri päätettiin palkata uudelleen myös seuraavana vuonna. Muutoksena lääkäripalveluihin oli, että perheenjäsenten lääkkeiden avustus tippui 50 prosentista 25 prosenttiin. Myös hammaslääkäriin palkkaamista päätettiin jatkaa.²³¹

Avustuskassoissa keskeisenä piirteenä oli se, että avunsaajan oli ansaittava avustuksensa. Paheksuntaa herättivät esimerkiksi tilanteet, joissa avustusta hakeva oli ollut kassan jäsenenä vasta lyhyen aikaa, jolloin hänen hakemansa avustus oli suurempi kuin hänen maksamansa jäsenmaksut.²³² Jokaista tilannetta siis tarkasteltiin erikseen, eikä avustusta hakevalla ollut varmuutta siitä, myönnetäänkö avustusta. Pellavatehtaalla ankarat periaatteet avustusten saamisessa korostuivat aikoina, jolloin kassat eivät saaneet tehtaanjohtolta avustusta. Esimerkiksi pellavatehtaan lääkäri oli huolissaan siitä, että sairastuneet tulivat vastaanotolle hyvin myöhään sairastumisen jälkeen.²³³ Tähän saattoi vaikuttaa myös käytössä ollut karenssijärjestelmä, eli sairausapua sai vasta muutaman päivän sairastamisen jälkeen. Pienistä asioista vastaanotolle ei menty.

Aiemmin tehtaalla työskennelleet saattoivat vielä kuulua vanhan kassansa piiriin, jos eivät uudessa työpaikassaan vielä olleet jonkun uuden kassan jäseniä. Tästä syystä myös tehtaan ulkopuolisilla

²²⁷ Yleinen kokous 29.12.1919.

²²⁸ Yleinen kokous 30.12.1923.

²²⁹ Yleinen kokous 31.12.1922.

²³⁰ Yleinen kokous 27.12.1925.

²³¹ Yleinen kokous 28.6.1926.

²³² Jaakkola 1985, 118.

²³³ Jaakkola 1985, 119.

kassan jäsenillä oli oikeus saada tiettyjä avustuksia, mutta näihin liittyvistä ehdoista ei aina ollut selvyttä. Yksi epäselvyyttä aiheuttanut tilanne oli lääkäripalvelujen maksullisuus. Tehtaanlääkäri vaati lisämaksua niiltä henkilöiltä, jotka eivät tehtaalla enää työskennelleet. Näihin lukeutuivat ne, jotka työkyvyttömyyden takia olivat jääneet töistä pois, siirtyneet eläkkeelle, sekä ne, jotka olivat vaihtaneet työpaikkaa, mutta olivat edelleen Frenckellin kassan jäsenenä, eivätkä saaneet uudessa työpaikassaan lääkärinhoitoa. Lisämaksua pidettiin epäoikeudenmukaisena erityisesti eläkkeensaajien kohdalla, sillä heidän kahden markan viikkoavustuksensa, joka oli jo vuosia pysynyt samansuuruisena, hädin tuskin riitti asumiskuluihin ja ruokaan.²³⁴ Solidaarisuutta kassan jäsenistöllä siis riitti myös niitä kohtaan, jotka eivät enää tehtaalla työskennelleet. Tosin ulkopuoliset avunsaajat olivat olleet tehtaan palveluksessa aiemmin ja täten ansainneet avustuksensa. Erityisesti kassan eläkeläiset saivat osakseen sympatioita, sillä heidän avustuksensa olivat kovin pieniä vielä 1900-luvun alkupuolella.

Kokouksissa käytiin myös keskustelua siitä, mitä lääkäripalveluita tehdasyhtiön oli tarjottava. Vuonna 1910 keskusteltiin erikoislääkärin palkkaamisesta silmä- ja hammashoitoa varten. Todettiin, että näihin ei sisätautien lääkäriellä ollut tarvittavaa tarkkuutta. Toivottiin, että yhtiö maksaisi myös näistä erikoislääkärien palveluista syntyvät kustannukset samalla tavalla kuin se kustansi yleislääkärin palvelut. Asian selvittäminen jätettiin kassan johtokunnan hoidettavaksi. Jos tehtaan hallinnolta tulisi kielteinen vastaus, kassa kokoontuisi vielä ylimääräiseen kokoukseen, jossa pohdittaisiin kassan omien varojen käyttöä erikoislääkärien palveluihin.²³⁵ Seuraavassa kokouksessa päädyttiin lopputulokseen siitä, että kassa pyytää tehdasyhtiötä maksamaan myös erikoislääkärien palvelut. Tämän lisäksi kassa pyysi tehdasyhtiötä ottamaan hoidettavakseen työntekijöiden mahdolliset sairaalakustannukset. Kokousväki piti sairaalamaksuja niin suurina, että ”niistä oli työmiehen vaikea itse selvittää”.²³⁶

4.2 Lääkekulut

Frenckellillä kassa korvasi jäsenistönsä lääkekulut sairastapausten yhteydessä. Järjestely koki kuitenkin muutoksia tarkastellun ajanjakson aikana. Vielä 1900-luvun alussa kassan käytössä oli sekä sopimuslääkäri että sopimusapteekki, josta kassan jäsenet saivat lääkkeensä hakea. Varhaisin maininta sopimusapteekista löytyy vuoden 1903 puolivuositkokouksesta, jossa päätettiin pitää sama sopimuslääkäri sekä jatkossakin ostaa lääkkeet Heinosen apteekista.²³⁷ Sopimusapteekkijärjestelyn taustalla oli luultavasti kassan toive säästää kuluissa mahdollisten alennusten muodossa. Lisäksi

²³⁴ Yleinen kokous 19.6.1910.

²³⁵ Yleinen kokous 19.6.1910.

²³⁶ Yleinen kokous 11.12.1910.

²³⁷ Yleinen kokous 14.6.1903.

sopimusapteekin käyttö todennäköisesti tasasi lääkekuluja, sillä kassan jäsenistö haki lääkkeensä tietystä apteekista tiettyyn hintaan.

Muutamaa vuotta myöhemmin, vuonna 1907, sopimusapteekki oli muuttumassa ja Frenckellin kassat siirtyivät Heinosen apteekilta Hagbergin apteekille. Vuosikokouksessa 1907 keskusteltiin tästä sopimusapteekin vaihdosta ja todettiin, että uudessa apteekissa ei vielä ollut kontrakirjaa, jonka ostamisesta kokouksessa päätettiin. Kontrakirjaan merkattiin jokaisen kassan jäsenen mahdolliset ostot apteekista. Täten johtokunnalla oli mahdollisuus seurata jäsenistön ostoksia ja varmistaa, että väärinkäytöksiä ei ollut.²³⁸

Kulujen pienentämiseksi sopimusapteekkeja kilpailutettiin. Päätös kilpailutuksesta tehtiin vuosikokouksessa 1910. Jos kilpailutuksessa ei ilmenisi halvempaa apteekkia, kassa jatkaisi edelleen Hagbergin apteekin asiakkaana.²³⁹ Tässä kilpailutuksessa apteekkia ei vielä vaihdettu. Kassa siirtyi Molinin apteekin sopimusasiakkaaksi vuonna 1913. Sopimusapteekkijärjestely ei kuitenkaan tarkoittanut, että kaikki kassan jäsenet olisivat hakeneet lääkkeensä samasta apteekista. Uuteen sopimusapteekkiin siirryttäessä asiaan päätettiin puuttua, ja lääkärin kirjoittamiin resepteihin liimattiin punaisia lappuja, jossa kerrottiin sopimusapteekin nimi.²⁴⁰ Tällä keinoin haluttiin karsia ylimääräisiä menoja, sillä jäsenet todennäköisesti käyttivät myös muita apteekkeja, mutta perivät maksut takaisin kassalta.

Molinin ja Hagbergin apteekit vaihtelivat kassan sopimusapteekkeina aina vuoteen 1918 asti, jolloin vuosikokouksessa päätettiin luopua sopimusapteekkijärjestelmästä kokonaan. Syynä tähän oli se, että yksikään Tampereen apteekista ei ollut valmis myöntämään alennusta kassalle. Päädyttiin järjestykseen, jossa jokainen kassan jäsen sai hakea lääkkeensä valitsemastaan apteekista.²⁴¹ Järjestelyn muutoksessa taustalla saattoi olla lääkkeiden hinnan nousu, mutta samanaikaisesti jäsenistön valta valita omia palveluitaan kasvoi. Lääkkeet olivat Frenckellin sairausapukassalle suuri menoerä, useammin jopa suurempi kuin varsinaiset sairausavut.

4.3 Hautausapu

Kuolemantapauksissa kassasta voitiin myöntää hautausavustusta kuolleen perheelle tai muille läheisille. Vuoden 1924 säännöissä hautausavustusten suuruudeksi määriteltiin 150–500 markkaa, ja johtokunnan tehtävänä oli päättää avustuksen suuruus. Hautausavun laajan harkinnanvaraisuuden

²³⁸ Yleinen kokous 30.12.1907.

²³⁹ Yleinen kokous 11.12.1910.

²⁴⁰ Yleinen kokous 21.12.1913.

²⁴¹ Yleiset kokoukset 19.12.1915, 29.12.1916, 21.12.1917 & 29.12.1918.

taustalla on todennäköisesti kompromissi, joka tehtiin jäsenten ja johtokunnan välillä sääntöuudistusta laadittaessa. Vuoden 1922 yleisessä kokouksessa, jossa käsiteltiin tulevia sääntöjä ja niiden muutostarpeita, johtokunta ehdotti 300 markan suuruista hautausapua, kun taas jäsenistö olisi halunnut nostaa avustuksen 500 markkaan.²⁴² Sairaus- ja hautausavut maksettiin samoista varoista. Hautausavustuksista ei kassan kokouksissa juuri keskusteltu, vaan ne jäivät selvästi pienempään rooliin sairausavustusten ja eläkkeiden rinnalla. Johtokunnan kokouksissa kuolintapaukset käytiin läpi ja määriteltiin avustuksen suuruus.

Eräässä hautausavustustapauksessa näkyy moraalisten seikkojen heijastuminen avustuspäätöksiin. Vuonna 1928 erään menehtyneen kassan jäsenen hautausavustus hylättiin. Johtokunta perusteli päätöstään sillä, että kuolleella jäsenellä ei ollut lähiomaisia. Toisena syynä tähän oli se, että jäsen oli menettänyt henkensä oman käden kautta.²⁴³ Kassan säännöissä ei ole mainintaa siitä, että itsemurha olisi peruste hautausavun hylkäämiselle. Säännöissä ylipäätään ei määritelty syitä, jotka olisivat johdaneet hautausavun kieltämiseen. Päätökseen on todennäköisesti vaikuttanut negatiivinen suhtautuminen ja itsemurhaan liittyvät moraaliset näkemykset.

4.4 Lainat

Tehtailla oli tapana rakennuttaa työsuhdeasuntoja työntekijöilleen, ja myös Frenckellillä työntekijöille tarjottiin asuntoja. Myös Frenckellin kassojen kokouksissa käsiteltiin asuntojen rakentamista, vaikka aihepiiri ei kassalle oikeastaan kuulunut. Keskustelua käytiin 1900-luvun alkupuolella. Vuosikokouksessa 1903 isännöitsijä ilmoitti, että valtiolainaa työntekijöiden asuntojen rakentamista varten ei saatu. Aihe otettiin keskusteluun kassojen kokouksessa, sillä hankkeeseen olisi ilmeisesti osin käytetty myös kassan varoja. Tehtaan hankkimilla tonteilla oli kuitenkin viiden vuoden rakennusoikeus, joten asia päätettiin nostaa uudelleen esille, kunhan uudet ”suurenmoiset” tehdasrakennukset ovat valmiit.²⁴⁴ Tehtaan omat tarpeet menivät siis työntekijöiden tarpeiden edelle, vaikka työväestön ahtaat asuinolot olivatkin yleinen ongelma Tampereella.

Ahtaiden ja likaisten asuntojen riski tunnistettiin jo 1800-luvun puolella, ja yksityisen ja julkisen piirin välistä rajaa koeteltiin esimerkiksi keskustelussa kaupungin asukkaiden asuntojen puhtaudesta. Koti nähtiin kuuluvan yksityisen piiriin, ja perheenäidin oli pidettävä huolta kodin puhtaudesta. Terveystieteiden tutkimuslaitos antoi kuitenkin mahdollisuuden tehdä tarkastuksia yleisten tilojen, kuten

²⁴² Yleinen kokous 3.12.1922

²⁴³ Johtokunnan kokous 28.9.1928.

²⁴⁴ Yleinen kokous 27.12.1903.

tehtaiden ja ravintoloiden lisäksi, tehtaiden ylläpitämiin työväenasuntoihin. Yksityisten asuntojen tarkastamiseen tarvittiin erillinen kirjallinen valtuutus. Terveydelle haitallisen asunnon käyttö tai vuokraaminen oli mahdollista myös estää asetuksen mukaan.²⁴⁵ Kodin piirin rikkominen sallittiin siis senkaltaisissa tilanteissa, joissa huonot asuinolot saattoivat johtua heikosta toimeentulosta ja terveempien asumisvaihtoehtojen puuttuessa.

Asunnon valoisuudella nähtiin olevan yhteys tautien leviämiseen. Uskottiin, että pimeitä huoneita oli vaikea pitää puhtaina, ja niissä taudit helposti viihtyisivät. Valo yhdistyi puhtauteen, ja sillä oli merkittävä symbolinen merkitys. Toisena tautitilannetta pahentavana tekijänä pidettiin asuntojen ahtautta. Kaupunginlääkäri Idmanin määritelmän mukaan työläisperheellä tulisi olla käytössään noin 30 neliömetrin huone, jotta huone olisi tilavuudeltaan sopiva. Tampereen ahtaat asuinolot ja pula asunnoista 1800-luvun lopulla tekivät tavoitteeseen pääsyn kuitenkin hyvin vaikeaksi. Kaupunginlääkäri Idman piti likaisia ja huonoja asuinoloja jopa korkeampana riskinä kuin työtä tehtaassa.²⁴⁶ Ei siis ole ihme, että asunnot nähtiin hyvänä ja tärkeänä sijoituskohteena myös kassojen varallisuudelle.

Frenckellillä asuntoasia nostettiin esille uudelleen viisi vuotta myöhemmin, kun vuoden 1908 ylimääräisessä kokouksessa keskusteltiin kassojen harkinnassa olevista suurista lainaeristä sekä asuntoiminnan kehittämisestä. Puhuttiin asuntopulasta ja tarpeesta löytää asuntoja varten uusia tontteja. Pohdittiin, että kassa voisi rakennuttaa asuntoja, joita vuokrattaisiin tehtaan työntekijöille. Vuokratulot tulisivat kassoille, minkä kautta kassat saisivat ajan mittaan hyvän tulonlähteen. Kassojen senhetkinen varallisuus yksistään ei tähän toimintaan kuitenkaan riittänyt, ja koska puheenaiheesta ei ollut kokouskutsussa ilmoitettu, päätettiin asia siirtää käsiteltäväksi seuraavaan kokoukseen.²⁴⁷

Seuraavassa, varsin nopeasti edellistä seuraavassa kokouksessa keskusteltiin jälleen kassojen varojen käytöstä työväen asuntojen rakentamiseen. Kokouksen puheenjohtaja kuitenkin huomautti, että kassalla ei ole varaa osallistua tällaiseen toimintaan eikä ollut täysin varmaa, saako kassa rahojaan tämänkaltaiseen toimintaan edes käyttää. Kokouksessa herätettiin uudelleen henkiin ajatus siitä, että asuntojen rakentamista varten haettaisiin valtiolainaa. Lainan saannista ei kuitenkaan ollut varmuutta ja viisi vuotta aiemmin se oli jäänyt saamatta. Aiheesta päätettiin olla yhteydessä valtioneuvos August Ramsayhin. Asuntojen rakentamisesta ei kokouksessa siis saatu päätöstä, joten asiaa selvittämään päätettiin perustaa oma komiteansa.²⁴⁸

²⁴⁵ Harjula 2003, 46–47.

²⁴⁶ Harjula 2003, 50–51.

²⁴⁷ Yleinen kokous 8.3.1908.

²⁴⁸ Yleinen kokous 23.3.1908.

Koska kassassa ei päästy yhteisymmärrykseen asuntojen yhteisestä rakentamisesta, muutamat tehtaantöntekijät tarttuivat toimeen ja pyysivät lainarahoitusta asuntohankkeelleen alkuvuodesta 1910. Hanketta kuitenkin vietiin eteenpäin hieman hataralla pohjalla, ja esimerkiksi kassan johtokunnalla oli vain vähän ennakkotietoa siitä, millaisesta asuntohankkeesta oli edes kyse. Hankkeen tarkoituksena oli ostaa yhteisesti asuntoja muutaman työntekijän voimin. Kassan apua ostajat tarvitsivat siinä, että he olisivat tarvinneet aluksi muutaman tuhannen markan lainaa lyhyeksi ajaksi, kunnes olisivat saaneet pankista pitkäaikaisemman lainan. Kassan varoja olisi siis käytetty lainoittamaan itse asuntojen osto. Osakkaita hankkeessa oli yhteensä seitsemän, ja jokainen heistä olisi tarvinnut 4 000 markkaa lainaa. Kokonaisuudessaan lainaa olisi siis tarvittu 28 000 markkaa, mikä on kassan varallisuus huomioon ottaen huomattava määrä.²⁴⁹

Lainan suuri määrä epäilytti erityisesti kokouksen puheenjohtajaa, isännöitsijä Stephanian. Hänen mukaansa muutama samankaltainen lainahanke ajaisi kassan vararikoon, minkä lisäksi lainan anojilla ei ilmeisesti itsellään ollut tarvittavia varoja maksamaan lainarahan päälle tarvittavaa asuntojen kauppasummaa. Keskustelu suuremmista lainaeristä herätti kokousjoukon pohtimaan, pitäisikö kassan tarjoamien henkilökohtaisten lainojen katto siirtää 500 markasta 1000 markkaan. Lopulta kuitenkin päädyttiin siihen tulokseen, että asuntolainaa ei myönnetä, sillä se rikkoisi aiempaa maksimissaan 500 markan henkilökohtaisten lainojen periaatetta. Sympatioita hankkeelle kuitenkin löytyi, sillä kokouksessa ehdotettiin perustettavaksi komiteaa, joka tarkemmin arvioisi lainanhakijoiden asuntohankkeen mahdollisia kuluja ja onnistumisen mahdollisuuksia. Komiteaa ei kuitenkaan valittu, sillä lainanhakijat itse todettiin kaikista pätevimiksi selvittämään tarkemmin hankkeensa kustannuksia.²⁵⁰ Asuntohankke ei myöhemmin enää noussut puheenaiheeksi ainakaan kassojen yleisissä kokouksissa.

Asuntohankkeet osoittavat sen, että kassojen varallisuutta olisi haluttu käyttää myös muihin kuluihin kuin sairausapuihin ja eläkkeisiin. Rajanvetoa sen suhteen, mitkä asiat kuuluivat kassoille ja mitkä eivät, oli välillä hankala tiedostaa. Kassan kokousten puheenjohtajana toimineen isännöitsijän varovaisen negatiivinen suhtautuminen asuntohankkeisiin tuo kuitenkin esille sen, että kassan toiminnan laajentaminen asuntotoimintaan ei ollut tehdasyhtiön intressin mukaista. Lisäksi laajempien henkilökohtaisten lainojen myöntäminen nähtiin riskinä kassan varallisuudelle. Toisaalta yksittäisen työntekijöiden asuntohanketta ei kokouksessa täysin tyrmätty, ja kokouspöytäkirjan perusteella painavaksi syyksi lainahakemuksen hylkäämiselle olivat puutteelliset tiedot lopullisista kustannuksista. Kassan jäsenistö ei siis ollut kategorisesti kaikkea kassan ydintoiminnan ulkopuolella olevaa toimintaa

²⁴⁹ Yleinen kokous 16.1.1910.

²⁵⁰ Yleinen kokous 16.1.1910.

vastaan. Ahtaat ja ankeat asunto-olot olivat 1900-luvun alkupuolella terveysriski. Tästä näkökulmasta asunto-olot linkittyvät siis vallitseviin terveysoloihin ja sitä kautta kassojenkin toimintaan.

Aiempi keskustelu asuntolainahankkeista vaikutti todennäköisesti siihen, että henkilökohtaisten lainojen suhteen Frenckellin kassa oli hyvin varovainen. Asuntohankkeesta nousseen keinotteluepäilyn vuoksi kassa pitäytyi henkilökohtaisissa lainoissa vain 50 markan suuruisiin summiin.²⁵¹ Suuremmat lainaerät kuitenkin kiinnostivat kassojen jäsenistöä, ja vuoden 1909 puolivuosis kokouksessa keskusteltiin jälleen 50 markkaa suuremmista lainaeristä, sillä eräs kassan jäsenistä oli pyytänyt 500 markan lainaa oman asunnon hankkimiseen. Suuremmat lainat päätettiin kokouksessa ottaa harkintaan varmoja takuita varten.²⁵² Loppuvuodesta 1909 pienempien lainojen linjaa pehmennettiin, ja eräälle kassan jäsenelle myönnettiin 500 markan laina. Tämä laina oli tosin vain puolet siitä mitä jäsen oli annut.²⁵³

Henkilökohtaisiin lainoihin liittyi paljon vaikeuksia, ja kassojen kokouksissa oli vaikea päästä yhtenäiseen linjaan lainojen antamisesta. Jo pienet, noin 50 markan suuruiset henkilökohtaiset lainat aiheuttivat sen verran harmia, että vuoden 1912 puolivuosis kokouksessa pienten lainojen myöntäminen päätettiin keskeyttää toistaiseksi. Syyksi pöytäkirjaan on merkattu, että lainoja oli myönnetty liian kevytmielisesti. Suuremmissa lainapyynnöissä esitys vietiin tehdasyhtiön johtokunnalle, jolla oli viimeinen sana lainan hyväksymisessä.²⁵⁴ Jos syy oli hyvä, esimerkiksi asunnon rakentaminen, suuremman lainan saattoi saada. Vastuu kuitenkin siirtyi kassan jäsenistöltä tehdasyhtiölle, joka oli ottanut 1910-luvun alusta alkaen suurempaa taloudellista roolia kassan toiminnassa. Suuremmat lainaerät olivat kuitenkin merkittävä riski kassalle, sillä aina oli mahdollista, että niitä ei saatu maksettua takaisin.

Lainat jäivät hyvin pieneksi osaksi Frenckellin kassojen toimintaa. Kassan varallisuus ei ollut riittävä lainojen myöntämiseen, minkä lisäksi lainojen takaisinmaksussa oli ollut ongelmia. Jäsenistölle kassan korkoa kasvavaan jätetty varallisuus todennäköisesti näyttäytyi houkuttelevana väylänä saada lainaa sinänsä tärkeille hankkeille, kuten oman asunnon ostamiseen. Mahdollisuutta laajamittaiseen lainatoimintaan ei kuitenkaan ollut, vaan myönnetyt lainat jäivät melko maltillisiksi, muutaman kymmenen markan suuruisiksi summiksi.

²⁵¹ Yleinen kokous 23.3.1908.

²⁵² Yleinen kokous 4.7.1909.

²⁵³ Yleinen kokous 19.12.1909.

²⁵⁴ Yleinen kokous 30.6.1912.

5. Tehtaan lopettaminen

Vielä kassan viimeisinä kuukausina johtokunta piti kiinni tiukasta linjastaan. Johtokunta päätti lopettaa leskien avustamisen alkuvuodesta 1930, sillä eläkekassan varat eivät tehtaan lopettamisen jälkeen enää riittäneet siihen. Johtokunta esitti myös toiveen tehtaan johdolle, että yhtiö ottaisi hoidettavakseen muutamia eläkekassan jäseniä. Perusteluna johtokunnan toiveelle oli, että nämä eläkekassan tukea nauttivat olivat tehneet yli 20 vuotta pitkän uran tehtaan palveluksessa.²⁵⁵

Johtokunta pyrki myös kitkemään kassan varojen väärinkäytöksiä, joita ilmeni toiminnan loppupuolella. Tamperelaisia apteekkeja kiellettiin ottamasta vastaan edellisen vuoden lääkereseptejä. Johtokunnassa tiedettiin, että jotkut kassan jäsenet olivat varastoineet niitä pahan päivän varalle. Lisäksi johtokunta päätti ryhtyä perimään takaisin kassan varoja, joita yksittäiset jäsenet olivat käyttäneet silmälasien hankintaan. Silmälasien hankkimisesta kassojen varoilla oli jo aiemmissa keskusteluissa päädytty siihen lopputulokseen, että kassa ei niitä korvaa.²⁵⁶ Päätös tehtaan lopettamisesta ei siis ajanut kassatoimintaa kaaoksen valtaan, vaan sääntöperäistä toimintaa jatkettiin epävarmasta tulevaisuudesta huolimatta.

Kokouspöytäkirjojen perusteella tieto tehtaan lopettamisesta oli ainakin johtokunnan tiedossa kesällä 1929. Sääntöjen mukaisesti kassa haluttiin siirtää Tampereen kaupungin haltuun. Alkuvuodesta 1930 johtokunta ei kuitenkaan vielä voinut tehdä asiasta päätöstä, sillä ei ollut selvää, suostuuko kaupunki ottamaan kassan hoitoonsa. Johtokunnan jäsen V. Mäkelä valittiin ottamaan yhteyttä kaupungin köyhäinhoitohallintoon ja selvittämään asian.²⁵⁷ Kesäkuussa johtokunnassa tehtiin päätös kassojen siirtämisestä Tampereen kaupungille. Kesäkuun 27. päivän kokouksessa oli johtokunnan jäsenten lisäksi paikalla Tampereen kaupungin asiamies. Johtokunta päätti yksimielisesti kannattaa kassojen siirtämistä Tampereen kaupungille, kunhan kaupunki sitoutuu huolehtimaan kassojen lopuista varoista ja niiden jakamisesta säännöissä sovitulla tavalla.²⁵⁸

Säännöissä määriteltiin, että jos tehdastoiminta kokonaan loppuu, kassat ja niiden varat siirretään Tampereen kaupungin hoidettavaksi. Ehtona oli kuitenkin se, että kassan pääomia tuli käyttää avustuksiin niin kauan, kun ehdot täyttäviä henkilöitä oli vielä elossa. Vasta siinä vaiheessa, kun kaikki kassan avustuksiin oikeutetut ovat menehtyneet tai siirtyneet muun kassan piiriin, saa kaupunki

²⁵⁵ Johtokunnan kokous 10.1.1930.

²⁵⁶ Johtokunnan kokous 10.1.1930.

²⁵⁷ Johtokunnan kokous 24.1.1930.

²⁵⁸ Johtokunnan kokous 27.6.1930

täyden omistusoikeuden kassojen varoihin. Kassan pääomalle kasvaneet korot piti myös käyttää avustusten jakamiseen.²⁵⁹

Frenckellin viimeinen kassojen kokous pidettiin Tampereella kaupunginkansliassa heinäkuun 11. päivä 1930. Paikalla oli 29 jäsentä, eli runsaasti myös johtokunnan ulkopuolisia jäseniä. Tehtaan isännöitsijä Brax oli estynyt saapumaan paikalle, joten puheenjohtajana viimeisessä kokouksessa toimi kassan johtokunnan puheenjohtaja V. Mäkelä. Myös yleisessä kokouksessa päädyttiin yksimielisesti kannattamaan kassojen siirtämistä Tampereen kaupungin hoidettavaksi sillä edellytyksellä, että kaupunki sitoutuu hoitamaan kassoja sääntöjen edellyttämällä tavalla.²⁶⁰

Kokouksessa toivottiin, että kassojen jäljellä olevat varat käytettäisiin entisten Frenckellin työntekijöiden avustuksiin. Kassojen haluttiin myös kaupungin hallussa pysyvän erillisinä kokonaisuuksina, jotta avustuksia voitaisiin jakaa sääntöjen periaatteiden mukaisesti. Kokouksen osallistujat esittivät myös, että kaupunki hyödyntäisi entisiä työntekijöitä asiantuntijoina tehdessään päätöksiä avustuksista. Samalla entiset työntekijät voisivat seurata kassan varojen käyttöä ja saada tietoa siitä, mihin kaupunki varoja käyttää.²⁶¹

6. Lopuksi

Frenckellin avustuskassatoiminnan työntekijälähtöisyys on tarkasteltujen pöytäkirjojen kannalta hieinan ristiriitaista. Päävastuu kassojen arkisen toiminnan järjestämisestä oli kassojen johtokunnalla, mutta tehdasyhtiöllä oli merkittävä rooli kassojen toiminnassa. Periaatteessa tehdasyhtiöllä oli käytössään viimeinen sana, sillä yhtiön näkökulmasta epämiellyttävät päätökset voitiin kumota uhkaamalla rahoituksen katkaisemisella. Tässä mielessä Frenckellin kassat eivät saavuttaneet autonomista asemaa, vaan olivat viime kädessä tehdasyhtiön armoilla taloudellisesti.

Pöytäkirjojen avulla syntyy kuitenkin mielikuva, että tehdasyhtiön rooli ei 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten kuluessa pienentynyt, vaan päinvastoin kasvoi. Tehdasyhtiö otti suurempaa taloudellista roolia 1910-luvulta eteenpäin ensiksi vahvistamalla kassojen vakavaraisuutta suurilla lahjoituksilla ja sen jälkeen ottamalla osaa toiminnasta syntyvän vajauksen paikkaamiseen. Pöytäkirjojen perusteella ei ole havaittavissa, että yleisesti Suomessa työnantajia ja työväestöä repineet konfliktit,

²⁵⁹ Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924 26 §.

²⁶⁰ Yleinen kokous 11.7.1930.

²⁶¹ Yleinen kokous 11.7.1930.

eli suurlakko 1905 ja vuoden 1918 tapahtumat, olisivat merkittävästi vaikuttaneet Frenckellin kassan toimintaan.

Kokouspöytäkirjojen perusteella työnantajan rooli ei herättänyt suurempaa huolta, vaan tehdasyhtiötä toivottiinkin avuksi taloudellisesti haastavissa tilanteissa. Siinä missä johtokunta pyrki uudistamaan rahoitusta esimerkiksi arpajaisia järjestämällä, kokousväki päätyi ratkaisuksi huonoon taloustilanteeseen pyytämään lisää avustusta tehdasyhtiöltä. Tehdasyhtiö säilyikin toiminnassa rinnalla koko tarkastelujakson ajan.

Tehdasheduoltojärjestelmää ei purettu työväenliikkeen järjestäytymisen vahvistuessa, vaan huoltoa voitiin Jussi Koivuniemen mukaan pitää pehmeänä siteenä työnantajien ja työntekijöiden välillä.²⁶² Tehdaskassatoiminta Frenckellillä oli jotakin mutualismin ja tehtaan oman suojelutoiminnan väliltä. Toisaalta kassojen jäsenet pakotettiin kantamaan vastuuta avustuskassojen toiminnasta pakkojäsenyyden kautta, ja lisäksi jäsenistön päätettäväksi jäi useita harkinnanvaraisia avustustilanteita, joihin kassan säännöissä ei ollut selkeää vastausta. Frenckellin kassat olivat kuitenkin taloudellisesti riippuvaisia tehdasyhtiön roolista, ja erityisesti 1910-luvulta alkaen tehdasyhtiö teki merkittäviä lahjoituksia pääomittaakseen kassaa. Arkinen toiminta jäi työntekijöille, mutta suurissa linjoissa kassa oli tehtaan hallinnon käsissä.

Avustuskassojen jäsenistö ei ollut keskenään täysin tasa-arvoisessa asemassa. Suurimpana eroja luovana tekijänä pidän tehtaalla kertyneitä työvuosia. Ne, jotka olivat olleet tehtaalla töissä pidempään, olivat uusia työntekijöitä paremmassa asemassa. Pitkä työura mahdollisti myös pääsyn eläkekassan avustusten piiriin, ja toisaalta vanhempien työntekijöiden kohdalla tehtiin useammin poikkeuksia heidän eduksensa. Pitkä työura tehtaalla tarkoitti tietenkin sitä, että useampi kassan jäsen oli henkilökohtaisesti tuttu ja tämän kautta luottamuksen arvoinen, mutta lisäksi vanhempi työntekijä oli ehtinyt maksamaan huomattavan määrän jäsenmaksuja. Harkinnanvaraisissa tilanteissa vanhempien työntekijöiden kohdalla vedottiin usein jäsenmaksujen suureen maksettuun määrään, jos tilannetta käsiteltiin yleisessä kokouksessa.

Pöytäkirjojen avulla ei voida tehdä perustavanlaatuisia päätelmiä siitä, mitä näkemyksiä kassan jäsenistöllä toiminnasta oli. Pöytäkirjojen kautta voidaan kuitenkin saada selville keskeisiä puheenaiheita ja kassatoiminnan kehittämiseen liittyviä seikkoja. Tehtaan hallinnon edustajan, isännöitsijän, toimiminen kokousten puheenjohtajana herättää kysymyksiä siitä, kuinka vapaasti kokousväki oli valmis esittämään mielipiteitään, ja mitä asioita ja keskusteluja pöytäkirjoihin ei kirjattu.

²⁶² Koivuniemi 2000, 98.

Suomen avustuskassatoiminnan tutkimus on vielä kesken. Jouko Jaakkolan tutkimusten lisäksi kassatoiminnasta on mainintoja myös muissa tutkimuksissa, mutta kassatoiminnan käytännön tasoa on tutkittu melko vähän. Lähdemateriaalin hajanaisuus on varmasti vaikeuttanut tutkimuksen tekemistä, ja usein ainakin tehdaskassojen toiminta on nivoutunut osaksi tehtaan arkipäiväistä toimintaa. Tehdaskassoilla oli usein myös työnantajan taloudellinen tuki, jäsenyys niissä oli pakollista ja säännöt ja avustukset selkeämpiä. Täten tehdaskassatoimintaa on vaikeaa tarkastella puhtaasti mutualismin periaatteiden mukaisena toimintana, sillä tehtaan johdon läsnäolo ja vaikutusvalta saattoi olla hyvin voimakasta.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I ARKISTOLÄHTEET

Tampereen kaupunginarkisto

Frenckellin paperitehtaan työntekijöiden sairaus- ja eläkeapukassan yleisten kokousten pöytäkirjat vuosilta 1902–1930.

Frenckellin paperitehtaan työntekijöiden sairaus- ja eläkeapukassan johtokunnan kokousten pöytäkirjat vuosilta 1928–1930.

Kertomukset Frenckellin paperitehtaan työntekijöiden sairaus- ja eläkeapukassan hallinnosta ja tilasta tilivuosilta 1902–1929.

Frenckellin Tehtaiden työntekijäin Sairaus- ja Hautausapukassan sekä Eläkekassan säännöt 1924.

II PAINETUT LÄHTEET

Suomen asetuskokoelma (AsK.)

35/1897 Asetus työntekijäin apukassoista

Suomen työväen apukassojen ensimmäisen yleisen edustajakokouksen pöytäkirja. Tampereella 24.–26. elokuuta 1908. Suomen työväen apukassojen väliaikainen keskustoimikunta, 1908.

Suomenmaan virallinen tilasto (SVT) XXVI B Työtilastoa

Apukassat vuosina 1905 <https://www.doria.fi/handle/10024/160480>.

Luettu 15.10.2022.

Apukassat vuosina 1915 <https://www.doria.fi/handle/10024/160533>.

Luettu 15.10.2022.

Apukassat vuonna 1925 <https://www.doria.fi/handle/10024/160474>.

Luettu 15.10.2022.

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Christiansen, Niels Finn & Petersen, Klaus, *The Nordic welfare states: A historical reappraisal*. Scandinavian Journal of History, 26 (2001), 148–172, doi: 10.1080/034687501750303828.

Finlayson, Geoffrey, *Citizen, State, and Social Welfare in Britain 1830–1990*. Oxford University Press: Oxford, 1994.

Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Osuuskunta Vastapaino: Tampere, 1986.

Hannikainen, Matti, 'Valtio, sosiaalivakuutuksen suunnittelu ja yhteiskunnan muutoskyky'. Teoksessa Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus: Helsinki, 2019, 313–328.

Harjula, Minna. *Tehdaskaupungin takapihat. Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939*. Tampereen Historiallisen Seuran julkaisuja XVII. Tampereen Historiallinen Seura: Tampere, 2003.

Heikkinen, Sakari, 'Valtio ja taloudellinen kehitys autonomian alusta 1950-luvulle'. Teoksessa Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus: Helsinki, 2019, 113–132.

Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 1994.

Jaakkola, Jouko, 'Kun valtio ei auttanut – työväen keskinäinen apu Suomessa'. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Tampere, 1993.

Jaakkola, Jouko, 'Mutual Benefit Societies in Finland during the Nineteenth and Twentieth Centuries'. Teoksessa van der Linden, Marcel (toim.) *Social Security Mutualism. The Comparative History of Mutual Benefit Societies*. Peter Lang: Bern, 1996.

Jaakkola, Jouko, *Tampellan työväen avustuskassatoiminta Tampereella 1860–1985. 125 vuotta työväen omatoimista turvallisuutta*. Tampellan Tampereen tehtaitten sairauskassa: Tampere, 1985.

Jaakkola, Jouko, 'Yhteisöavusta vapaaehtoistyöhön. Epävirallinen apu suomalaisen sosiaaliturvan kehityksessä'. Teoksessa Matthies, Aila-Leena (toim.), *Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen*. Sosiaaliturvan keskusliitto: Helsinki, 1991.

Jutikkala, Eino, *Tampereen historia 3. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki: Tampere, 1979.

Kanerva, Unto, *Työväenliikkeen taivalta 100 vuotta. Tampereen työväenyhdistys 1886–1986*. Tampereen työväenyhdistys: Tampere, 1986.

Kettunen, Pauli, 'Perifeerinen avantgardismi kansallisen toimijuuden suuntaajana'. Teoksessa Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari (toim.), *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus: Helsinki, 2019, 201–218.

King, Steven & Stewart, John, 'Welfare Peripheries in Modern Europe'. Teoksessa King, Steven & Stewart, John (toim.), *Welfare Peripheries: The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe*. Peter Lang: Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien, 2007.

Koivuniemi, Jussi, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Bibliotheca Historica 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2000.

Markkola, Pirjo, 'Changing Patterns of Welfare: Finland in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries'. Teoksessa King, Steven & Stewart, John (toim.), *Welfare Peripheries: The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe*. Peter Lang: Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien, 2007.

Nottingham, Chris & De Rooy, Piet, 'The Peculiarities of the Dutch: Social Security in the Netherlands'. Teoksessa King, Steven & Stewart, John (toim.), *Welfare Peripheries: The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe*. Peter Lang: Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien, 2007.

Rasila, Viljo, 'Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi'. Teoksessa Alhonen, Pentti & Rasila, Viljo & Salo, Unto & Suvanto, Seppo, *Tampereen historia 1. Vaiheet ennen 1840-lukua*. Tampereen Kaupunki: Tampere, 1988.

Rasila, Viljo, *Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen kaupunki: Tampere, 1984.

Simonson, Birger, 'Mutual Benefit Societies in Sweden: Sickness and Burial Funds and Unemployment Relief Funds'. Teoksessa van der Linden, Marcel (toim.) *Social Security Mutualism. The Comparative History of Mutual Benefit Societies*. Peter Lang: Bern, 1996.

Seip, Åsmund Arup, 'Poor Relief and Welfare Legislation in Norway, 1814–1920'. Teoksessa King, Steven & Stewart, John (toim.), *Welfare Peripheries: The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe*. Peter Lang: Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien, 2007.

Waris, Heikki, 'Työväen keskinäinen oma-apu'. Teoksessa *Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa*. Historian aitta IX. Historian ystävien liitto: Jyväskylä, 1939.

LIITE 1.

Frenckellin avustuskassojen jäsenmäärät 1902–1929.

Vuosi	Miehiä	Naisia	Yhteensä
1902	168	98	266
1903	160	85	245
1904	162	87	249
1905	162	87	249
1906	168	88	256
1907	213	90	303
1908	214	98	312
1909	213	98	311
1910	213	103	315
1911	204	102	306
1912	211	108	319
1913	208	112	320
1914	203	108	311
1915	202	111	313
1916	198	110	308
1917	198	102	300
1918	153	100	253
1919	166	93	259
1920	165	105	270
1921	208	118	326
1922	236	127	363
1923	228	101	329
1924	295	119	444
1925	258	103	361
1926	291	120	414
1927	290	115	405
1928	290*	115*	405*
1929	45	21	66

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1902–1929.

LIITE 2.

Frenckellin sairauskassan sairaustapaukset ja sairauspäivät 1903–1929

Vuosi	Sairauksetapaukset	Sairauspäivät
1903	69	1715
1904	60	1393
1905	59	1988
1906	61	1463
1907	68	1661
1908	67	1736
1909	67	2254
1910	65	1392
1911	66	1708
1912	80	2422
1913	93	3103
1914	72	2653
1915	78	2268
1916	98	4123
1917	82	2471
1918	43	1264
1919	36	975
1920	53	2002
1921	37	1331
1922	53	1904
1923	36	1904
1924	ei tiedossa	ei tiedossa
1925	67	1541
1926	82	1683
1927	94	1507
1928	85	1375
1929	91	1272

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.

LIITE 3.

Frenckellin eläkekassan eläkettä saavat 1902–1929.

Vuosi	Työkyvyttömät	Lesket
1902	12	8
1903	13	9
1904	13	12
1905	13	13
1906	13	12
1907	13	14
1908	15	17
1909	13	16
1910	13	18
1911	12	17
1912	12	17
1913	11	17
1914	19	17
1915	16	20
1916	18	21
1917	18	21
1918	17	27
1919	14	25
1920	14	26
1921	18	27
1922	18	29
1923	22	30
1924		
1925	9	30
1926	10	28
1927	13	30
1928	12	31
1929	14	28

Kertomukset Frenckellin tehtaiden työntekijöiden sairaus- ja hautausapukassan tilasta ja toiminnasta vuosilta 1903–1929.